ПРОСТРАНСТВО УЧЁНЫХ В МИРЕ / 2025 №7

ВЕСТНИК

ПРОСТРАНСТВО УЧЁНЫХ В МИРЕ

Журнал включён в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ)

Электронный периодический научный журнал

Бишкек - 2025

ВЕСТНИК ПРОСТРАНСТВО УЧЁНЫХ В МИРЕ / 2025 №7

Электронный периодический научный журнал

ОСНОВНЫЕ РАЗДЕЛЫ:

01.00.00 ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ

02.00.00 ХИМИЧЕСКИЕ НАУКИ

03.00.00 БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

04.00.00 ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХОЛОГИИ

05.00.00 ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

06.00.00 СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ

07.00.00 ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ И АРХЕОЛОГИЯ

08.00.00 ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

09.00.00 ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

10.00.00 ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

11.00.00 ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

12.00.00 ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

13.00.00 МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

14.00.00 ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

15.00.00 ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

16.00.00 СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

17.00.00 ПОЛИТОЛОГИЯ

18.00.00 КУЛЬТУРОЛОГИЯ

19.00.00 ВЕТЕРИНАРНЫЕ НАУКИ

20.00.00 НАУКА О ЗЕМЛЕ

ВЕСТНИК ПРОСТРАНСТВО УЧЁНЫХ В МИРЕ / 2025 №7

Электронный периодический научный журнал

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

БЕЛЕК УУЛУ ЭСЕНБЕК – Учредитель компании ОсОО «БЭА ком». Генеральный директор ОсОО «БЭА ком». Главный редактор Вестник пространство учёных в мире. Начальник отдела редакции и наукометрического анализа. Председатель Совета молодых ученых (Бишкек, Кыргызстан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

ЧОРТОМБАЕВ УЛАН ТЫРГООТОВИЧ – Доктор экономических наук, и.о., профессора, зав. кафедры геодезии и геоинформатики, Кыргызского государственного технического университета имени И. Раззакова. Заместитель главного редактора Вестник пространство ученых в мире (Бишкек, Кыргызстан)

ЖОРОЕВА АЙНУРА МАМАТОВНА – Кандидат экономических наук, доцент, начальник отдела науки Джалал - Абадского государственного университета имени Б. Осмонова. Заместитель главного редактора Вестник пространство ученых в мире (Бишкек, Кыргызстан)

КЕРИМОВ ТОЛОГОН КЕРИМОВИЧ – Советник Генерального директора ОсОО «БЭА ком», Заместитель Главного редактора, координатор Вестник пространство ученных в мире (Бишкек, Кыргызстан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Чортонбаев Тыргоот Джумадиевич - Доктор сельскохозяйственных наук, профессор кафедры биотехнологии и химии Кыргызского национального аграрного университета им. К.И. Скрябина

Умарова Мария Умаровна - Доктор экономических наук, и.о., профессора, заведующая кафедрой прикладной информатики и информационных технологий Кыргызского национального аграрного университета им. К.И.Скрябина.

Асаналиев Абдыбек Жекшеевич - Доктор сельскохозяйственных наук, профессор кафедры растениеводство и защита растений, Кыргызского национального аграрного университета им. К.И.Скрябина

Омуралиев Нурбек Ашимканович – Доктор социологических наук, профессор, Центр социальных исследований Национальный академия наук Кыргызской Республики

Сабирова Умида Фархадовна – Доктор социологических наук, профессор. Заместитель главного редактора журнала ВАК "Гуманитарные науки". Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Ажибаева Айнура Жакшимбековна - Доктор педагогических наук, профессор. Таласский государственный университет

Жумалиев Самат Субанкулович - Доктор филологических наук, профессор. Таласский государственный университет

Сулайманова Света Мукашовна - Доктор физико-математических наук, профессор кафедры прикладная информатика и информационные технологии. Кыргызский национальный аграрный университет им. К.И.Скрябина.

Тургунбаев Кубанычбек Токтоназарович - Доктор сельскохозяйственных наук, профессор. Заведующий кафедрой лесоводства и плодоводства факультета агрономии и лесного хозяйства, Кыргызского национального аграрного университета им. К.И.Скрябина

Жумалиев Тургунбек Жолдошалиевич - Кандидат физико-математических наук, доцент, Декан факультета Экономики и менеджмента. Кыргызский национальный аграрный университет им. К.И.Скрябина

Кудайбергенова Жылдыз Абыкановна - Кандидат педогогических наук наук, доцент. заведующая кафедрой отделения среднего профессионального образования «Информационные технологии» Кыргызского национального аграрного университета им. К.И. Скрябина

Андашев Улан Турдубекович - Кандидат юридических наук, доцент кафедры гражданского, трудового и экологического права. Кыргызский национальный университет им. Ж.Баласагына

Ибраева Нурила Мукашевна - Кандидат экономических наук, доцент. Заведуюшая отделом аспиантуры и доктарантуры Кыргызского национального аграрного университета им. К.И. Скрябина

Исмаилова Кульнара Джанчаровна - Кандидат технических наук наук, доцент кафедры гидротехнического строительства Кыргызского национального аграрного университета им. К.И. Скрябина

Исмаилов Аскарбек Кожомбекович - Кандидат юридических наук, доцент, декан факультета Гуманитарных и естественных наук Международного Кувейтского университета

РАЗДЕЛ: СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ

УДК 634.752

МАДАНИЙ ӨСҮМДҮКТӨДҮ ӨСТҮРҮҮДӨ ЖАҢЫ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ КОЛДОНУУ ЫКМАЛАРЫ (КЫЗЫЛГАТТЫН *FRAGARIA* МИСАЛЫНДА)

Жээнбекова Бурулай Жолболдуевна, а/ч.и.к., доцент
Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети,
Жалал-Абад, Кыргыз Республикасы
E-mail: jeenbekova_2015@mail.ru

Чоноева Назира, ТИББ (б) маг -1-23 тайпасынын студенти,
Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети,
Жалал-Абад, Кыргыз Республикасы
E-mail: jeenbekova_2015@mail.ru

Аннатация. *Илимий макалада кызылгатты заманбап технологияларды колдонуп өстүрүү ыкмалары иликтенди. Акыркы жылдарда жер тилкеси аз же жок болбогондуктан, маданий өсүмдүктөрдү өстүрүүгө көп көңүл бурбай жатабыз. Талыкпас эмгектин натыйжасында, ийгиликтерге жетүү ар бир инсандын эмгекчилдигиңен жана аракетиңен көз каранды. Бүгүнкү күндө агрардык тармакта өсүмдүктөрдү жаңы технологияларды колдонуу менен өстүрүү багбандардын гана эмес бүткүл жергиликтүү калктын кызыкчылыгын артырып келет.Бул жааттагы чет өлкөлөрдүн оң тажрыйбасы каралып, жаңы агротехнологиялык жол менен маданий өсүмдүктөрдү өстүрүп, өндүрүлгөн азыктарды дүйнөлүк аренага жайылтуу зарылдыгы негизделди. Демек, биз маданий өсүмдүктөрдүн бири болгон кызылгатты өстүрүүдө жер тилкеси жок шар тургундар үчүн зарылдыгы каралды. Азыркы Кыргызстандын шарттарында маданий өсүмдүктөрдү өстүрүү агротехнологиясын өнүктүрүүгө колдоо көрсөтүүнүн негизги багыты бул түрдүү жаңы технологияларды колдонуу менен экологиялык жактан таза, экономикалык жактан киреше келтире турган азыктардын өндүрүлгөндүгү аныкталды жана азыктарды өндүрүп, жергиликтүү калкка жайылтуу жагы каралды.*

Ачкыч сөздөр: *заманбап технология, фермер, альба, ремонтантуулук, розеткалар, селекция, компост, полиэтилен, трубка, баштык, пирамида, жер тилкеси, экология, киреше.*

МЕТОДЫ ПРИМЕНЕНИЯ НОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ВЫРАЩИВАНИИ КУЛЬТУРНЫХ РАСТЕНИЙ (НА ПРИМЕРЕ КЛУБНИКИ FRAGARIA).

Жээнбекова Бурулай Жолболдуевна, а.ч.и.к., доцент
Б.Джалал-Абадский государственный университет им. Осмонова,
Джалал-Абад, Кыргызская Республика
E-mail: jeenbekova_2015@mail.ru

Чоноева Назира, студентка группы МАГ-1-23 МГБ (б) ,
Б.Джалал-Абадский государственный университет им. Осмонова,
Джалал-Абад, Кыргызская Республика
E-mail: jeenbekova_2015@mail.ru

Аннотация. *В научной статье исследуются методы выращивания клубники с использованием новых технологий. В последние годы мы не уделяем много внимания выращиванию культурных растений из-за небольшого участка земли или его отсутствия. В результате упорного труда достижение успеха зависит от вашего упорного труда и усилий каждого человека. Сегодня в аграрной отрасли выращивание растений с применением новых технологий вызывает интерес не только у садоводов, но и у всего местного населения. Был рассмотрен положительный зарубежный опыт в этой области, обоснована необходимость выращивания культурных культур новым агротехнологическим способом и продвижения производимой продукции на мировую арену. Поэтому при выращивании клубники, одного из культурных растений, мы учитывали необходимость для жителей воздушного шара, у которых нет земельного участка. Основным направлением поддержки развития агротехнологии выращивания культурных культур в условиях современного Кыргызстана является выявление производства экологически чистых, экономически выгодных продуктов с применением различных новых технологий и рассмотрение возможности их производства и распространения среди местного населения.*

Ключевые слова: *современные технологии, фермер, альба, ремонт, розетки, селекция, компост, полиэтилен, трубка, мешок, пирамида, земельный участок, экология, доход.*

METHODS OF APPLYING NEW TECHNOLOGIES IN THE CULTIVATION OF CULTIVATED PLANTS (USING THE FRAGARIA STRAWBERRY AS AN EXAMPLE).

Zhenbekova Burulay Zholboldievna, Ph.D., Associate Professor
B. Jalal-Abad State University named after Osmonov,
Jalal-Abad, Kyrgyz Republic
E-mail: jeenbekova_2015@mail.ru

Chonoeva Nazira, student of group MAG-1-23 MGB (b) ,
B. Jalal-Abad State University named after Osmonov,
Jalal-Abad, Kyrgyz Republic
E-mail: jeenbekova_2015@mail.ru

Translated with DeepL.com (free version)

Annotation. *The scientific article explores the methods of growing strawberries using new technologies. In recent years, we have not paid much attention to the cultivation of cultivated plants due to the small area of land or lack thereof. As a result of hard work, success depends on your hard work and the efforts of each person. Today, in the agricultural sector, the cultivation of plants using new technologies is of interest not only to gardeners, but also to the entire local population. The positive foreign experience in this field was reviewed, the need for growing crops in a new agrotechnological way and promoting the products to the world stage*

was substantiated. Therefore, when growing strawberries, one of the cultivated plants, we took into account the need for residents of the balloon who do not have a land plot. The main focus of support for the development of agricultural technology for growing crops in modern Kyrgyzstan is to identify the production of environmentally friendly, economically profitable products using various new technologies and consider the possibility of their production and distribution among the local population.

Keywords: *modern technologies, farmer, alba, repair, sockets, breeding, compost, polyethylene, tube, bag, pyramid, land plot, ecology, income.*

Киришүү.

Кызылгытты өстүрүүдө заманбап технологияларды колдонуу менен өстүрүүнүн арготехнологияларын үйрөнүү, практика жүзүндө колдоно билүү жана калкка жайылтуу.

-кызылгаттын биологиялык өзгөчөлүгүн жана пайдалуу касиеттерин билүү;

-заманбап технологияларды колдонуу менен экологиялык жактан таза жана экономикалык жактан кирешелүү продукцияларды өндүрүүнү үйрөнүү.

Кызылгат бардык шарттарга тез ыңгайланышып, сууну көп талап кылган башкача айтканда нымдуулукту жана жарыкты сүйгөн өсүмдүк.

17-кылымдан баштап өсүмдүк катары керектелип келүүдө Ошол убакда Галландияда биринчи жолу чөп мөмө-жемиштүү кулпунай сорту пайда болгон.

Жемиши майда (2-3 г), кызыл, көк, ширелүү, жыпар жыттуу болуп, пайдалуу касиеттерге ээ. Кызылгат төмөндөгүдөй курамды (%):*органикалык заттар* 0,8-1-6,6, *азоттук заттар* 0,9-1,2 *кант* 4,5-10 жана *пектиндер* 1-1,6, *виаминдер* С 50-80 мг % кармашат [1].

Кызылгат канды токтотуучу, жаракатты айыктыруучу жана сезгенүүгө каршы пайдалуу касиеттери бар. Ошондой эле склерозго каршы таасири жана заттардын алмашуусун жөнгө салып, канды жакшыртат.

Кызылгаттын курамында миркоэлементтер бар болгондуктан, адамдын организминдеги оор металлдарды алып чыгууга жардам берет. Бул илимий ишим боюча Жалал-Абад облусунун Базар-Коргон районун Бешик-Жоон айылындагы “Исакулов” фермердик чарбасында 2019-жылдын бери өстүрүлүп жаткан кызылгат менен иштеп келе жатабыз [3].

Материалдар жана методдор.

2024-жылдын жаз айында “Исакулов”фермердик чарбасында өстүрүлүп жаткан 1 га аянтдагы кызылгаттын черный принц (Black Prince) жана альба сортторуна изилдөө жүргүздүм. Изилдөө учурунда сугаруу, чабуу, отоо чөптөрдөн арылтуу, жер семирткичтерди берүү иштерин жүргүздүк жана жүргүзүү усулун үйрөндүм.. Биринчи түшүмдү май айынын аягында алдык. Алган түшүм жогорку киреше алып келүү менен базар экономикасына чыгарылды жана жакынкы өлкөлөргө экспорт болду.

Бул төрт жылдын ичинде кызылгатты бир гана классикалык жол менен өстүрбөстөн, өстүрүүнүн жаңы технологияларын да колдонуп түшүм алынып келүүдө. Жаңы ыкмаларды колдонуп, жер тилкеси аз жерден эле жогорку сапаттагы экологиялык жактан таза, экономикалык жактан көп киреше бере турган түшүмдү багбандар алып келери белгилүү [3].

Кызылгаттын биологиялык өзгөчөлүгү.

Элдик аталышы кызылгат (лат. *Fragaria moschata*) Rosacea -бул роза гүлдүүлөр уруусуна кирген -өзгөчө жыты бар, бою жапыс көп жылдык жемиш өсүмдүгү.

Кызылгат тамыры сабактуу, сабагы төшөлүп, бутактанган. Жалбырагы ири жалбырактуу үч бурчтук түсү кочкул - жашыл. Ал эми гүл сабактары жалбырактарынын деңгээлинде же андан төмөн жайгашкан гүлү ак түстө, гүл чыгаруучу жерлери тамыр моюнчасынан розетка сыяктуу чыгышат. Мөмөсү – конустук – шар формасында, каралжын кочкул, кызыл түстүү болот [1].

Кызылгат эки үйлүү өсүмдүктөргө кирет. Аталык жана энелик гүлдөрү бир өсүмдүктө жайгашып, кош жыныстуу деп аталат. Жарыкты сүйгөн, суукка чыдамдуу, топуракка талабы күчтүү жана жер кыртышына жакын жер алдындагы сууларга туруштук бере албаган өсүмдүк.

Кызылгаттын кээ бир сорттору ремонтанттуулукка б.а. өсүмдүк жайы бою түшүм берүү жөндөмдүүлүгүнө ээ. Ошондой эле Кыргызстандын бардык облустарынынын шарттарына ыңгайлашып өскөн сорттору (таблица 1).

Кыргызстандын облустарында өстүрүлгөн сорттору

№	Кызылгаттын сорттору	Өстүрүлгөн облустары
1	Арника	Чүй областы, Ыссык-Көл областы
2	Вола, талисман,	Ош, Жалал-Абад, Баткен,
3	Узбекистанская , черный пренц	Ош, Жалал-Абад, Баткен,Чүй, Талас
4	Десна, золушка, русановка	Чүй
5	Зенга-Зенгана	Бардык областтар үчүн
6	Ясна	Ош, Жалал-Абад, Баткен,

Агротехника.

Кызылгат үчүн жакшы корголгон, терең иштетилген, борпон, абаны жакшы өткөргөн, отоо чөптөрү жок жерди тандап алуу сунушталат. Кулпунай үчүн бийик ачык эңкейиш жерлер жарабайт, анткени андай жерлерде өсүмдүк үчүн кар жетишсиз болгондуктан ушуп калышы мүмкүн. Жазында болсо нымдуулуктун аздыгынан жапа чегишет. Ошодой эле шордуу жана өтө таштак жерлер да жарабайт. Ал эми жер астындагы суулар 80-100 см денгээлден ашпаш керек. Кулпунайдын дээрлик баардык топуракка өстүрсө болот. Бирок орточо чополуу же кумдуу топуракта өстүрүү эң ынгайлуу. Чополуу же кумдуу жер кык же компост менен семиртилиши зарыл. Ал топурактын кычкылдуулугу 5,0 - 5,5 төмөн эмес жерлерде жакшы өсөт [4,5].

***Жерди тандоодо жана топурагын даярдоодо*.**

Жерди даярдоодо оор, чополуу, сууну жакшы өткөрбөгөн топуракка, өзөндүн жуулган куму менен органикалык жер семирткичтерди чачуу зарыл. Себеби кычкыл топуракты акиташтайт, бара-бара жер айдоо кыртышын терендигин жогорулатып, сөзсүз түрдө органикалык жер семирткичтерди чачабыз. Органикалык жер семирткичтер үчүн чанактуу өсүмдүктөрдү колдонсок болот. Кулпунай тигиле турган жер тилкеси күзүндө даярдап койсок жакшы болот. Ал үчүн 25 - 30 см терендикке чейин айдап, андан кийин топуракты кылдаттык менен жумшартып, органикалык же минералдык жер семирткичтерди чачуу керек. Ал эми жерди жазгы иштетүүдө: даярдоо жумуштарын тигүүгө 10 күн калганга чейин даярдоо сунушталат. Бирок талааны күзүндө айдоо- эң жакшы натыйжа берет [1,3].

Көчөттөрдү тигүү үчүн жөөктөрдүн аралыгы 50-60 см, ал эми үрөндүн тереңдиги 20-30 см. болот. Тигилген көчөттөрдүн аралыгы 20-25 см болот. Бул аралык кулпунайдын мөмөсү бышып жетилүүсүнө жакшы натыйжа берет[3].

Кызылгаттын көчөттөрүн тигүү ыкмасы.

Кулпунайды өстүрүүдө үч жол менен өстүрүүгө болот.

- *эски түптү розеткалардан бөлүп өстүрүү;*
- *уругу менен өстүрүү;*
- *мурутчалар менен өстүрүү.*

Кулпунайды уругу менен көбөйтүүдө көбүнчө селекция максатында колдонууда селекционерлер өстүрөт [3]. Ал эми дыйкандар үчүн эң ыңгайлуу мурутчалар менен көбөйтүү жакшы натыйа берет.

Мурутчалар менен көбөйтүү: эң кенири жайылган жана эң жакшы ыкма. Көчөт бере турган өсүмдүктөрдү атайын даярдалган жер тилкелеринде өстүрүшөт. Көчөттөр суюк тигелет. Өсүмдүктөрдүн аралыгы 80 – 90 х 40 см болуш керек. Жер аянтчасындагы көчөттөр ар түрдүү сорттор болуп, бири - бири менен чаңдашып кетпөө үчүн, аралыгын 2 метрден кем эмес тигүү зарыл. Көчөт тигүүчү жер тилкесиндеги көчөттөрдү 2 жыл колдонсо болот. Анткени андан кийин көчөттөрдүн тукумдук сапаттары начарлайт. Көчөттү жакшы карап, мурутчаларын жулбаш керек. Көчөт катары тамырдан чыккан 2 түп розетканы гана колдонуу сунушталат. Анткени алар эң сапаттуу көчөт болушат. Калгандарын жулуп таштоо керек [3].

Изилдөө жыйынтыгы.

Кызылгатты өстүрүүдө жаңы технологияларды колдонуу.

Кызылгат кеңири таралган жана тез ыңгайланышып өсө алган, өтө даамдуу жана дарылык касиети ээ өсүмдүк болуп салат. Ошондуктан бул өсүмдүктүн түшүмүн артыруу менен бирдикте сапаттуулугун жакшыртуу үчүн бир канча ыкмаларды жана жаңы технологияларды колдонуу сунушталат. Өстүрүү технологиялардын түрлөрү боюнча:

Классикалык ыкма.

Классикалык өстүрүү ыкмасына бир саптуу жана эки саптуу тигүү сихемасын камтыйт. Кызылгаттын көчөттөрүн тигиүүдө тамырлары кургап калбоо үчүн туура эгүү сунушталат. Көчөттөрдү тигүүдө тамырлары ойдо карабагандай кылып, ондош керек, өтө узун тамырлар болсо 5-6 см.ге чейин кыскартып, кыркып таштайбыз. Көчөттүн тамырларын жакшылап жайып, топурак менен толук жаап, жөөктун четин тыгыздап басып коюш керек. Тереӊ тигилген өсүмдүк чирип, ал эми тайыз тигилген өсүмдүк - кургап калышы мүмкүн (1 жана 2 сүрөт). Көчөттөрдү түз сапка тигет, башкача айтканда анын жүрөкчөсү - өсүмдүктүн өсүү точкасы - топурактын нымдуу катмарына туура келип жана ачык болуп турушу зарыл [3].

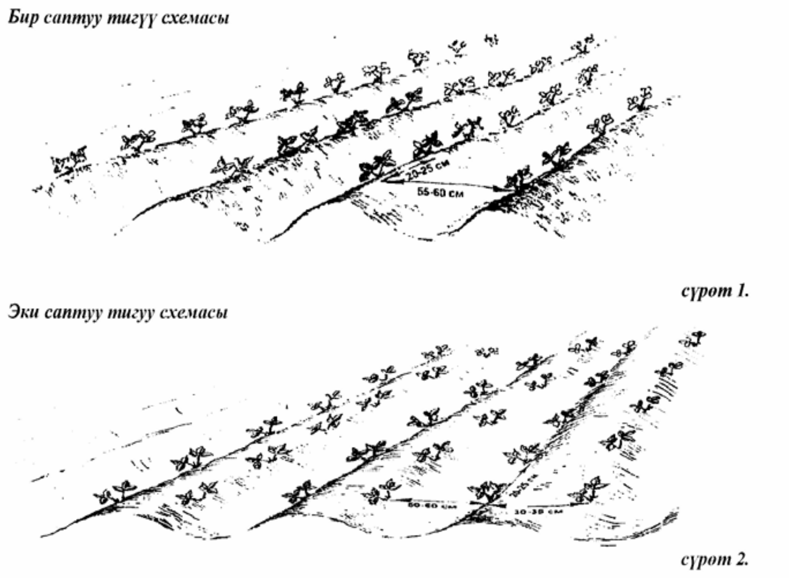

Турбаларда өстүрүү ыкмасы.

Кызылгатты турбада өстүрүү көп жерди талап кылбайт. Көбүнчө шаар тургундарына же жер тилкеси аз же жокторго сунушталат. Мында атайын даярдалган пластик турбаларды белгилеген жерге орнотуп, анын ичин органикалык заттар менен байытылган топурак менен толтурабыз. Шахмат түрүндө тишикчелерди даядап, көчөттөдү олургузабыз (3-сүрөт.) [3,5].

Баштыктарда өстүрүү ыкмасы.

Кызылгатты баштыктарда өстүрүүда жер тилкеси жок жергиликтүү калкка сунушталат. Себеби бул ыкма көп жерди талап кылбайт.илдетсиз таза продукция өндүрсө болот. Мында баштыктардын ичин органикалык заттар менен байытылган топурак менен толтурабыз. Көчөттөрдүн аралыгын 20-25см аралыкда болуу үчүн тешикчелерди даярдап олтургузабыз (4-сүрөт) [2,5].

4-сүрөт. Баштыктарда кызылгатты өстүрүү ыкмасы.

Полиэтилен менен жабып өстүрүү ыкмасы.

Кызылгатты өстүрүүдө бул ыкма үчүн жарык жакшы тийген, отоо чөптөрдөн арылган, атайын даярдалган жер тилкеси керектелет. Агротехникалык иш чаралардын бардыгын сактаган соң, жөөктөрдүн аралыгы 1м жана көчөттөрдүн аралыгы 25-30 см аралыкда олтургузуу сунушталат (5-сүрөт). Өстүрүү учурунда дайым нымдуулук туруктуу сакталып туруу керек. Кызылгаттын мурутчаларын кесүү талап кылынбайт жана мөмөсү эрте бышат [4].

5-сүрөт. Кызылгатты полиэтилен менен жабып өстүрүү ыкмасы.

Кара пленкаларда өстүрү ыкмасы.

Бул ыкма кеңири таралган жана эфективдүү ыкма болуп саналат. Мында биз агротехникалык иштерди жүргүзүп алгандан кийин пленканы жаап, кошуу белгисиндей же "Х" бегисиндей кылып аралыгы 15-20 см түзгөн тешиктерди жасайбыз. Андан соң көчөттөрдү олтургузабыз (6-сүрөт). Кызылгатты кара пленка да өстүрүү бир канча оң жыйынтыктарды берет:

- *кызылгаттын тамыр системасы чирип кетүүдөн сактайт;*
- *отоо чөптөрдүн өсүүсүнө жол бербейт;*
- *температура сакталып, мол түшүм алууга шарт түзүлөт;*
- *түшүм жыйыноо жеңилдейт;*
- *мөмөсү жерге тийбей таза болот* [2,4,5].

6-сүрөт. Кызылгатты кара пленкаларда өстүрүү ыкмасы.

Прамида усулу.

Жергиликтүү калктын көпчүлүгүнө жер тилкеси көйгөй болуп келет. Ошол себептен жер тилкесин үнөмдөө максатында колдонуу үчүн бул ыкмада да жакшы натыйжа берет жана күнүмдүк тамак аш же базар экономикасына чыгарып киреше тапса болот. Бул өстүрү усулунда эки түрдүү прамиданын жардамы менен өстүрүү ыкмасы сунушталат.

Беш катмарлуу приамида. Бул ыкма жыгачтан жасалат. Аянты 240Х240 см, бийиктиги 12 см түзөт. Пирамиданын ортосуна узун түтүк орнотулат. Ал орнотулган түтүктүн диаметри болжолдуу 50мм, капталынан тешикчелер оюлган ал көчөттөрдү шамалдатуу, сугаруу жана кошумча азыктандыруу үчүн колдонулат. Сегиз катмарлуу пирамиданы жыгачтан башка эски авто покрышкадан да жасоого болот. Түтүкчөдө ар бир покрышканын деңгээлинде 50х50 мм размердеги үч оюкча жасалган (жалпысы 42 оюкча). Мындай пирамидадан күнүнө 10-12 кг түшүм алса болот (7-сүрөт) [2,4,5].

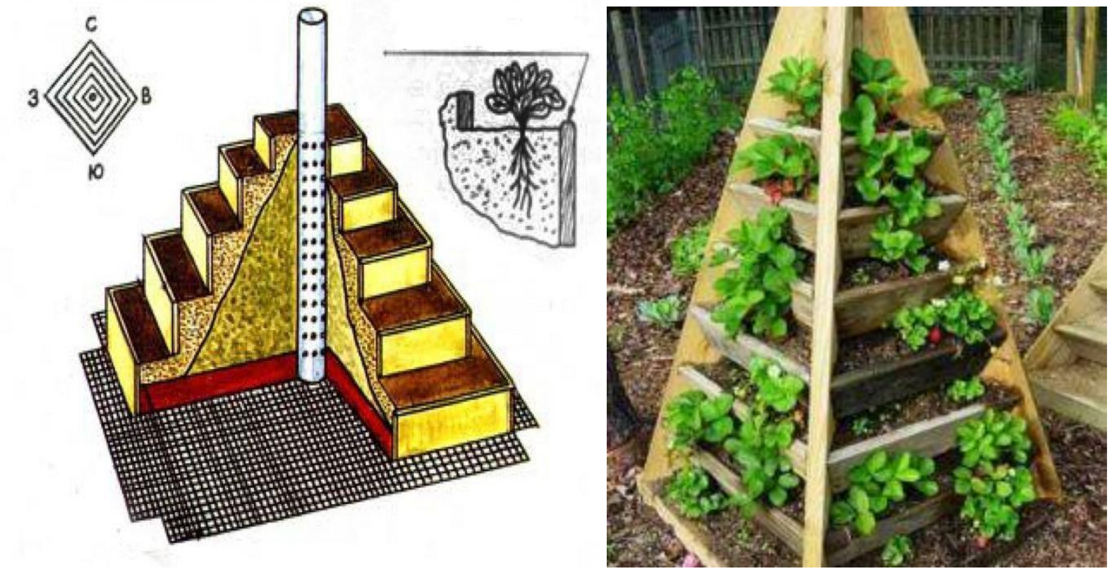

7-сүрөт. Пирамида усулу.

Талкуулоо

Кызылгатты жазында жана күзүндө көчөттөрүн тигүүгө болот. Күзгү көчөттөрдү тигүү сентябрдын биринчи жарымына чейин жүргүзүлөт. Эгерде андан кеч көчөттөр тигилсе көчөттөрдүн тамырлары жакшы өрчүбөйт, кыш мезгилинде куурап калышы мүмкүн. Тигүүнүн алдында участокту чөптөрдөн тазалоо керек, анткени кызылгат көп жылдык өсүмдүк болгондуктан, анын көчөтүн тиккенден кийин отоо чөптөр менен күрөшүү өтө кыйын болот. Сапатуу таза сорттогу материал жогору түшүм алууну камсыздайт. Ошондуктан илдеттерге туруктуу, жакшы сортторду тандап алуу зарыл [1,2].

Жыйынтыктоо

Кызылгат кеңири таралган чөйрөгө тез ыңгайланышкан, тамак-аш катары жана дарылык касиети бар өсүмдүк. Ошол себептен бул өсүмдүктүн түшүмүн артыруу менен биргеликте сапатуулугун жакшыртуу максатында түрдүү жаңы технологияларды колдонуу менен өстүрүүнүн усулдарын үйрөндүк. Бул ыкмалар сунушталат жер тилкеси аз же жер тилкеси жок шаар тургундарына. Себеби бул ыкмаларды колдонуу менен экологиялык жактан таза, экономикалык жактан киреше алып келген азыктарды өндүрө алабыз.

Колдонулган адабияттар.

1.Земляника и клубника, сост.И.Н.Пустырский ж.б., М 2000;
2.Полный сортовой каталог России, А.В.Исачкин ж.б. М.2001;
3.**Весник. НАУКОГРАД: наука, производство, общество.Жээнбекова Б.Ж.,М.2024;**
4.Практикалык кеңштер: Бакча кызылгаты Б. Найзабеков Бишкек 2007.
5.Интернет булактары.

РАЗДЕЛ: ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

УДК 37.091.33

СҮРӨТ САБАГЫНДА ЭЛДИК МАЗМУНДУ КОЛДОНУУНУН НЕГИЗДЕРИ

Ирисова Нуриза

Б.Осмонов атындагы Жалал-абад мамлекеттик университети
Э. Уметов атындагы педагогикалык факультети
Педагогика, психология жана окутуунун технологиялары кафедрасы

Аннотация. *Бул макалада мектептик билим берүүдө сүрөт сабагынын мазмуну жана максаты кеңири баяндалат. Сүрөт сабагын окуучунун эстетикалык табитин, чыгармачылык жөндөмүн жана улуттук маданиятты кабылдоо жөндөмүн өнүктүрүүчү маанилүү предмет катары сыпаттайт. Макалада башталгыч класстардагы окутуунун мазмуну, колдонулуучу методдор, каражаттар жана элдик чыгармалар менен айкалыштыруу жолдору көрсөтүлгөн. Сүрөт сабагынын тарбиялык, өнүктүрүүчү жана окутуучу милдеттери, ошондой эле башка предметтер менен болгон байланышы да талданып, сабактын структурасын заманбап талаптарга ылайыктоо зарылдыгы белгиленет.*

Ачкыч сөздөр: *сүрөт сабагы, чыгармачылык жөндөм, балдардын кыялы, элестетүү жөндөмү, улуттук маданият, элдик оозеки чыгармалар.*

НАРОДНОЕ СОДЕРЖАНИЕ НА УРОКЕ РИСОВАНИЯ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

Ирисова Нуриза

Джалал-Абадский государственный университет им. Осмонова

Э.Уметовский педагогический факультет

Кафедра педагогики, психологии и педагогических технологий

Аннотация *в этой статье подробно описывается содержание и цель урока рисования в школьном образовании. Описывает урок рисования как важный предмет, который развивает эстетические вкусы, творческие способности и способность воспринимать национальную культуру. В статье показано содержание обучения в начальной школе, используемые методы, средства и способы их сочетания с народными произведениями. Анализируются воспитательные, развивающие и педагогические задачи урока рисования, а также его взаимосвязь с другими предметами, отмечается необходимость адаптации структуры урока к современным требованиям.*

Ключевые слова: *урок рисования, творческие способности, детское воображение, навыки воображения, национальная культура, устное народное творчество.*

FOLK CONTENT IN ART CLASSES BASICS OF USE

Irisova Nuriza
B. Jalal-Abad State University named after Osmonov
E. Umetov Pedagogical Faculty
Department of Pedagogy, Psychology, and Pedagogical Technologies

Abstract. *This article provides a detailed description of the content and purpose of art lessons in school education. It describes art lessons as an important subject that develops aesthetic tastes, creative abilities, and the ability to perceive national culture. The article shows the content of primary school education, the methods used, the means, and ways of combining them with folk art. It analyzes the educational, developmental, and pedagogical objectives of art lessons, as well as their interconnection with other subjects, and notes the need to adapt the lesson structure to modern requirements.*

Keywords: *art lesson, creative abilities, children's imagination, imagination skills, national culture, oral folk art.*

Азыркы заманбап билим берүү системасында ар бир предметтин өз орду, милдеттери жана максаттары бар. Ал окуучунун чыгармачылык жөндөмүн, эстетикалык кабылдоосун, көркөм табитин жана ой-жүгүртүүсүн калыптандырууга багытталган предмет катары саналат. Сүрөт сабагы аркылуу окуучу айлана-чөйрөнү кабыл алуу жана көрүү менен бирге, аны түшүнүп, өзүнүн ички дүйнөсү аркылуу кайрадан чагылдырып бере алат. Бул процесс психологиялык аспектиде караганда көрүү, элестетүү, талдоо жана жаратуу функцияларынын биримдиги менен биргеликте башталгыч класс окуучусунун сүрөт сабагында ой-жүгүртүүсү аркылуу жомоктун, макал-лакаптардын, эпостордун, дастандардын, кенже эпостордун сюжеттин бергени аракеттенет. Аны менен бирге окуучунун логикалык ой-жүгүртүүсү, логикалык ойлоосу, майда моториканын өнүгүшүү менен мүнөздөлөт.

Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү программасында сүрөт сабагы башталгыч класста өзүнүн ордун сактап келет [4]. Башталгыч баскычтагы класстарда — баланын кол кыймылдарын, түстү айырмалоо жөндөмүн, объектти мейкиндикте кабылдоо жөндөмүн өнүктүрүү максат кылынат. Бул куракта окуучунун ой-жүгүртүүсү өтө активдүү өнүгүп, ал кагаз бетине ар кандай элестерди чагылдырып бере алат. Демек, сүрөт сабагында жомоктогу окуяларды тарттыруу, элестетүү, элдик каармандардын портретин сүрөттөп жана анын сюжетин кагаз бетине чагылдырууга аракет кылат, ошоной эле башталгыч класстын окуучусу сүрөттү карап, окуяны баяндап айтып бере ала. Бул процессте окуучу сөз байлыгын өнүктүүрү менен бирге улуттук каада салттарды, улууларды урматтоонун, кичүүлөрдү ызаттоону, Ата-мекенге болгон сүйүүнү, патриотуулукка, өзүн-өзү тарбиялоого, калыптандырууга жардам берет. Сүрөт сабагында элдик ооз эки чыгармаларды пайдалануу — бул кыялды жана эстетикалык түшүнүктү тереңдетүүнүн натыйжалуу жолу [1].

Сүрөт сабагы аркылуу окуучу эстетикалык, психологиялык, логикалык, түшүнүктөрдү гана эмес, тарбиялык жана философиялык түшүнүктөрдү да өздөштүрөт. Мындай сабактарда элдик көркөм мурастарды — оозеки чыгармаларды колдонуу — балага өз маданиятын түшүнүүгө, аны сыйлоого жана сактоого багыт берет.

Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин, жалпы билим берүүчү мектептер үчүн сүрөт сабагы боюнча үлгүлүү программасындагы сүрөт сабагындагы бекитилген темага байланышкан элдик оозеки чыгармалардан колдонуп сабак өтүү өзгөчө роль ойнойт. Тема баланын жаш өзгөчөлүгүнө, кызыгуусуна жана ички дүйнөсүнө шайкеш келиши керек. Бул багытта элдик темалар, жомоктор, уламыштар, эпостор, кенже эпостор, дастандар, тамсил, макал-лакаптар эң натыйжалуу тематикалык материал болуп эсептелет. Себеби балдар бул темалар менен бала кезинен тааныш болуп, аларда моралдык, философиялык, психологиялык жана образдуу маалымат көп.

Жомокко негизделген багыттын мазмуну, каармандары, окуянын жүрүшү негизинде сюжеттик сүрөттөр тартылат. Мисалы: «Эр Төштүк жомогу боюнча ажыдаар менен беттешүү», «Кедей кемпирдин үйү», «Алдар Көсөнүн акылмандыгы», «Тазша баланын сыйкырдуу кылычы» ж.б.[2] Жомокто каармандык, адилеттүүлүк, достук, акылмандык, зулумдук, коркунуч сыяктуу темалар кездешкендиктен, алар аркылуу окуучунун этикалык жана эстетикалык көз карашын калыптандыруу мүмкүн. Мындай темалар балдарга кызыктуу жана көркөм элестетүүнү талап кылгандыктан, чыгармачылыкты күчөтөт. Башталгыч класстын окуучулары өзүнө оң жана терс таасирдеги каармандарды салыштыра алышат.

Көркөм билим берүүдө жалпы билим берүүчү мектептеги негизги предметтердин бири катары окуучулардын дүйнө таанымын, эстетикалык кабылдоосун жана чыгармачылык жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө багытталган. Ал мектеп жашындагы баланын табигый тартылуусу болгон сүрөт тартуу, боёо, форма түзүү аркылуу баланын ички дүйнөсүн ачууну жана өз оюн көркөм каражаттар менен билдирүүнү камсыз кылат. Сүрөт сабагы – бул билим, тарбия жана өнүгүүнү айкалыштырган комплекстүү предмет.

Сүрөт сабагында бала өзүнүн эмоционалдык абалын, жеке көрүү тажрыйбасын жана элестетүүлөрүн сүрөт аркылуу көрсөтөт. Бул процессте окуучу “көрүү – элестетүү – берүү – түшүндүрүү” логикалык чынжырчасы менен иш алып барат. Ар бир этап өз алдынча чыгармачылык механизмге айланат.

Бул сабак аркылуу мектептеги баланын дүйнө таанымын, эстетикалык кабыл алуусун, чыгармачылык потенциалын жана улуттук аң-сезимин өнүктүрүүчү негизги предметтердин бири. Анын мазмуну, максаттары жана милдеттери билим берүүнүн гуманисттик принциптери менен шайкеш келет. Өзгөчө элдик мазмунду интеграциялоо — бул сабакты мазмундуу, руханий жана маданий жактан терең кылат.

Кыргыз элинин бай мурасы, элдик эстетикасы жана көркөм символикасы – сүрөт сабагы үчүн түгөнгүс булак. Бул потенциалды туура пайдалануу менен мугалим баланын чыгармачылыгын ойготуп гана тим болбостон, улуттук идеологиянын пайдубалын да түптөйт. Ошондуктан, сүрөт сабагын өнүктүрүү – бул баланын руханий өсүшүнө салым кошуу менен бирге, улуттук мурастарды, элдик каада салттарды кийинки муунга өткөрүүнүн ырааттуу жолу болуп саналат.

Жыйынтыктап айтканда, сүрөт сабагынын мазмуну — бул бир тараптуу көркөм чыгарма жаратуу эмес, бул — бала менен коомдун, тарыхтын, маданияттын ортосундагы байланышты түзүү. Сүрөт сабагынын негизги максаты — балага өзүнүн ички дүйнөсүн,

улуттук дүйнө таанымын көркөм формада билдирүүгө үйрөтүү. Мындай максаттар аркылуу сүрөт сабагы тарбиялык, окутуучу жана өнүктүрүүчү функцияларды бирдей ийгиликте ишке ашырууга өбөлгө түзөт.

Сүрөт сабагында элдик чыгармаларга негизделген темалар менен иштөө — бул предметтер аралык интеграциянын жана улуттук мазмунду билим берүү процессине киргизүүнүн натыйжалуу формасы. Жомоктордогу каармандар, окуялар, табышмактардагы сүрөттөмө, макалдардагы терең маанисин — мазмунун баары сүрөт сабагында фантазиясын өнүктүрүү аркылуу, берилген чыгарма боюнча ой-жүгүртүүгө шарт түзөт, чыгармачылыкты ойготууга жана улуттук руханий дөөлөттөрдү визуалдык формада чагылдырууга мүмкүнчүлүк түзөт..

Бул багытта темаларды тандоо, иштеп чыгуу жана өткөрүүдө мугалим тарабынан туура педагогикалык ыкмалар, башталгыч класс окуучуларынын дараметине ылайык тапшырмалар жана жеткиликтүү көргөзмө куралдар, мультимедиалык каражаттар колдонулушу зарыл. Сүрөт сабагы үчүн темаларды элдик чыгармалардын негизинде түзүүдө төмөнкүдөй типологиялык бөлүштүрүү сунушталат:

1. **Жомокко негизделген темалар.** Бул багытта жомоктун мазмуну, каармандары, окуянын жүрүшү негизинде сюжеттик сүрөттөр тартылат. Мисалы: «Эр Төштүк жомогу боюнча ажыдаар менен беттешүү», «Кедей кемпирдин үйү», «Алдар Көсөнүн акылмандыгы», «Тазша баланын сыйкырдуу кылычы», «Акыл кара чач» ж.б. Жомокто каармандык, адилеттүүлүк, достук, акылмандык, зулумдук, коркунуч сыяктуу темалар кездешкендиктен, алар аркылуу окуучунун этикалык жана эстетикалык көз карашын калыптандыруу мүмкүн. Мындай темалар балдарга кызыктуу жана көркөм элестетүүнү талап кылгандыктан, чыгармачылыкты күчөтөт.

2. **Макал-лакаптарга негизделген темалар.** Макал-лакаптар элдик акыл-насааттын көркөм формасы болуп эсептелет. Алар кыска, так жана терең маанилүү мазмун менен мүнөздөлөт. Сүрөт сабагында мындай макалдардын маанисин визуалдык каражаттар аркылуу берүү тапшырмалары сунушталат. Мисалы: «Улууну урматта — кичүүнү ызатта», «Жаш келсе — ишке, кары келсе ашка», «Эмгек түбү — береке», «Айтылган сөз — атылган ок», «Адам көркү — адеп», «Жаман болуш бир паста, жакшы болуш аста-аста». Бул багыттагы тапшырмалар аркылуу окуучу метафораны элестетип, форма менен түс аркылуу мазмунду бере билүүгө үйрөнөт.

3. **Уламыш жана легендаларга негизделген темалар.** Бул багытта тарыхый же табигый объекттердин келип чыгышы жөнүндө эл арасында айтылып келген уламыштарга негизделген сюжеттер берилет. Мисалы: «Сулайман тоо» уламышы, «Ала-Тоонун аты кайдан чыккан?», «Карахандын кербени», «Арстанбаптын багы», «Бурана мунарасы тууралуу уламыш», «Айгул жана Козулан», «Ысык-Көл уламышы». Бул темалар аркылуу бала тарыхый эстеликтер менен таанышып гана тим болбостон, аларды сүрөт аркылуу жаңыртып, элдик эстутумду өз кыялы аркылуу баяндап, чагылдырып бере алат.

4. **Табышмактарга жана жаңылмачтарга негизделген темалар.** Табышмактар — баланын логикалык ойломун жана образдуу элестетүүсүн өнүктүрүүчү каражат. Табышмактын чечүүсүн сүрөт тартуу аркылуу берүү окуучунун ойломун жана чыгармачылык чебердигин талап кылат. Мисалы: «Кыштын куну – аппак, жайдын күнү – жапжашыл, мен эмне элем?» (Табият), «Таштын ичинде казына жашырылган» (Жумуртка), «Кичинекей кутуча, ичи толгон бутуча» (Ширенке). «Кичинекей туюнчон,

элдин баарын сүйүнтөт» (Манты) Жаңылмачтар болсо форма, кыймыл, ритм, симметрия сыяктуу элементтерди пайдаланып тартууга ылайыктуу. Алар балада тилдик туюмду гана эмес, визуалдык кайталоо жана символдорду түшүнүү жөндөмүн да өнүктүрөт.

5. **Бата, насаат жана санаттарга негизделген темалар.** Бул багытта руханий-этикалык мазмундагы чыгармалар негиз катары колдонулат. Бата берүү көрүнүшүн, батадагы тилектерди сүрөттөө окуучунун маданий аң-сезимин жана улуттук өзгөчөлүктү түшүнүү жөндөмүн күчөтөт. Мисалы: «Аталар батасы – тилек менен сүрөттөлөт», «Насаат сөздөрдү образга айландыруу», «Ынтымак жомогу», «Санат ыры», сыяктуу иш тапшырмалары сунушталат.

Бул багытта мектептеги башталгыч класс окуучулары бата берүү жана алуу маданий баалуулуктарды сактоо жана муундан муунга өткөрүүдө маанилүү ролду ойнойт. Бул процессте улуулардан алынган бата жаштарга руханий дем-күч берип, алардын туура жолду тандашына жардам берет.

Бата берүү аркылуу окуучулар улуттук баалуулуктарды, салттарды жана маданий өзгөчөлүктөрдү үйрөнүшөт. Бул процессте сөздүн күчү жана анын адамдын ички дүйнөсүнө болгон таасири чоң мааниге ээ. Мисалы, «Жамгыр менен жер көгөрөт, бата менен эл көгөрөт» деген макал бата берүү аркылуу коомдун руханий өсүшүн билдирет.

Колдонулган адабияттардын тизмеси

1. Исаева Г. Сүрөт сабагында теманын тандашы. – Бишкек: Мектеп, 2011.
2. Иманалиев К. Кыргыз көркөм мурастары жана билим берүү. – Бишкек: Билим, 2017.
3. Иманкулов Ж. Кыргыздын сүрөт өнөрү: тарых жана өнүгүү. – Бишкек: Раритет, 2016.
4. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги. Жалпы билим берүүчү мектептер үчүн сүрөт сабагы боюнча үлгүлүү программа. – Бишкек: МОН КР, 2022.

УДК 37.091.33

ИННОВАЦИЯЛЫК МЕТОДДОР ЖАНА ЭЛДИК МАЗМУНДУ ИНТЕГРАЦИЯЛООНУН ПЕРСПЕКТИВАСЫ

Ирисова Нуриза
Б.Осмонов атындагы жалал-абад мамлекеттик университети
Э.Уметов атындагы педагогикалык факультети
Педагогика, психология жана окутуунун технологиялары кафедрасы

Аннотация. *Бул макалада заманбап билим берүү шартында сүрөт сабагын окутууда инновациялык методдорду колдонуу зарылдыгы жана алардын эффективдүүлүгү талданат. Автор көркөм билим берүүдө элдик эстетика менен айкалышкан, мультимедиа каражаттарына, проекттик-изилдөө ишине, ишкердик оюндарга, сабактар аралык интеграцияга жана коомдук ишмердикке негизделген инновациялык ыкмаларды мисал келтирип, алардын окуучунун чыгармачылык, эстетикалык жана маданий аң-сезимин өнүктүрүүдөгү ролун көрсөтөт. Макалада практикалык мисалдар аркылуу бул ыкмалардын натыйжалуулугу негизделип, мугалимдерге методикалык багыт сунушталат.*

Ачкыч сөздөр *инновациялык окутуу, сүрөт сабагы, элдик эстетика, мультимедия каражаттары*, *чыгармачылык педагогика.*

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ И ПЕРСПЕКТИВА ИНТЕГРАЦИИ ПОПУЛЯРНОГО КОНТЕНТА

Ирисова Н.
Б.Джалал-Абадский государственный университет им. Осмонова
Э.Уметовский педагогический факультет
Кафедра педагогики, психологии и педагогических технологий

Аннотация. *В этой статье анализируется необходимость использования инновационных методов обучения рисованию в современных образовательных условиях и их эффективность. Автор приводит примеры инновационных подходов в художественном образовании, сочетающихся с народной эстетикой, основанных на мультимедийных средствах, проектно-исследовательской работе, предпринимательских играх, межпредметной интеграции и социальной деятельности, и показывает их роль в развитии творческого, эстетического и культурного сознания учащегося. В статье обосновывается эффективность этих методов на практических примерах и предлагается методическое руководство для учителей.*

Ключевые слова*: инновационное обучение, урок рисования, народная эстетика, мультимедийные средства, творческая педагогика.*

INNOVATIVE METHODS AND PROSPECTS FOR THE INTEGRATION OF POPULAR CONTENT

Irisova N.
B. Jalal-Abad State University named after Osmonov
E. Umetov Pedagogical Faculty
Department of Pedagogy, Psychology, and Pedagogical Technologies

Abstract. *This article analyzes the need to use innovative methods of teaching drawing in modern educational conditions and their effectiveness. The author provides examples of innovative approaches in art education that combine folk aesthetics with multimedia tools, project-based research, entrepreneurial games, interdisciplinary integration, and social activities, and demonstrates their role in the development of students' creative, aesthetic, and cultural awareness. The article substantiates the effectiveness of these methods with practical examples and offers methodological guidance for teachers.*

Keywords: *innovative teaching, art class, folk aesthetics, multimedia tools, creative pedagogy.*

Инновациялык методдор — бул окутуунун жаңы формалары, каражаттары жана ыкмалары аркылуу окуучулардын интеллектуалдык, эмоционалдык жана чыгармачылык потенциалын ачууга багытталган педагогикалык стратегиялар [4.] Башталгыч класстын окуучулары өздөрүнө азыркы замандын талабына ылайык жаңы технологияларды жана методикаларды пайдаланып мультимедия ресурстарын, интеграциялык ыкмаларды, проекттик иштөөнү, биргелешкен окутууну жана практикалык багыттагы формаларды камтыйт.

Элдик чыгармалардын негизги өзгөчөлүгү – алардын терең философиялык жана образдык мазмунунда. Баланын эстетикалык дүйнөсү дал ушул символдорду кабыл алуу, таануу жана аларды өз көз карашында интерпретациялоо аркылуу калыптанат. (2)

Мисалы, “Манас” эпосунда Манастын ак боз аты — акыйкаттын, күч-кубаттын символу, ал эми кара туман — коркунучтун, өлүмдүн жышааны. Бул элементтерди бала сүрөт сабагында тартканда, ал жөн гана көргөнүн эмес, жүрөгү менен сезгенин кагазга түшүрөт. Мындай иш аракет эстетикалык сезимди жана индивидуалдык чыгармачылыкты калыптандырат.

Символдор менен иштөөдө мугалим окуучуларга максаттуу суроолорду берип, эстетикалык контекстти тереңдетет: «Бул түс эмнени билдирет?», «Каарман кандай сезимде?», «Бул форма эмнеге ушундай берилген?». Мындай суроолор баланын аң-сезиминде көркөм анализди жана көрүү менен сезүүнү ишке киргизет [1].

Элдик жомоктордо көп учурда моралдык-этикалык конфликттер, каармандык, достук, жакшылык менен жамандыктын күрөшү берилет. Бул темалардын ар бири эстетикалык кабылдоону гана эмес, нравалык аң-сезимди да камтыйт. Мисалы, “Алдар Көсө” жомогунда акылмандык менен куугунтукка каршы күрөш берилет. Окуучу бул образды сүрөт тартуу аркылуу өзүнө жакындатат. Ал каармандын эмоциясын өз жүрөгү аркылуу

өткөрүп, аны түс, форма жана деталь менен көрсөтөт. Бул процесс эстетикалык рефлексия деп аталат — өзүн көркөм дүйнө аркылуу таануу.

Жомоктордо каармандардын сулуулугу, акылмандыгы, батырдыгы сүрөттөлөт. Макал-лакаптарда кыска, так жана кооз ой айтылат. Табышмактар көрүү жана элестетүү жөндөмүн, абстракттуу ой жүгүртүүнү талап кылат. Бата жана санаттарда сөздүн ыргактуу, мукам формасы баланын угуу сезимин жана сөзгө болгон эстетикалык мамилесин өнүктүрөт. Ошентип, бул формалар окуучунун эстетикалык дүйнөсүнүн ар тараптуу өнүгүшүнө шарт түзөт.

Сүрөт сабагында элдик мазмунду колдонуу эстетикалык тарбия берүүнүн өзөктүү жолдорунун бири. Ар бир жомок, уламыш же макал — бул образ, түс, форма, симметрия, динамика, композиция аркылуу көрсөтүлө турган чыгармачылык мазмун. Бул мазмун баланын дүйнө таанымын, көркөм кабылдоосун жана эстетикалык анализ жөндөмүн иштетет. [5]

Кыргыз элдик оозеки чыгармалар кыргыз элинин руханий дөөлөтүнүн, маданиятынын, эстетикасынын жана тарбия системасынын түпкү булагы. Бул чыгармалар муундан муунга өтүп, коомдун баалуулуктар системасын сактап жана өнүктүрүп келген. Мектептик билим берүүдө, айрыкча көркөм чыгармачылыкка байланыштуу сабактарда, элдик мазмунду пайдалануу окуучулардын улуттук аң-сезимин, маданий эстетикасын жана жаратмандык потенциалын өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт. Учурдагы билим берүү өзгөрүлүштөрүнүн алкагында бул мазмунду окутуу процесси менен айкалыштыруу — мезгилдин талабы.

Сүрөт сабагынын алкагында элдик мазмунду тереңдетип, системалуу жана жогорку деңгээлде интеграциялоо үчүн бир нече фундаменталдуу, концептуалдык жана методикалык кадамдарды көрүү зарыл. Бул процесс заманбап билим берүү системасынын талаптарына, педагогиканын гуманисттик багытына жана улуттук идеологияга шайкеш келиши шарт.

Көптөгөн өлкөлөрдө улуттук мурастар мектептик билим берүүнүн өзөгүн түзөт.

Японияда, мисалы, каллиграфия жана традициялык оймо-чиймелер мектептик программада милдеттүү. Финляндияда элдик мифтер негизинде чыгармачылык сабактар түзүлөт. Ошол эле моделди Кыргызстанда да адаптациялап колдонууга болот, бирок өзүнүн тилинде, образы менен жана мааниси менен.

Элдик мазмунду локалдуу деңгээлде (облустук, аймактык, жамааттык) колдонуунун бир нече формасы:

- Ар бир аймактын өзүнө таандык уламышы негизинде сүрөт ишин уюштуруу (мисалы, Таластын “Манас кырк чоро”, Нарындагы “Кулан” уламышы ж.б.);
- Элдик кол өнөрчүлүктү мектепке жакын окутуу формасына айландыруу;
- Жаш сүрөтчүлөрдүн улуттук конкурстарын өткөрүү.

Сүрөт сабагында элдик мазмунду колдонуу бүгүнкү күндө бир нече негизги себептерге байланыштуу актуалдуу:

1. **Улуттук өзүн-өзү таануу жана идентификация** Глобалдашуунун шартында улуттук өзгөчөлүктү сактап калуу ар бир өлкөнүн стратегиялык максаты болуп калды. Кыргызстанда да бул багытта "улуттук билим берүүнүн концепциясы", "улуттук баалуулуктарды сактоо" программалары ишке ашырылууда. Бул программаларга шайкеш түрдө сүрөт сабагы улуттук эстетикалык аң-сезимдин түптөлүшүнүн аянтчасына айлануусу керек.
2. **Маданий мурастарды сактоо жана кайра жаратуу** Элдик чыгармалардын мазмуну мектеп программаларында үзгүлтүксүз колдонулбаса, алар кийинки муундарга жетпей калуу коркунучуна туш болот. Демек, аларды билим берүү системасына системалуу түрдө интеграциялоо – сактоонун, өнүктүрүүнүн жана активдүү иштетүүнүн жалгыз жолу.
3. **Эстетикалык тарбияны чыңдоо** Элдик мазмундун негизинде түзүлгөн көркөм чыгармалар, оймо-чиймелер, түс символикасы, элдик каармандар – мунун баары эстетикалык түшүнүктүн булагы. Бул мазмунду билим берүүдө пайдалануу окуучунун көркөм табитин калыптандыруунун негизги механизми.
4. **Билим берүүдө интеграция жана чыгармачылык** Элдик мазмун башка предметтер менен интеграциялашууга өтө ылайыктуу. Адабият, музыка, тарых, эмгек жана сүрөт сабактарынын ичинде бирдиктүү темалар аркылуу системалуу көркөм өнүгүү камсыз болот. Бул – педагогикалык эффективдүүлүктүн жана окуу мотивациясынын негизги булагы.

Сүрөт сабагындагы элдик мазмунду интеграциялоо – бул билим берүүнүн гуманисттик мазмунун тереңдетүү, улуттук мурастарды сактоо жана келечек муундун чыгармачылык потенциалын ойготуу боюнча маанилүү багыт. Элдик эстетика менен заманбап билим берүү технологияларын айкалыштыруу аркылуу чыгармачылык сабак реалдуу түрдө бала үчүн "руханий көркөм лабораторияга" айланат. Мугалим бул жерде "маалымат берүүчү" эмес, "баалуулук түзүүчү" катары аракеттенет.

Эгер элдик мазмун билим берүүнүн бардык баскычтарында системалуу түрдө колдонулса, анда улуттук маданияттын өнүгүүсү, эстетикалык аң-сезимдин калыптанышы жана чыгармачыл муунду тарбиялоо ишке ашат. Мындай кадам билим берүүнүн улуттук моделин чыңдоонун жана өнүктүрүүнүн узак мөөнөттүү стратегиясы болуп саналат.

Колдонулган адабияттардын тизмеси

1. Исмаилова С. Кыргыз эл жомокторунун символикасы. – Бишкек: Мурас, 2020.
2. Калмаматова Ш. Элдик чыгармачылык жана эстетикалык тарбия. – Бишкек: Турар, 2016.
3. Кадырова Н. Балдардын чыгармачылыгын өнүктүрүүдө элдик чыгармалардын ролу. – Бишкек: Академия, 2018.
4. Курманкулов Ш.Ж., Шайланова М.М. Инновациялык окутуу технологиясын уюштуруу өзгөчөлүктөрү. НАУКА, НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИННОВАЦИИ КЫРГЫЗСТАНА № 1, 2018
5. Дүйшөбаев У. Элдик эстетика жана тарбия. – Бишкек: Билим, 2014.

УДК:37.091.33

МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БАЛДАРДЫН МАТЕМАТИКАЛЫК ЖӨНДӨМДҮҮЛҮКТӨРҮН ӨНҮКТҮРҮҮДӨ ЭЛДИК ОЮНДАРДЫ ПАЙДАЛАНУУ БОЮНЧА ЭКСПЕРИМЕНТ

Таалайбек кызы Милана

Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин Педагогика, психология жана окутуунун технологиялары кафедрасынын магистранты

Аннотация: *Бул макалада логикалык-математикалык мазмундагы оюндардын мектепке чейинки курактагы балдардын математикалык жөндөмдөрүн калыптандыруудагы ролу жана эффективдүүлүгү изилденет. Оюндар балдарды саноо, объектилердин касиеттерин жана мамилелерин таануу, логикалык ой жүгүртүү ыкмаларын колдонуу, убакыт жана мейкиндик боюнча багыт алуу көндүмдөрүнө үйрөтөт. Изилдөөдө визуалдык-басма, оозеки жана көлөмдүү формадагы оюндардын жаңы математикалык түшүнүктөрдү калыптандыруудагы мааниси каралып, аларда жаңылык элементтери болушу керектиги баса белгиленет. Тарбиячынын активдүү ролу, айрыкча оюндарды уюштуруу жана өткөрүүнүн алгачкы этабында, баланын кызыгуусун арттырып, үйрөнүү процессин натыйжалуу кылууга өбөлгө түзөт. Баштапкы этаптын жыйынтыгында, балдардын басымдуу бөлүгүндө математикалык түшүнүктөрдүн орточо деңгээлде калыптанганы белгилүү болду. Бул көрсөткүч жетишсиз деп бааланып, логикалык-мазмундуу оюндарды системалуу түрдө колдонуу зарылдыгын тастыктады. Изилдөө логикалык-математикалык оюндардын жардамы менен математикалык түшүнүктөрдү терең жана аң-сезимдүү өздөштүрүүгө шарт түзө турган эффективдүү педагогикалык каражат экенин көрсөттү.*

Ачкыч сөздөр: *элдик оюндар, мектепке чейинки курак, математикалык жөндөмдүүлүк, билим берүү, логикалык ой жүгүртүү,сандар түшүнүгү, мейкиндик багыт, форма жана көлөм, оюн ишмердүүлүгү, когнитивдик өнүгүү.*

ЭКСПЕРИМЕНТ ПО ИСПОЛЬЗОВАНИЮ НАРОДНЫХ ИГР В РАЗВИТИИ МАТЕМАТИЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДОШКОЛЬНИКОВ

Таалайбек кызы Милана

Б. Магистрант кафедры педагогики, психологии и технологий обучения Джалал-Абадского государственного университета им. Осмонова

Аннотация: *В этой статье рассматривается роль и эффективность игр логико-математического содержания в формировании математических способностей детей дошкольного возраста. Игры обучают детей навыкам счета, распознавания свойств и отношений объектов, использования логических методов мышления и ориентации во времени и пространстве. В исследовании рассматривается важность игр в визуально-печатной, словесной и объемной формах для формирования новых математических концепций и подчеркивается, что они должны содержать элементы новизны. Активная*

роль воспитателя, особенно на начальном этапе организации и проведения игр, способствует повышению интереса ребенка и повышению эффективности процесса обучения. По итогам начального этапа выяснилось, что у подавляющего большинства детей математические понятия формируются на среднем уровне. Эта цифра была оценена как недостаточная, что свидетельствует о необходимости систематического использования логически значимых игр. Исследование показало, что логико-математические игры являются эффективным педагогическим инструментом, который может способствовать глубокому и сознательному усвоению математических понятий.

Ключевые слова*: народные игры, дошкольное образование, математические способности, образование, логическое мышление,понятие чисел, пространственная ориентация, форма и размер, игровая деятельность, когнитивное развитие.*

EXPERIMENT ON THE USE OF FOLK GAMES IN THE DEVELOPMENT OF MATHEMATICAL ABILITIES IN PRESCHOOLERS

Taalaybek Kyzy Milana

B. Master's student at the Department of Pedagogy, Psychology, and Learning Technologies, Osmonov Jalal-Abad State University

Abstract: This article examines the role and effectiveness of games with logical and mathematical content in the development of mathematical abilities in preschool children. Games teach children counting skills, recognition of the properties and relationships of objects, the use of logical thinking methods, and orientation in time and space. The study examines the importance of games in visual-printed, verbal, and three-dimensional forms for the formation of new mathematical concepts and emphasizes that they must contain elements of novelty. The active role of the educator, especially at the initial stage of organizing and conducting games, contributes to increasing the child's interest and the effectiveness of the learning process. At the end of the initial stage, it was found that the vast majority of children have an average level of mathematical concepts. This figure was assessed as insufficient, which indicates the need for the systematic use of logically meaningful games. The study showed that logical-mathematical games are an effective pedagogical tool that can contribute to a deep and conscious assimilation of mathematical concepts.

Keywords: folk games, preschool education, mathematical abilities, education, logical thinking, concept of numbers, spatial orientation, shape and size, play activity, cognitive development.

Заманбап билим берүү стандарттарына ылайык, мектепке чейинки курактагы балдардын когнитивдик жана математикалык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү алардын кызыкчылыктарын жана жеке өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен ишке ашырылышы керек. Элдик оюндар салттуу формасы жана элементардык эрежелереди интеграциялоосу менен логикалык ой жүгүртүүнү, көңүл бурууну, эс тутумду өнүктүрүүгө, ошондой эле объектилердин саны, көлөмү, формасы жана өз ара байланыштары жөнүндө

түшүнүктөрдү калыптандырууга көмөктөшөт. Аларды билим берүү процессинде колдонуу баладагы математикалык компетенттүүлүктү жеткиликтүү жана табигый жол менен калыптандырууга шарт түзөт [3].

Тажрыйба-издөө иштери үч этапта жүргүзүлдү:

1-этап-билдирүүчү: мектепке чейинки курактагы балдардын математикалык көндүмдөрүнүн деңгээлин аныктоо үчүн баштапкы изилдөө.

2-этап-калыптандыруучу: логикалык-математикалык көндүмдөрдүн калыптанышына өбөлгө түзүүчү элдик оюндарды колдонуу менен математикалык түшүнүктөрдү өнүктүрүү боюнча педагогикалык иштерди жүргүзүү. Бул этаптын негизги максаты-балдардын математикалык түшүнүктөрүн ийгиликтүү өнүктүрүүнү камсыз кылган шарттарды түзүү. Маанилүү милдет логикалык-математикалык мазмундагы элдик оюндардын комплексин иштеп чыгуу жана ишке ашыруу болуп саналат.

3-этап-текшерүүчүлүк: элдик оюндарды колдонгонго чейин жана оюн комплексин колдонуудан кийин балдардын математикалык көндүмдөрүн салыштырмалуу жыйынтыктоочу диагностикалык изилдөө.

Биринчи этапта изилдөө базасы – Жалал-Абад областынын түштүгүндө жайгашкан бала бакчалар тандалып алынды. Жалал-Абад шаарындагы №19-“Коңгуроочо”, №18-“Радуга”, №14- “Ак-Тилек” мектепке чейинки билим берүү уюмдары аныкталып, экспериментке үч жаштан төрт жашка чейинки бала бакчага барган 5-6 жаштагы даярдоо тобундагы 20дан бала (жалпы 58 тарбиялануучу) катышкан. Баладардагы математикалык көндүмдөрдүн деңгээлин баалоо үчүн критерийлер, методикалар жана диагностикалык тапшырмалар иштелип чыкты. Алгачкы диагностика 2023-2024-жылдары жүргүзүлдү, сандык жана сапаттык анализди колдонуу менен эксперименталдык материал чогултулду жана талданды, илимий жактан негизделген тыянактак чыгарылды.

«Чоңдукту жана аны өлчөө» критерийине ылайык, бала чоң кишинин жардамы менен ар кандай чоңдуктагы объектилерди биринчи жолу эмес, экинчи же үчүнчү аракетинде ирееттүү катар курат, объектилердин көлөмүн жана алардын массасын кантип өлчөөгө боло тургандыгы жөнүндө так жана туура түшүнүккө ээ жана бул өлчөөлөрдү шарттуу өлчөө менен жүргүзүү үчүн чоңдордун жардамына муктаж.

«Геометриялык фигуралар» критерийи боюнча бала геометриялык фигуралар (квадрат жана үч бурчтук) жөнүндө толук эмес жана толук аң-сезимдүү түшүнүктөрдү көрсөтөт, көрсөтүлгөн белгилер боюнча салыштыруу чоңдордун жардамы менен жасалат, 1-2 ката кетирет, чоңдордун жардамы менен салыштырат жана объекттерди формасы, өлчөмү жана түсү боюнча классификациялайт.

«Мейкиндиктик түшүнүк» критерийи боюнча бала чоң кишинин жардамысыз мейкиндикте предметтердин аталышын атоодо кыйынчылыкты түзөт; «оң» жана «сол» деген түшүнүктөрдү чаташтырат, кагаз бетине багыт алууда 1-2 ката кетирет, ал чоң

кишинин кошумча жардамысыз план-схема боюнча мейкиндикте кыймылдай албайт, бала өз кыймылынын багытын сөз менен билдирүүдө кыйналат.

Жогорудагы айтылган «Геометриялык фигуралар» жана «Мейкиндиктик түшүнүк» критерийи боюнча п.и.д., профессор Э.Т.Уметов өзүнүн китебинде кыргыз элинде илгертен бери колдонулуп келген оюн - Чатраш (жиптен фигураларды жасоо оюну). Бул оюнду жуп болуп ойношот, оюнга керектелүүчү каражат 90-100 см жип керек. Бул оюндун негизги максаты ой жүгүртүүнү, чыгармачылыкты, жогорку деңгээлдеги эмоцияны жана майда моторикаларды өнүктүрүү болуп эсептелинет. Оюндун жүрүшүндө берилген өлчөмүндөгү жиптин эки учу байланат. Бул оюнга жуп-жуптан көп адам катыша алышат, бирок көп учурда эки гана бала катыша алышат. Геометриялык фигураны жасай албаган оюнчу, жеңилди деп эсептелет.

1.Биринчи кадамда бир оюнчу байланган жипти сол жана оң колдун алакандарына бир катар кылып орошот. Алакандар бири бирине каратып жип тартылат. Андан кийин орто манжалары менен бир оромду тартып алышатта – аттын акыры фигурасы пайда болот.

2.Экинчи кадамда экинчи оюнчу андан – “Тамак үчүн, таякчалар фигурасын жасайт,

3.Үчүнчү кадамда “илме акыр” фигурасы пайда болот.

4.Төртүнчү кадамда – “уйдун көздөрү” жасалат ж.б.

Бул оюнда ойноп жаткан оюнчулар, бир эле фигураны бир канча ирет кайталап жасай алат. Бирок - араа фигурасы пайда болсо, оюн токтотулат, анткени бул фигура атаандаштыктын белгиси.

Чатыраш кыздарынын сүйүктүү оюну. Ага балдар, чоңдор да катышууга болот. Бул оюнга эскертүү белгиси катары, оюн жүрүп жаткан учурда, кийинки кадамды айтып жардамдашууга болбойт; эгерде оюнчу эрежен так аткарбаса же жип чачышып кетсе анда ал жеңилди деп эсептелет. Ушул оюндун негизинде мектепке чейинки билим берүү мекемелериндеги балдарга геометриялык фигуралар темасынын алкагында, Чатраш оюнун негизинде сабак өтүп,балдар ар кандайт геометриялык фигураларды табышты,аны менен чектелип калбастан өз алдынча калемдердин жардамы аркасында фигураларды жасашты, жана сүрөт тартышты.Оюн ишмердүүлүгү мектепке чейинки балдарга эффективдүү деп эсептейм.[9]

Э.Уметовдун илимий иштеринде “Беш манжа”оюнунун беш түрүнүн маанисин кеңири түшүндүрүп берген ачып берген. Мен анын экинчи түрүн мектепке чейинки балдарга эксперимент жүргүздүм. Бул оюн 2-4 жаштагы балдарга арналган. Бул оюндун максаты балдардын логикалык ой жүгүртүүсүн, тил байлыгынын өнүгүшүсүнө ошондой эле математикалык жөндөмүнүн жогорулашына чоң жардам берет. Чон жана кичинекей өлчөмдөрдү өздөштүр алат. Бул оюнда тарбиячы баланы колуна алат да, бул беш манжа ыр саптарын, айтып берет да, балдардын айтуусун өздөштүргөнчө көзөмөл кылат.

Баш бармак
Бадал эки сүрү баш
Ортоң эки чекилик
Ой баласы солтоной
Кичинекей бөтөнөй

Бул оюндун натыйжасында, 2-4 жаштагы балдар манжалардын чоң, кичинелигин, санын жана аталышын үйрөнөт. [8]

«Убакытты тааныштыруу» критерийи боюнча бала күндүн бөлүктөрүнүн, жуманын күндөрүнүн, мезгилдеринин аттарын билет, бирок алардын ырааттуулугунда ката кетирет; саат боюнча ал канча саат экенин туура аныктайт, бирок чоңдор көрсөткөн убакытты кое албайт (же тескерисинче) [7].

Математикалык көндүмдөрдүн калыптануу деңгээли төмөн.

«Сандык көрсөткүчтөр жана эсептөө» критерийи боюнча бала 1ден 10го чейинки сан менен санды байланыштырууну билбейт, 10го чейинки иреттик эсепте 3 же андан көп ката кетирет: өзгөрүүчү конструкциянын сандык мүнөздөмөсүн баалоону билбейт, б.а. сандын предметтердин мейкиндиктеги жайгашуусуна көз каранды эмес экенин түшүнбөйт.

«Чоңдугу жана аны өлчөө» критерийи боюнча, мектепке чейинки курактагы балдарда кыйынчылыктар бар: алар объекттерди узундугу боюнча салыштырууну билишпейт (мисалы, тилкелер), түстөрдүн атын билишпейт жана ирееттелген катарды кура алышпайт. Балдарда объектилердин көлөмүн жана массасын өлчөө жолдору жөнүндө түшүнүк жок, ал тургай чоңдордун жардамы менен мындай өлчөөлөрдү жасай алышпайт [5].

«Геометриялык фигуралар» критерийи боюнча, балдарда базалык формалар жөнүндө туура эмес жана аң-сезимсиз түшүнүктөр пайда болот (мисалы, квадрат жана үч бурчтук). Алар бул фигураларды берилген белгилер боюнча салыштырып, объектилерди формасы, көлөмү жана түсү боюнча классификациялай алышпайт [2].

«Мейкиндикти аныктоо көндүмдөрү» критерийи боюнча балдар мейкиндиктеги объектилердин ордун оозеки сүрөттөөдө кыйынчылыктарга туш болушат, көп учурда ката кетиришет. Алар планга же схемага таянып, кагаз бетинде навигациялоону же мейкиндикте жылууну билишпейт [1].

«Убакытты тааныштыруу» критерийи боюнча балдар күндүн бөлүктөрүнүн аттарын, жуманын күндөрүн жана мезгилдерин жакшы билишпейт, алардын ырааттуулугунда жаңылышат. Алар саат менен убакытты айта алышпайт жана сааттын бетине убакытты коёо алышпайт.

5-6 жаштагы балдарда математикалык түшүнүктөрдүн калыптануу баштапкы деңгээлин баалоо үчүн А.В. Белошистанын изилдөөлөрүнөн 15 тапшырма колдонулган 4,

8 (сандык көрсөткүчтөр, эсеп, чоңдук жана өлчөө, геометриялык фигуралар), З.А.Михайлова жана авторлордун (мейкиндиктикти аныктоо көндүмдөрү ж.б.) тапшырмалары колдонулду. (1-тиркемени караңыз).

Изилдөөлөрдү жүргүзүүнүн негизинде диагностикалык тапшырмалардын комплпекси иштелип чыккан, анда так критерийлер жана көрсөткүчтөр, мектепке чейинки курактагы балдардын математикалык көндүмдөрүнүн калыптанышынын деңгээлдик мүнөздөмөлөрү, ошондой эле ар бир критерий үчүн көрсөтмө жана таркатма материалдар жана деталдуу нускамалар менен тандалган методикалар жана тапшырмалар каралган.

Андан ары (2-тиркеме) мектепке чейинки курактагы балдардын математикалык түшүнүктөрүнүн баштапкы деңгээлиндеги диагностикалык баалоонун жыйынтыктарына талдоо жүргүзүлдү.

«Сандык көрсөткүчтөр жана эсептөө» критерийи боюнча диагностиканын сандык көрсөткүчтөрү 1-сүрөттө келтирилген.

Математикалык түшүнүктөрдү калыптандыруу процессинде элдик оюндарды колдонуу балдардын чоңдукту кабылдоосун, эсебин, оюн ишмердүүлүгү аркылуу мейкиндик жана убактылуу мүнөздөмөлөрдү аныктоо жөндөмүн өнүктүрүү менен сүрөттөлгөн кыйынчылыктарды жеңүүгө өбөлгө түзөт.

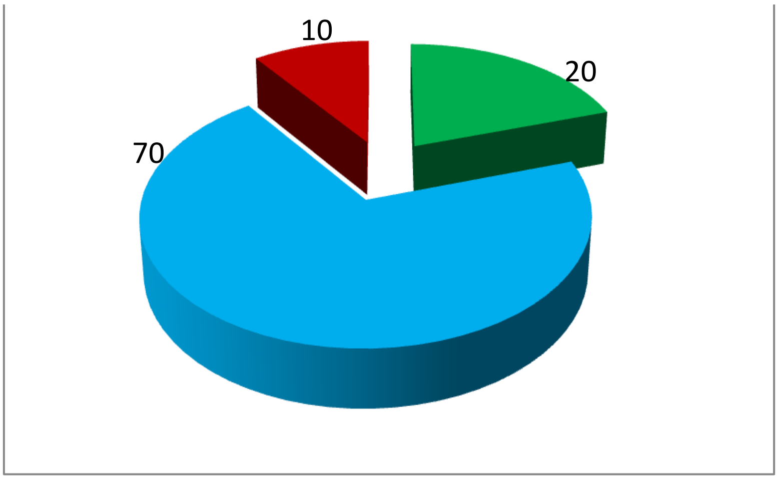

Сүрөт.1. Критерий боюнча мектепке чейинки курактагы балдардын математикалык көндүмдөрүнүн калыптанышынын баштапкы деңгээли «сан жана эсептөө».

Сүрөттө берилген маалыматтар көрсөткөндөй, иштин баштапкы этабында

- 70% (42 бала) жогорку деңгээлде
- 20% (14 бала) орто деңгээлде

■ 10% (2 бала) сандык түшүнүктөр жана эсептөө иш-аракеттеринин калыптанышынын төмөнкү деңгээли көрсөтүлгөн.

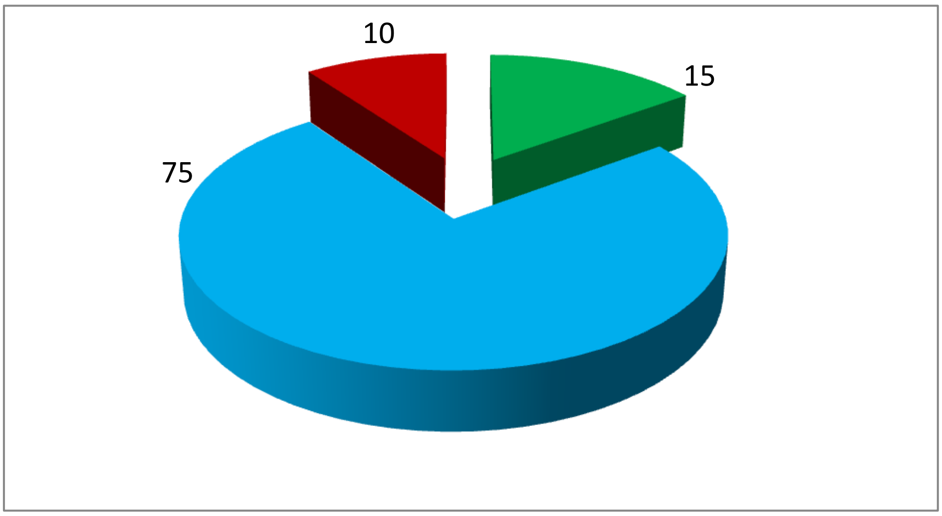

Сүрөт.2. Критерий боюнча мектепке чейинки курактагы балдардын математикалык көндүмдөрүнүн калыптанышынын баштапкы деңгээли"чоңдук жана аны өлчөө".

2-сүреттөгү маалыматтар көрсөткөндөй, иштин

■ алгачкы этабында 15% (13 бала)

■ жогорку деңгээлде, 75% (25 бала)

■ орто деңгээлде жана 10% (22 бала) чоңдуктар жана аларды өлчөө ыкмалары жөнүндө түшүнүктөрдүн калыптанышынын төмөнкү деңгээлин көрсөткөн. Ошентип, көпчүлүк балдар орточо көрсөткүчтү көрсөтүштү. Алынган маалыматтардын сапаттык анализи көрсөткөндөй, тапшырмаларды аткаруу менен жогорку деңгээлдеги он үч мектепке чейинки бала өз алдынча объектилерди өлчөмү боюнча салыштырышкан, биринчи аракетинде иреттүү катарды курушкан, объекттердин өлчөмүн жана алардын массасын кантип өлчөө керектигин айтышкан жана бул өлчөөлөрдү шарттуу өлчөм менен өз алдынча жүргүзүшкөн.

Логикалык-математикалык мазмундагы оюндар балдарды саноого, касиеттерин жана мамилелерин түшүнүүгө үйрөтөт, ой жүгүртүүнүн логикалык ыкмаларын калыптандырат жана убакыт менен мейкиндикте багыт алуу жөндөмүн өнүктүрөт [6]. Бул оюндар визуалдык-басма, оозеки же көлөмдүү болушу мүмкүн жана балдар үчүн жаңы математикалык түшүнүктөрдү жана көндүмдөрдү калыптандыруучу жаңылыктын элементтерин камтышы керек [4]. Тарбиячы баштапкы этапта аларды уюштурууда жана өткөрүүдө активдүү роль ойнойт.

Квалификациялык изилдөө аныктоочу, калыптандыруучу жана текшерүүчү (контролдук) этаптардан турган, ага даярдоо тобунун 20 тарбиялануучусу 5-6 жаштагы балдары катышкан. Практикалык бөлүктө беш критерийди камтыган мектепке чейинки

курактагы балдардын математикалык көндүмдөрдүн калыптануу деңгээлин баалоо үчүн диагностикалык инструмент сүрөттөлгөн:

1. Сандык көндүмдөр жана эсептөө.
2. Чоңдугу жана аны өлчөө.
3. Геометриялык фигуралар.
4. Мейкиндиктик өкүлчүлүктөр.
5. Убакытты таануу жана аныктоо.

Бул критерийлер 5-6 жаштагы балдардын математикалык билим берүү программасынын талаптарына жооп берет.

Изилдөөнүн негиздөөчү этабынын натыйжасында, мектепке чейинки курактагы балдарда математикалык түшүнүктөрдүн калыптанышынын орточо деңгээли басымдуулук кылгандыгы аныкталды. Бул натыйжа канааттандырарлык эмес, анткени мындай деңгээлдеги мектепке чейинки курактагы балдар жаңы жана стандарттуу эмес кырдаалдарда ар дайым колдонула бербеген толук жана аң-сезимдүү түшүнүктөргө ээ эмес.

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыгында логикалык-математикалык мазмундагы оюндардын мектепке чейинки курактагы балдардын математикалык жөндөмдөрүн калыптандырууда маанилүү жана натыйжалуу каражат болуп саналаары аныкталды. Бул оюндар аркылуу балдар саноону, объектилердин касиеттерин жана ортосундагы мамилелерди түшүнүүнү, мейкиндикте жана убакытта багыт алууну, ошондой эле логикалык ой жүгүртүү көндүмдөрүн өздөштүрүшөт. Оюндардын визуалдык, оозеки жана практикалык формалары баланын ар тараптуу катышуусун камсыздап, математикалык түшүнүктөрдү жеткиликтүү жана кызыктуу формада өздөштүрүүгө өбөлгө түзөт.

Изилдөөнүн аныктоочу этабында балдардын көпчүлүгүндө математикалык түшүнүктөрдүн орточо деңгээлде калыптанганы байкалган, бул мектепке чейинки билим берүүдө жаңы ыкмаларды колдонуу зарылдыгын көрсөттү. Калыптандыруучу этапта логикалык-математикалык оюндарды максаттуу жана системалуу колдонуу балдардын математикалык көндүмдөрүн жогорулатууга оң таасирин тийгизгени тастыкталды.

Ошентип, логикалык-мазмундуу оюндарды билим берүү процессине интеграциялоо мектепке чейинки курактагы балдардын математикалык компетенттүүлүгүн табигый, жеткиликтүү жана натыйжалуу жол менен өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүк берет. Бул ыкма балдардын келечектеги билим берүү деңгээлине даярдыгын жакшыртып, жаңы кырдаалдарда өз билимин колдонууга жөндөмдүү болгон интеллектуалдык жактан өнүккөн инсанды калыптандырууга өбөлгө түзөт.

Адабияттар тизмеси:

1. Мусейибова Т.А. кээ бир мейкиндик багыттарын калыптандыруу / Т. А. Мусейибова // мектепке чейинки балдарда элементардык математикалык түшүнүктөрдү өнүктүрүүнүн теориясы жана методикасы: хрестоматия: 6 саат, 4-6-Б. / омт. 3. Михайлова, Р.Л. Непомнящая. - Санкт-Петербург: Питер, 1994. - 35-49-бб.
2. Мухина В. С. Курак психологиясы: өнүгүү феноменологиясы: Изилдөө. ЖОЖдун студенттери үчүн / В. С. Мухина. - Орусия: Академия, 2015. – 656 б.
3. Нищева Н. В. Мектепке чейинки курактагы балдарда мезгил жөнүндө түшүнүктөрдү калыптандыруу үчүн оюндар / Н.В. Нищева. - Санкт-Петербург: БАЛАЛЫК ПРЕСС, 2010. – 32 б.
4. Носова Е.А. Мектепке чейинки балдар үчүн Логика жана математика: метод. пособие / Е. А. Носова, р.л. Непомнящая. - Санкт-Петербург: Аксидент, 1996. – 79 б.
5. Обухова Л. Ф. Курактык психология: окуу. чөйрөлөр үчүн. проф. билим берүү / Л. Ф. Обухов. - Орусия: Юрайт, 2016. – 460 б.
6. Использование народных игр как средства развития математических способностей дошкольников - https://www.maam.ru/detskijsad/
7. Использование устного народного творчества в математическом развитии дошкольников - https://open-lesson.net/24/
8. Уметов Т.Э.   Игра в системе народной педагогики- Бишкек: Авторское издание.1998 -138 с
9. Уметов Т.Э. ЭЛДИК ОЮНДАР Эл мурасы Бишкек-2020 72-73-74-бб.

УДК: 37.091.33

МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БАЛДАРДЫН МАТЕМАТИКАЛЫК ЖӨНДӨМДҮҮЛҮКТӨРҮН ӨНҮКТҮРҮҮДӨ ЭЛДИК ОЮНДАРДЫ КАРАЖАТ КАТАРЫ КОЛДОНУУ

Таалайбек кызы Милана

Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин Педагогика, психология жана окутуунун технологиялары кафедрасынын магистранты

Аннотация: Бул макалада элдик оюндардын мектепке чейинки курактагы балдардын математикалык жөндөмдүүлүктөрүн калыптандыруудагы мааниси жана ролу кеңири талданат. Элдик оюндар билим берүү процессинде кубаныч тартулоочу жана көңүл ачуучу каражат болуу менен чектелбестен, баланын логикалык ой жүгүртүүсүн, эс тутумун, көңүл буруусун өнүктүрүүгө жана элементардык математикалык түшүнүктөрдү – сандар, көлөм, форма, мейкиндик түшүнүктөрүн – өздөштүрүүгө өбөлгө түзөт. Мектепке чейинки мезгил – бул математикалык түшүнүктөрдү өздөштүрүү үчүн эң ылайыктуу этап болуп саналат. Макалада элдик оюндардын салттуу элементтери жана жөнөкөй эрежелери аркылуу баланын ар тараптуу өнүгүүсүн камсыздоонун жолдору каралат. Ошондой эле, заманбап билим берүү талаптарынын алкагында элдик оюндарды колдонуу билим берүү иш-аракетин баланын индивидуалдуу өзгөчөлүктөрүнө ылайык уюштуруунун эффективдүү ыкмасы катары негизделет. Изилдөөнүн натыйжасында, элдик оюндарды максаттуу жана системалуу колдонуу баланын математикалык компетенттүүлүгүн жеткиликтүү, табигый жана кызыктуу формада өнүктүрүүгө шарт түзөрү аныкталды.

Ачкыч сөздөр: элдик оюндар, мектепке чейинки курак, математикалык жөндөмдүүлүк, билим берүү, логикалык ой жүгүртүү, сандар түшүнүгү, мейкиндик багыт, форма жана көлөм, оюн ишмердүүлүгү, когнитивдик өнүгүү.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАРОДНЫХ ИГР КАК СРЕДСТВА РАЗВИТИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДОШКОЛЬНИКОВ

Таалайбек кызы Милана

Магистрант кафедры педагогики, психологии и технологий обучения Джалал-Абадского государственного университета им. Осмонова

Аннотация: *В этой статье подробно анализируется значение и роль народных игр в формировании математических способностей детей дошкольного возраста. Народные игры не только являются радостным и развлекательным средством в образовательном процессе, но и способствуют развитию логического мышления, памяти, внимания ребенка и усвоению элементарных математических понятий – понятий числа, объема, формы, пространства. Дошкольное учреждение – наиболее подходящий этап для*

овладения математическими понятиями. В статье рассматриваются способы обеспечения всестороннего развития ребенка с помощью традиционных элементов и простых правил народных игр. Также в рамках современных образовательных требований использование народных игр оправдано как эффективный метод организации учебной деятельности в соответствии с индивидуальными особенностями ребенка. В результате исследования было установлено, что целенаправленное и систематическое использование народных игр способствует развитию математической компетентности ребенка в доступной, естественной и увлекательной форме.

Ключевые слова: *народные игры, дошкольное образование, математические способности, образование, логическое мышление, понятие чисел, пространственная ориентация, форма и размер, игровая деятельность, когнитивное развитие.*

THE USE OF FOLK GAMES AS A MEANS OF DEVELOPING MATHEMATICAL ABILITIES IN PRESCHOOLERS

Taalaybek Kyzy Milana

B. Master's student at the Department of Pedagogy, Psychology, and Learning Technologies, Osmonov Jalal-Abad State University

Abstract: *This article provides a detailed analysis of the significance and role of folk games in the development of mathematical abilities in preschool children. Folk games are not only a joyful and entertaining tool in the educational process, but also contribute to the development of logical thinking, memory, attention, and the assimilation of elementary mathematical concepts—concepts of number, volume, shape, and space. Preschool is the most appropriate stage for mastering mathematical concepts. The article discusses ways to ensure the comprehensive development of children using traditional elements and simple rules of folk games. Also, within the framework of modern educational requirements, the use of folk games is justified as an effective method of organizing educational activities in accordance with the individual characteristics of the child. The study found that the purposeful and systematic use of folk games contributes to the development of a child's mathematical competence in an accessible, natural, and engaging way.*

Keywords: folk games, preschool education, mathematical abilities, education, logical thinking, concept of numbers, spatial orientation, shape and size, play activities, cognitive development.

Элдик оюндар – бул кыргыз элинин бай маданий мурасынын ажырагыс бир бөлүгү болуп саналат. Алар ар кыл курактагы балдардын ден соолугун чыңдоого, көңүлүн көтөрүүгө жана коомдошууга шарт түзүп эле тим болбостон, ошондой эле билим берүүдө, айрыкча мектепке чейинки балдардын ар тараптуу өнүгүүсүндө зор мааниге ээ. Элдик оюндар баланын денелик, интеллектуалдык жана эмоционалдык өсүшүнө таасир этүүчү күчтүү курал болуп, өзгөчө математикалык жөндөмдөрдү калыптандыруунун табигый жана натыйжалуу усулдарынын бири катары бааланат.

Мектепке чейинки куракта баланын өнүгүүсүндө элдик оюндардын ролу

Мектепке чейинки жаш — бул баланын дүйнөнү таанып-билүүгө жана аны менен иштешүүгө болгон жөндөмдүүлүктөрү калыптана турган өтө маанилүү жана жоопкерчиликтүү этап. Бул куракта бала айлана-чөйрөдөгү кубулуштарды түшүнүүгө, логикалык ой жүгүртүүгө, салыштырууга жана жыйынтык чыгарууга үйрөнөт. Мындай жөндөмдөрдү өнүктүрүүдө элдик оюндар абдан чоң жардам берет [7].

Элдик оюндарда колдонулган кыймыл-аракеттер, эсептөө, салыштыруу жана ирээтке келтирүү элементтери математикалык түшүнүктөрдү калыптандырууда негизги ролду ойнойт. Мисалы, "Он эки таяк", "Аркан тартыш", "Үч таш", "Жети таш", сыяктуу элдик оюндар баланы сандардын тартиби, саноо, өлчөмдөрдү аныктоо, формаларды таануу жана мейкиндикте багыт алуу жөндөмдөрүнө үйрөтөт [1].

Математикалык жөндөмдөрдү өнүктүрүүдөгү элдик оюндардын ролу

Математикалык жөндөм – бул баланын логикалык ой жүгүртүүсү, анализдөө жана салыштыруу жөндөмү, тартип жана ырааттуулук түшүнүгү, көйгөйлөрдү чечүү көндүмү. Бул жөндөмдөр баланын интеллектуалдык өнүгүүсүнүн өзөгүн түзөт жана келечекте мектеп программасын ийгиликтүү өздөштүрүү үчүн негиз болот.

Элдик оюндар – баланын бул жөндөмдөрүн өнүктүрүүчү табигый чөйрөнү түзөт. Анткени оюндар баланын кызыгуусун арттырат, аны активдүү катышууга, өз алдынча ойлонууга жана чечим кабыл алууга түрткү берет. Мындай шарттарда бала математикага тиешелүү түшүнүктөрдү кыйынчылыксыз жана кызыктуу формада өздөштүрөт. Мисалы, оюн учурунда бала сандарды эсептейт, предметтерди топтоштурат, алардын көлөмүн жана формасын салыштырат, мейкиндикте багыт алат. Ошол эле учурда эс тутуму, көңүл буруу, чыдамкайлык жана тартип сактоо жөндөмдөрү да өнүгөт. Бул баланын жалпы интеллектуалдык деңгээлинин жогорулашына жана коомдук турмушка даяр болушуна шарт түзөт [3].

Заманбап билим берүүдө элдик оюндардын актуалдуулугу

Бүгүнкү күндө билим берүү системасы баланын кызыкчылыгын жана өзгөчөлүгүн эске алуу менен жекече мамилеге басым жасоодо. Бул өзгөчө мектепке чейинки билим берүүнүн өнүгүшүнө тиешелүү. Ар бир бала өзүнүн индивидуалдуу ыргагында өнүгөт жана ошол өнүгүүгө ыңгайлаштырылган ыкмалар керек. Элдик оюндар, дал ушул жекече өзгөчөлүктөрдү эске алган педагогикалык каражат катары, өзгөчө актуалдуулукка ээ болууда. Элдик оюндардын салттуу жана жөнөкөй эрежелери баланын өз алдынча эрежеге баш ийишине, командалык ишке катышуусуна, өзүнүн жүрүм-турумун көзөмөлдөп үйрөнүшүнө жардам берет [2]. Бул өз кезегинде социалдык көндүмдөрдү жана жоопкерчилик сезимин калыптандырат. Ал эми оюндардын мазмунунда камтылган элементардык математикалык түшүнүктөр баланын аналитикалык жана логикалык ойломун өнүктүрүүгө багытталган.

Мектепке чейинки курактагы балдардын билим берүү - тарбиялоо процессиндеги элдик оюндардын мааниси

Биринчи этап - предметтик-тааныштыруу оюну, анда оюн иш - аракеттери балага чоң кишинин буюм же оюнчуктун жардамы менен берилген мотив боюнча жүргүзүлөт. Анын мазмуну предметти изилдөө процессинде жүзөгө ашырылуучу манипуляцияларды түзөт. Бара - бара бул оюн чоңдор менен баарлашууда бала буюмдун атын жана колдонулуш максатын иш жүзүндө өздөштүргөндө калыптанат жана бул жаңы билим анын аң сезимине оюн аркылуу чагылат.

Экинчи этап-окуяны чагылдырган оюн. Оюндун мазмунунда сюжетти түзгөн нерселер менен иш-аракеттердин тизмеги болот. Бул сюжетте предметти ар кандай кырдаалдарда колдонуунун белгилүү бир логикасы бар, буга чейин бир аз шарттуу болгон объекттер менен иштөө ыкмаларын тууроо. Бул конвенциянын мазмунунда аң-сезимдин символдук функциясы пайда болот, качан предмет бир же бир нече белгилери боюнча окшош башка менен алмаштыруу мүмкүнчүлүгүнө ээ болот [1].

Оюндун өнүгүшүнүн маанилүү этабы түздөн-түз окуя-ролдук оюн. Анын мазмуну конкреттүү оюн жагдайда ролу жүрүм-туруму болуп саналат. Ролдук жүрүм-турум жөндөмдүүлүгү баланын предметтердин максатын түшүнүүсүнүн негизинде да, чоңдордун жүрүм-турум моделдерин, алардын мамилелерин тууроонун негизинде да калыптанат. Бул оюн аталбаган ролдук жүрүм – турумдан баштап бир нече өнүгүү этаптарынан өтөт, мында роль объекттер менен иш – аракеттердин мүнөзүндө, жүрүм – турумда, сүйлөө интонациясында гана баланын ролдук жүрүм – турумуна («Мен айдоочумун», «Мен апамын», «Мен сатуучумун», «Мен учкучмун» ж. б.) чагылдырылган [5].

Төртүнчү этап-эрежелери бар оюндарды колдонуу, анда эрежелер формалдаштырылган (так жана аң-сезимдүү), милдеттүү (алар макулдашылганбы же сырттан даяр түрдө алынганбы) жана туруктуу (оюндун жарактуулугу) мүнөзгө ээ болушу. Эрежелери бар оюндарга дидактикалык, таанып-билүүчүлүк, саякат оюндары, кыймылдуу, спорттук, хоровод, элдик, интеллектуалдык, компьютердик оюндар, оюн-зооктор кирет. Эрежелер менен оюндун натыйжасында утуп алуу-анын өзгөчөлүгү. Анда бир жагынан шайкештик жана атаандаштык чагылдырылган (башкаларда гана жеңишке жетүүгө болот), экинчи жагынан иш-аракеттердин инсансыз, милдеттүү эрежеси жана циклдик мүнөзү (эрежелер бардык ойноочуларды теңдештирет, циклдердин резюмеси ар бири үчүн утуштун перспективасын ачат).

Мектепке чейинки балдардын математикалык көндүмдөрүн өнүктүрүү үчүн оюндарды тандоо конкреттүү окуу милдеттери менен шартталган. 5-7 жаштагы балдар геометриялык фигуралардын, түстөрдүн аттарын өздөштүрүшөт, объектилердин касиеттерин жана алардын ортосундагы негизги мейкиндик мамилелерин оозеки аныктоону үйрөнүшөт. Дидактикалык оюндардын негизги милдети-предметтердин касиеттеринин айырмалоого үйрөтүү. Мындай оюндарга мисалы, геометриялык лото аталышындагы оюнду киргизүүгө болот. Мында геометриялык фигуралардын жана түстөрдүн үлгүлөрүн, мейкиндик мамилелеринин өлчөөлөрүн жана схемаларын жана

топтомдорду колдонуу кирет. Бул оюндардын жүрүшүндө балдар объектилерди абстракттуу оймо-чиймелер боюнча топтоштурууну, тышкы индикативдик иш-аракеттерди жана кыймыл-аракетти моделдөөнү үйрөнүшөт [6].

Ошентип, элдик жана дидактикалык оюндар мектепке чейинки курактагы алдыңкы иш аракет болуп саналат жана баланын ар тараптуу өнүгүүсү үчүн, анын ичинде элементардык математикалык түшүнүктөрдү калыптандыруу үчүн олуттуу педагогикалык потенциалга ээ. Оюндун маңызы — кызыктуу иш-аракеттер аркылуу баланы үйрөнүү, тарбиялоо жана өнүктүрүү. Оюнда балдар байкабай жана кызыгуу менен ойноп, билимдерди өздөштүрүшөт. Оюндар ар түрдүү — сюжеттик, дидактикалык, кыймылдуу, театрлаштырылган, эс алуу жана башка болуп бөлүнөт. Алардын ар бир түрү өзүнүн шарттары, максаттары жана милдеттери менен мүнөздөлөт.

Оюндун түзүмү бири-бири менен тыгыз байланышкан оюн тапшырманы, окуяны, оюн иш-аракеттерди жана эрежелерди камтыйт. Тапшырма жана окуя оюн аракеттеринин мүнөзүн аныктайт, ал эми эрежелер иш-аракеттердин аткарылышын жана оюн көйгөйүнүн чечилишин камсыз кылат.

Мектепке чейинки балдардын инсандык өнүгүүсүндөгү элдик оюндардын ролу эмоционалдык чөйрөнү жана таанып-билүү процесстерин калыптандырууда, ошондой эле инсандык сапаттарды өнүктүрүүдө турат. Мектепке чейинки курактагы балдардын математикалык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө келсек, оюндар психикалык тарбиянын маанилүү негизи болуу менен сенсордук өнүгүүгө өбөлгө түзөт. Математикалык мазмуну менен оюндар саноону, объектилердин касиеттерин жана мамилелерин өнүктүрүүнү, ой жүгүртүүнүн логикалык ыкмаларын калыптандырууну, сүйлөөнү өркүндөтүүгө жана мейкиндикте, убакытты жана аралыкка багыт алуу жөндөмүн өнүктүрүүгө үйрөтөт [4].

Элдик оюндар мектепке чейинки курактагы балдардын өнүгүүсүндө абдан маанилүү орунду ээлейт. Алар баланын физикалык, социалдык жана интеллектуалдык жактан өнүгүшүнө комплекстүү түрдө жардам берет. Айрыкча, математикалык жөндөмдөрдү калыптандырууда элдик оюндардын ролу баа жеткис. Анткени бул оюндар ар бир балага табигый, жеткиликтүү жана кызыктуу формада математикалык түшүнүктөрдү үйрөтүү мүмкүнчүлүгүн берет. Мындай ыкма баланын мектепке даярдыгын камсыз кылуу менен бирге, анын келечектеги билим алуу процессине жана социалдык жашоосуна бекем пайдубал түзөт.

Адабияттар тизмеси:

1. Мектепке чейинки математика: тарбиячылар балдар үчүн колдонмо. бакча жана ата-энелер / а.а. Смоленцева, А. В. Пустовойт, З. А. Михайлова, Р. Л. Непомнящая. - Санкт-Петербург: Аксидент, 1998. – 189 б.
2. Михайленко Н. Я. Мектепке чейинки курактагы эрежелер менен оюн / Н. Я. Михайленко, Н. А. Короткова. - Кыргызстан: Акад. Долбоор, 2002. – 160 б.
3. Мусейибова Т.А. кээ бир мейкиндик багыттарын калыптандыруу / Т. А. Мусейибова // мектепке чейинки балдарда элементардык математикалык түшүнүктөрдү өнүктүрүүнүн теориясы жана методикасы: хрестоматия: 6 саат, 4-6-

Б. / омт. 3. Михайлова, Р.Л. Непомнящая. - Санкт-Петербург: Питер, 1994. - 35-49-бб.

4. Мухина В. С. Курак психологиясы: өнүгүү феноменологиясы: Изилдөө. ЖОЖдун студенттери үчүн / В. С. Мухина. - Орусия: Академия, 2015. – 656 б.

5. Нищева Н. В. Мектепке чейинки курактагы балдарда мезгил жөнүндө түшүнүктөрдү калыптандыруу үчүн оюндар / Н.В. Нищева. - Санкт-Петербург: БАЛАЛЫК ПРЕСС, 2010. – 32 б.

6. Носова Е.А. Мектепке чейинки балдар үчүн Логика жана математика: метод. пособие / Е. А. Носова, р.л. Непомнящая. - Санкт-Петербург: Аксидент, 1996. – 79 б.

7. Обухова Л. Ф. Курактык психология: окуу. чөйрөлөр үчүн. проф. билим берүү / Л. Ф. Обухов. - Орусия: Юрайт, 2016. – 460 б.

УДК 373.5.091.33:535

9 - КЛАССТА ЖАРЫК КУБУЛУШТАРЫН ОКУТУУ

Молдокеримова Э.К., А.Тайирова

Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад Мамлекеттик университети

Аннотация: *Бул макалада 9-класста жарык кубулуштарын окутуунун технологиялары, жарык кубулуштарын окутууда калыптандырылуучу компетенттүүлүктөр жөнүндө жазылган.*

9-класста жарык кубулуштарын окутууда окуучуларда жарыктын таралышы, жарык булактары, көлөкөнүн түшүүшү, жарыктын чагылуусу, сынуусу, линзалардын түрлөрү, линзалардын жардамында сүрөттөлүштөрдү алуу, оптикалык куралдар, жарыктын интерференциясы, дифракциясы, дисперциясы, дифракциялык торчо, көз, көрүүнүн деффекти сыяктуу түшүнүктөр, жарыктын түз сызыктуу таралышы, жарыктын чагылуу, сынуу закондору жана алардын практикада колдонулушу, оптикалык куралдардын түзулушу жана иштөө принциптери, жарыктаныш, жарыктын толкундук жана кванттык касиеттери боюнча закон ченемдүүлүктөр калыптандырылат.

Ошондой эле, окуучу жалпак күзгүдө жана линзада нерселердин сүрөттөлүштөрүн алууну, жарыктын сынуу, чагылуу закондоруна, линзанын оптикалык күчүн, фокус аралыгын, линзадан сүрөттөлүшкө, предметтен линзага чейинки аралыктарды табууга сапаттык жана эсептик маселелерди чыгарууну, Айдын жана Күндүн тутулууларын билиши керек.

Окуучу жарык кубулуштарынын турмушта, техникада колдонулушу боюнча маалыматтарды алуу менен практикалык жөндөмдүүлүктөрү, өз алдынчалыгы, алган теориялык билимин турмушта жана келечекте пайдалана алуу жөндөмдүүлүктөрү калыптанат.

Ачкыч сөздөр: *физика, жарык кубулуштары, окуучу, окутуу, компетенттүүлүк, өнүктүрүү, калыптандыруу, технологиялар.*

ПРЕПОДАВАНИЕ СВЕТОВЫХ ЯВЛЕНИЙ В 9 КЛАССЕ

Молдокеримова Э.К., А.Тайирова

Жалал-Абадский государственный университет имени Б.Осмонова

Аннотация: *В данной статье рассматриваются технологии преподавания световых явлений в 9 классе, а также компетенции, формируемые при обучении этим явлениям.*

При изучении световых явлений в 9 классе у учащихся формируются представления о распространении света, источниках света, образовании теней, отражении и

преломлении света, видах линз, получении изображений с помощью линз, оптических приборах, интерференции света, дифракции, дисперсии, дифракционной решетке, глазе, дефектах зрения. Также изучаются такие понятия, как прямолинейное распространение света, законы отражения и преломления света и их применение на практике, устройство и принцип работы оптических приборов, освещенность, волновые и квантовые свойства света и соответствующие закономерности.

Кроме того, ученик должен уметь получать изображения предметов в плоском зеркале и линзе, решать качественные и расчетные задачи по законам преломления и отражения света, определять оптическую силу линзы, фокусное расстояние, расстояние от линзы до изображения и от предмета до линзы, а также знать причины солнечных и лунных затмений.

Ученик, получая информацию о применении световых явлений в быту и технике, развивает практические навыки, самостоятельность и способность применять полученные теоретические знания в повседневной жизни и в будущем.

Ключевые слова: *физика, световые явления, ученик, обучение, компетентность, развитие, формирование, технологии*

TEACHING LIGHT PHENOMENA IN GRADE 9

Moldokerimova E.K., A.Tayirova

Annotation: *This article discusses the technologies for teaching light phenomena in the 9th grade, as well as the competencies developed during the study of these phenomena.*

When studying light phenomena in the 9th grade, students develop an understanding of the propagation of light, light sources, the formation of shadows, reflection and refraction of light, types of lenses, image formation using lenses, optical instruments, light interference, diffraction, dispersion, diffraction grating, the human eye, and vision defects. Concepts such as the rectilinear propagation of light, the laws of reflection and refraction and their practical applications, the structure and operating principles of optical instruments, illumination, and the wave and quantum properties of light and related laws are also studied.

In addition, students should be able to obtain images of objects in flat mirrors and lenses, solve qualitative and quantitative problems based on the laws of reflection and refraction, determine the optical power of lenses, focal length, distances from the lens to the image and from the object to the lens, and understand the causes of solar and lunar eclipses.

By learning how light phenomena are used in everyday life and technology, students develop practical skills, independence, and the ability to apply their theoretical knowledge in real-life situations and in the future.

***Key words**: physics, light phenomena, student, learning, competence, development, education, technology .*

Физиканы окутууда окуучунун физиканы таанып билүү кызыкчылыгы, алган теориялык билимин турмушта жана келечекте пайдалана алуу жөндөмдүүлүгү, жаратылыш кубулуштарынын закон ченемдүүлүктөрүн өздөштүрүүсү калыптанат.

Жарык кубулуштары физикадагы негизги бөлүмдөрдүн бири болуп саналат жана окуучуларга физикада теория менен практиканы айкалыштырып түшүндүрүүнү камсыз кылат. Окуучулар бул теманы өтүү менен жарык кубулуштарын түшүнүшөт, кубулуштарды эксперимент менен изилдешет, жарык менен байланышкан ар кандай практикалык иштерди аткарышат.

9-класста жарык кубулуштарын окутууда окуучулар жарык булактары, жарыктын чагылуусу, сынуусу, линзалар, көлөкөнүн түшүшү, жарыктын интерференциясы, дифракциясы, дисперциясы, дифракциялык торчо, көз, көрүүнүн деффекти, оптикалык куралдар жөнүндөгү түшүнүктөрдү өздөштүрөт. Ошондой эле жарыктын түз сызыктуу таралышы, жарыктын чагылуу, сынуу закондору жана алардын практикада колдонулушу боюнча закон ченемдүүлүктөрдү үйрөнүшөт.

Жарык кубулуштарын окутууда окуучуларга эмне үчүн көлөкө түшөт? Айдын жана Күндүн тутулууларын түшүндүргүлө деген кызыктуу суроолорду берүү менен окуучуларды сабакта активдештирүүгө, физикага кызыктырууга болот. Жогорудагы суроолордун тегерегинде окуучулар ойлорун бөлүшөт, талкуулашат, жыйынтык чыгарышат. Натыйжада окуучунун ойлоо жөндөмдүүлүгү, анализдөө жөндөмдүүлүгү, чечим чыгаруу жөндөмдүулүктөру калыптанат.

Ал эми жарыктын интерференциясы, дифракциясы, дисперциясы деген түшүнүктөргө ээ болгондон кийин окуучулардын өз алдынча иштөө жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу үчүн класска жогорудагы кубулуштарга байланышкан суроолорду берип **проблемаларды чечүү жөндөмүн калыптандырууга,** жарык кубулуштарына байланыштуу маселелерди чечүүдө практикада алган билимдерин колдонуп, проблемалардын чечимдерди кабыл алат.

Жарык кубулуштарын окутууда жаңы, инновациялык ыкмаларды колдонуу окуучулардын кызыгуусун арттырып, билимди тереңирээк кабыл алуусуна жардам берет.

Билим берүү системасынын өнүгүшү менен бирге, жарык кубулуштарын окутуу процесси дагы өзгөрөт. Ар кандай дүйнөлүк тажрыйбалар жана ыкмалар Кыргызстанда колдонулуп, билим берүү сапатын жакшыртат деп күтүлүүдө.

Жарык кубулуштарын окутууда интерактивдүү технологиялар билим берүү процессинде жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачат. Мындай технологиялар окуучулардын билимге болгон кызыгуусун арттырып, сабакты кызыктуу жана түшүнүктүү кылат.

Төмөндө 9-класста жарык кубулуштарын окутууда интерактивдүү технологияларды колдонууга токтолобуз.

1.Цифралдык лабораториялар - физикалык кубулуштарды эксперименттик жол менен изилдөө үчүн мүмкүнчүлүк түзөт. Виртуалдык лабораторияларда жарык кубулуштарын көрсөтүү үчүн моделдерди колдонуу окуучуларга эксперименттерди коопсуз өткөрүүгө шарт түзөт.
2. Мобилдик тиркемелер жана онлайн платформалар аркылуу окуучулар өзүнчө ыкмаларды колдонуп, жаңы билимдерди изилдеп, эксперименттерди жүргүзүшөт.

3. Жарык кубулуштарын окутууда мультимедиялык каражаттарды (видеолорду, презентацияларды, анимацияларды, жана интерактивдүү тесттерди) колдонуу менен сабактардын кызыктуу жана жеткиликтүү болушуна шарт түзүлөт.

4. Физиканы окутууда интерактивдүү такталарда жарык, сүрөттөр, тексттер жана башка ресурстар көрсөтүлүп, окуучуларга сабакта активдүү катышуу мүмкүнчүлүгүн берет.

5. Проекттик окутууда окуучулар өздөрүнүн кызыкчылыктарын жана тажрыйбаларын эске алуу менен тема тандап, изилдөөлөрдү жүргүзүшөт.

6. Топтордо иштөө аркылуу командадагы ар бир мүчөнүн өзгөчө ролу жана жоопкерчилигин орнотуу, натыйжаларды презентациялоо. Окуучулар өздөрүнүн долбоорлорунун натыйжаларын башкаларга көрсөтүп, пикир алышуу жана ар түрдүү чечимдерди сунуштоо жөндөмдөрүн өнүктүрүшөт.

7. Дифференциалдык окутуу - окуучуларды өз алдынча изилдөө жүргүзүүгө жана өз алдынча көйгөйлөрдү чечүүгө тартуу максатында колдонулат.

8. Виртуалдык жана анимациялык технологияларды колдонууда окуучулар жарык кубулуштары боюнча жаңы маалыматты жана көндүмдөрдү жаңы, интерактивдүү формаларда алышат. Натыйжада окуучунун физикага болгон кызыгуусу, активдүүлүгү жана башка жөндөмдүүлүктөрү калыптанат.

9-класста окуучу жарык кубулуштары боюнча тушунуктөрду өздөштүрүп, келечекте пайдалана алуусу үчүн мугалим окутуунун жаңы технологияларын колдонуп, окуучунун жөндөмдүүлүктөрүн калыптандыруусу зарыл.

Кыргызстандагы мектептерде жарык кубулуштарын окутууда төмөнкүдөй кемчиликтер бар:

1.Окуучулар жарык кубулуштарынын теориясын гана үйрөнүп, практикалык иш-аракеттерде жана эксперименттерде чектелип калып жатат. Анткени, мектептерде лабораториялык жабдуулардын жана окуу материалдарынын жетишсиздиги билим берүү процессине терс таасирин тийгизүүдө.

2.Жарык кубулуштарын окутууну сапаттуу жүргүзүү үчүн мугалимдердин компетенттүүлүгү жогору болушу керек. Бирок мугалимдердин педагогикалык жана методикалык даярдыгынын деңгээли ар түрдүү.

Э.Мамбетакунов “Физиканы окутуу теориясы жана практикасы” деген эмгегинде келечекке билимдүү, илимдүү, сыр билги, сөз билги, жөн билги, иш билги, кол билги инсандарды калыптандыруу, башкача айтканда балага мындай сапаттарды калыптандырууда мугалимдин кесиптик компетенттүүлүүгү жана окуучунун жалпы, предметтик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу маселеси курч экендигин белгилеген.

Учурда дүйнө жүзүндө компетенттүүлүккө негизделген билим берүү системалары кабыл алынууда. Мисалы, Финляндиянын билим берүү системасында **практикалык компетенттүүлүктөрдү** жана **өз алдынча ой жүгүртүүнү** өнүктүрүү колдонулууда. Ал эми Германияда колдонулган **дуалдык окутуу системасы** окуучуларды практикалык көндүмдөргө багыттап, иш тажрыйбасы менен теорияны айкалыштырат.

Кыргызстанда акыркы жылдары билим берүүнүн сапатын жогорулатуу үчүн көп аракеттер көрүлүүдө. Мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу, окуу программаларын заманбап талаптарга ылайыкташтыруу, сабактарды турмуштук жана ишкердик чөйрөгө жакындатуу маселелери да чечилүүдө.

Колдонулган адабияттар:

1. КРнын “Билим берүү жөнүндөгү” мыйзамы, 2023-ж.
2. КРнын жалпы билим берүүчү мектептердин 7-9-класстары үчүн “Физик” предметинин предметтик стандарты. -Бишкек, 2020.
3. Мамбетакунов Э., Исаева Р.У. Мугалимдердин окуучулардын физикалык түшүнүктөрүн калыптандыруу компетенттүүлүктөрү. Окуу куралы. КУУнун “Университет” басмаканасы, Б., 2015, 218 б.
4. Никонова Е.З. Формирование информационнной компетенции учащихся в условиях профилного обучения. 2013.-81 с.

Сведения об авторах:

Молдокеримова Эктибар Карабековна, Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад Мамлекеттик университети, Жалал-Абад шаары, Кыргыз Республикасы, педагогика илимдеринин кандидаты, Физика жана информатика кафедрасынын доценти, 0-770-52 64 06, moldokerimovaektibar@gmail.com

Айсулуу Тайирова, Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети, Кыргыз Республикасы, магистрант

Молдокеримова Эктибар Карабековна, Жалал-Абадский государственный университет имени Б.Осмонова, город Жалал-Абад, Кыргызская Республика, кандидат педагогических наук, доцент кафедры Физики и информатики, **Айсулуу Тайирова,** Жалал-Абадский государственный университет имени Б.Осмонова, город Жалал-Абад, Кыргызская Республика, магистрант

Moldokerimova Ektibar Karabekovna, Zhalal-Abad state university named after B.Osmonov, Zhalal-Abad, Kyrgyz Republic, Candidate of Pedagogical Sciences, assistant professor

AisuluuTayirova, Zhalal-Abad state university named after B.Osmonov, Zhalal-Abad, Kyrgyz Republic, undergraduate student

УДК 371.39:53

ДИДАКТИКАЛЫК ОЮНДАР АРКЫЛУУ ОКУУЧУЛАРДЫ ФИЗИКАГА КЫЗЫКТЫРУУ

Молдокеримова Э.К., Асан кызы Наздана

Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад Мамлекеттик университети

***Аннотация**: Бул макалада орто мектепте физиканы окутууда дидактикалык оюндарды окуучуларды физикага кызыктыруунун каражаты катарында колдонуу маселелери изилденген.*

Билим берүү системасында дидактикалык оюндарды колдонуу менен окуучуларга билим берүүгө болот. Сабакта окуучу ойноп жатып физикалык закондорду, формулаларды, кубулуштарды өздөштүрөт, чиймелерди, таблицаларды, графиктерди колдонгонду үйрөнөт, билим алууга умтулуусу байкалат. Дидактикалык оюндар аркылуу окуучуларды тарбиялоодо окуучу коллектив менен иштегенди, топтордо иштегенди, өзүнүн жана классташтарынын пикирин сыйлаганды үйрөнөт, окуучулардын бири-бирине жардамдашуусу өзгөчо байкалат, сабакка активдүү катышат, окуучулардын эмоционалдык, психологиялык абалы жакшырат. Оюн сабактарында окуучунун өз алдынча билим алуусу, физикалык маселелерди чыгаруусу, теорияны практикада колдонуусу, ойлоо жөндөмдүүлүгү өнүгөт.

Ошондой эле, дидактикалык оюндар аркылуу окуучуну физикага кызыктырууга, активдештирүүгө, келечектеги кесибине багыт берүүгө болот. Эгер окуучу предметке кызыкпаса, ал сабакка көңүлсүз, кайдыгер катышат. Кайдыгерликтин айынан сабакта тартип бузуп, жанында отурган окуучулардын да көңүлүн өзүнө буруп, сабакка тоскоолдук жаратат. Жогорудагыдай жагымсыз жагдайлардын алдын алуу, болтурбоо максатында сабакта мелдеш оюндарын, ролдук оюндарды, талкуу оюндарын колдонуп, окуучулардын сабакка активдүү катышуусун, предметке кызыгуусун жогорулатуу сунушталат.

***Ачкыч сөздөр:** физика, окутуу, мектеп, окуучу, технологиялар, дидактикалык оюндар, колдонуу, өнүктүрүү, кызыктыруу.*

ВОВЛЕЧЕНИЕ УЧАЩИХСЯ В ИЗУЧЕНИЕ ФИЗИКИ С ПОМОЩЬЮ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР

Молдокеримова Э.К., Асан кызы Наздана

Жалал-Абадский государственный университет имени Б.Осмонова

***Аннотация:** В данной статье исследуются вопросы использования дидактических игр как средства повышения интереса учащихся к физике при преподавании этого предмета в средней школе.*

Использование дидактических игр в образовательной системе позволяет эффективно обучать учащихся. Во время игры на уроке ученик осваивает физические законы, формулы, явления, учится пользоваться чертежами, таблицами, графиками, проявляет

стремление к получению знаний. Через дидактические игры в воспитательном процессе ученик учится работать в коллективе, в группах, уважать своё мнение и мнение одноклассников, проявляется взаимопомощь между учащимися, они активно участвуют в уроке, улучшается их эмоциональное и психологическое состояние. Во время игровых уроков у учащихся развивается самостоятельность в обучении, умение решать физические задачи, применять теорию на практике, развиваются навыки мышления.

Кроме того, с помощью дидактических игр можно заинтересовать учащихся физикой, активизировать их, помочь с профориентацией. Если ученик не интересуется предметом, он становится равнодушным, пассивно участвует в уроке. Из-за безразличия он может нарушать дисциплину, отвлекать соседей и мешать проведению занятия. Чтобы предотвратить такие негативные ситуации, рекомендуется использовать на уроках соревновательные игры, ролевые игры, игры-дискуссии, что способствует активному участию учащихся в уроке и повышению интереса к предмету.

Ключевые слова: *физика, обучение, школа, ученик, технология, дидактические игры, применение, развитие, увлечение.*

INVOLVING STUDENTS IN THE STUDY OF PHYSICS THROUGH DIDACTIC GAMES

Moldokerimova E. K., Asan kyzy Nazdana

Zhalal-Abad state university named after B.Osmonov

Annotation: *This article explores the use of didactic games as a means to increase students' interest in physics when teaching the subject* in secondary school.

Using didactic games in the education system allows for effective student learning. During the lesson, while playing, students learn physical laws, formulas, and phenomena, as well as how to use diagrams, tables, and graphs. They also show a stronger motivation to gain knowledge. Through didactic games, students learn to work in groups and teams, to respect their own opinions and those of their classmates. Peer cooperation becomes more evident, students actively participate in lessons, and their emotional and psychological well-being improves. In game-based lessons, students develop independence in learning, problem-solving skills in physics, the ability to apply theory in practice, and critical thinking abilities.

Moreover, didactic games can help spark interest in physics, activate student participation, and guide them toward future career choices. If a student is not interested in the subject, they become indifferent and unmotivated during lessons. This indifference can lead to disciplinary issues and distractions for other students, disrupting the learning process. To prevent such negative outcomes, it is recommended to use competitive games, role-playing games, and discussion-based games during lessons. These methods help enhance student engagement and increase interest in the subject.

Key words: *: physics, education, school, student, technology, didactic games, application, development, hobby.*

Тынымсыз өзгөрүп жаткан коом терең билим алуу менен турмуштук ар кандай кырдаалдардагы көйгөйлөрдү өз алдынча, чыгармачылык менен чечүүгө жөндөмдүү болгон мектеп бүтүрүүчүлөрүнө муктаж. Тилекке каршы, билим берүүдө төмөнкүдөй орчундуу көйгөйлөр бар:

- билим берүүнүн сапатынын төмөндүгү, кадрлардын жөндөмсүздүгү;
- күнүмдүк турмушта колдоно ала турган билим берүүнүн зарылдыгы;
- теориялык билимди турмушта практика менен айкалыштыра алышы үчүн тажрыйбага негизделген окутууну камсыз кылуу.

Жогорудагы көйгөйлөрдү чечүүдө, окутууда окуучуларды өз алдынча маселе чыгарууга, коюлган маселени чечүүгө көнүктүрүүдө, физика боюнча алган билимин, билгичтигин, жаңы жагдайларда колдоно билүүгө, өз алдынча чечим чыгарууга үйрөтүүдө дидактикалык оюндарды колдонуунун мааниси чоң.

Мектепте физиканы окутуунун максаты маалыматтык технологияларды колдонуу менен окуучунун дүйнө таанымын өнүктүрүү жана калыптандыруу болуп саналат. Ал эми окуучунун дүйнө таанымын өнүктүрүүдө жана калыптандырууда дидактикалык оюндардын мааниси чоң экендиги жөнүндө белгилүү педагог, психолог окумуштуулардын эмгектеринен белгилүү.

Мисалы, белгилүү педагог Бекенбай Апыш “Тарбия назарияты» деген эмгегинде: "Өнүгүү оюнда да, окууда да, эмгектенүүдө да жемиштүү ишке ашат. Оюн балдардын активдүү ишмердүүлүгүн камсыз кылат, аларды жашоо турмушка практикалык жактан даярдайт. Перзенттин инсан болуп жетилүүсүндөгү оюндун мааниси баа жеткис, оюндар балдардагы табигый шык, таланттарды өстүрүп, чыгармачыл жөндөмүн өркүндөтөт, объективдүү дүйнөнү таанып-билүүсү үчүн ыңгайлуу шарт түзүп, алардын дүйнөгө болгон көз карашын калыптандырат, компетенттүүлүгүн өнүктүрөт”-деп, оюндарды окутууда, тарбиялоодо колдонууга чоң маани берген [2].

Ал эми Ш. А. Амонашвили: «Бала ойноп жатып нерселерди, кубулуштарды таанып билет, ар түрдүү иштердин ыкмаларын үйрөнүп, мамиле байланыштын, жүрүм-турумдун нормаларын өздөштүрөт. Оюн процессинде тиешелүү болгондордун жана анын шарттарын түзгөндөрдүн бардыгын бала өз алдынча өздөштүрүп алып, аны жаңы маалыматтар менен байытып, зарыл ыкмаларды жана көндүмдөрдү өнүктүрөт. Ошону менен бирге бала өзү үчүн актуалдуу болгон илим, билимге эле эмес, эртедир кечтир анын окуусуна, ишине, коомдук иш-аракетине керектүү болгон ыкмаларга да ээ болот» - деп, оюнда окуучунун өз алдынчалыгы өнүгө тургандыгы жөнүндө, анын келечекте инсан катары калыптанышында да оюндардын баа жеткис мааниси жөнүндө айткан.

Белгилүү педагог-физик окумуштуулар Э.Мамбетакунов, Д.Бабаев, М.Койчуманов, А.Дөөлөталиевалар физиканы окутууда дидактикалык оюндарды колдонуунун артыкчылыктары жөнүндө баалуу ойлорун айтышкан.

Педагогика илимдеринин кандидаты Э.К.Молдокеримова физиканы окутууда дидактикалык оюндар аркылуу окуучуларды активдештирүү боюнча кандидаттык диссертациясын коргогон. Ал илимий эмгегинде физиканы окутуунун натыйжалуулугун жогорулатууда окутуунун төмөнкүдөй карама-каршылыктарын аныктаган:

- окутууда дидактикалык оюндарды колдонуу натыйжалуу экендигине карабастан физиканы окутууда дидактикалык оюндарга тиешелүү деңгээлде көңүл бурулбагандыгы;

- физиканы окутуунун сапатын жогорулатуу үчүн дидактикалык оюндарды колдонуунун технологиясын өнүктүрүү зарыл, бирок, бул багытта илимий изилдөөлөрдүн, методикалык сунуштардын жетишсиздиги;

- окуучулардын физика предметине болгон кызыгуусунун төмөндөп жаткандыгы белгилүү, бирок, окутууда окуучулардын таанып-билүү кызыкчылыктарын активдештирүүнүн ыкмасы, формасы, каражаты катарында дидактикалык оюндардын колдонулбагандыгы [4].

Физиканы окутуунун жогорудагы карама-каршылыктары Э.К.Молдокеримованын илимий изилдөө темасынын актуалдуулугун шарттаган.

Төмөндө физиканы окутууда дидактикалык оюндарды колдонууга токтолобуз. “Логикалык физика” оюнун өткөн сабакты кайталоо жана жаңы темага өбөлгө түзүү учурунда колдонсо болот.

Миллионер оюну сабакты кайталоодо, бышыктоодо окуучуларды активдештирүү менен өз алдынча изденүүгө мажбурлайт.

“Чын же жалган” оюнунда мугалим өткөн темага байланыштуу сүйлөмдөрдү окуйт, ал эми окуучулар сүйлөм чын же жалган экенин айтышат.

Сабакты бышыктоодо https://wordwall.net/ru/resource/68909144 тиркемесинде даярдалган “Барабан” деген дидактикалык оюн колдонулат. Оюнду өткөрүү үчүн өтүлгөн темага байланыштуу суроолор түзүлөт.

Презентацияларды, сабактардын пландарын даярдоо үчүн Microsoft office Powe Point 2010 тиркемесин колдонуу сунушталат.

Физиканы окутууда интерактивдүү плакаттарды колдонуу, кроссворддорду, ребустарды, кызыктуу кубулуштарды көрсөтүү үчүн seninvg07.narod.ru тиркемесин колдонуу менен окуучулардын тааны билүү ишмердүүлүктөрүн , кызыкчылыктарын өнүктүрүүгө болот.

Учурда физиканы окутууда окуучулардын окуудагы жетишкендиктери төмөн болуп жатат. Анткени, окуучунун физикага кызыгуусу начар, физиканы билүүнүн турмуштагы зарылдыгын билбейт. Эгер окуучу предметке кызыкса, сабака көңүл бурусуу жакшырат, сабакка активдүү катышат.

Долбоорлор аркылуу окутууда мелдеш оюнун колдонуу. Класс 3 топко бөлүнөт. 1-“Теоретиктер” тобунда окуучулар физикалык кубулушту изилдешет, 2-“Экспериментаторлор” тобу физикалык кубулушту эксперимент аркылуу текшерет, ал эми, 3-“Практиктер” тобу кубулуштун турмуштагы жана техникадагы пайдалуу, зыяндуу жактарын эсептешет.

“Глобализация жана интеграция” оюнун жарык кубулуштарын өткөндө колдонуу.

Күндүн жарыгын колдонуу боюнча интеграциянын жардамы менен дүйнө жүзүндөгү тажрыйбаларды үйрөнүү үчүн класс төмөнкүдөй 3 командага бөлүнөт:

1.“Кытай” командасы. Кытай мамлекетинде Күндүн энергиясын колдонуу тажрыйбаларын интернеттен издеп, таанышып, үйрөнүп, айтып беришет.

2. ”Америка” командасы Америкадагы Күндүн энергиясын колдонуунун артыкчылыктары жөнүндө маалыматтарды чогултуп, Кыргызстандагы Күндүн энергиясын колдонуу менен салыштырып, айтып беришет.

3. “Кыргызстан” командасы Күндүн энергиясын колдонуунун Кыргызстандагы абалы жана келечеги жөнүндө дил баян жазып, окуп беришет.

Жогорудагы оюн сабакта окуучулардын илимий билимдери кеңейип, аларды турмушта колдонууга багыт берет жана окуучулардын физикага кызыгуусун жогорулатат.

Келечекте окуучу физика боюнча жакшы билимдерге, билгичтиктерге, көндүмдөргө ээ болуусу, практикалык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү үчүн адегенде окуучуну дидактикалык оюндар аркылуу предметке кызыктыруу керек. Физиканы окутуу процессинде окуучулардын кызыкчылыктарын эске алуу, дидактикалык оюндарды колдонуу максатка ылайык деп ойлойбуз.

Колдонулган адабияттар

1. Бекбоев И. Инсанга багытталган окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери.-Бишкек.:"Бийиктик", 2011.- 348 б

2.Бекембай Апыш. Тарбия назарияты. -Ош, 1996.-140 б

3. КРнын жалпы билим берүүчү мектептердин 7-9-класстары үчүн "Физика" предметинин предметтик стандарты. -Бишкек, 2020.

4. Молдокеримова Э.К. Орто мектепте физиканы окутууда дидактикалык оюндар аркылуу окуучулардын таанып-билүү ишмердүүлүгүн активдештирүү. АВТОРЕФЕРАТ, Бишкек, 2014, .-21 б.

5.Молдокеримова Э.К., Дөөлөталиева А.С. Физика-математикалык билим берүүдө дидактикалык оюндарды колдонуу.-Б.:Техника, 2014.-140 б

6. Молдокеримова Э, Ажикулова Ү. Оюндар аркылуу окутабыз.-Жалал-Абад, 2012.-56 б.

Сведения об авторах:

Молдокеримова Эктибар Карабековна, Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад Мамлекеттик университети, Жалал-Абад шаары, Кыргыз Республикасы, педагогика илимдеринин кандидаты, Физика жана информатика кафедрасынын доценти, 0-770-52 64 06, moldokerimovaektibar@gmail.com

Асан кызы Наздана, Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети, Кыргыз Республикасы, магистрант

Молдокеримова Эктибар Карабековна, Жалал-Абадский государственный университет имени Б.Осмонова, город Жалал-Абад, Кыргызская Республика, кандидат педагогических наук, доцент кафедры Физики и информатики, **Асан кызы Наздана,** Жалал-Абадский государственный университет имени Б.Осмонова, город Жалал-Абад, Кыргызская Республика, магистрант

Moldokerimova Ektibar Karabekovna, Zhalal-Abad state university named after B.Osmonov, Zhalal-Abad, Kyrgyz Republic, Candidate of Pedagogical Sciences, assistant professor

Asan kyzy Nazdana, Zhalal-Abad state university named after B.Osmonov, Zhalal-Abad, Kyrgyz Republic, undergraduate student

УДК 372.853:371.134

ФИЗИКАНЫ ОКУП ҮЙРӨНҮҮДӨГҮ ПРОБЛЕМАЛЫК ОКУТУУНУН АРТЫКЧЫЛЫКТАРЫ

Мурзалиев.К.А., Адылжан к.М.

Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети, Жалал-Абад шаары, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Бул макалада физиканы окуп үйрөнүүдөгү проблемалуу окутуунун артыкчылыктары каралат. Проблемалуу окутуу технологиясы билим берүү процессинде окуучулардын активдүү катышуусун камсыз кылат. Бул методика реалдуу проблемаларды чечүү аркылуу билим алууга мүмкүндүк берет. Макалада проблемалуу окутуунун мааниси, маңызы, шарттары жана мисалдары физикалык маселелерди чыгаруунун мисалында көрсөтүлүп берилген. Физиканы окуп үйрөнүүдөгү проблемалуу окутуунун артыкчылыктары жана аларга методикалык талаптар сунушталды.*

Ачкыч сөздөр: *проблемалуу окутуу, проблемалуу кырдаал, физикалык маселелер, проблемалуу маселелер, сынчыл ой жүгүртүү.*

ПРЕИМУЩЕСТВА ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ФИЗИКИ

Мурзалиев.К.А., Адылжан к.М.

Жалал-Абадский государственный университет им. Б.Осмонова, г. Жалал-Абад,

Кыргызская Республика

Аннотация: *В данной статье рассматриваются преимущества проблемного обучения при изучении физики. Технология проблемного обучения обеспечивает активное участие учащихся в образовательном процессе. Этот метод позволяет получать знания через решение реальных проблем. В статье представлены значение, важность, условия и примеры проблемного обучения на примере решения физических задач. Обсуждаются преимущества проблемного обучения при изучении физики и предлагаются методические требования к его реализации.*

Ключевые слова: *проблемное обучение, проблемная ситуация, физические задачи, проблемные вопросы, критическое мышление.*

ADVANTAGES OF PROBLEM-BASED LEARNING IN STUDYING PHYSICS

Murzaliev K A., Adylzhan k M.

Jalal-Abad State University named after B. Osmonov, Jalal-Abad, Kyrgyz Republic

Abstract: *This article examines the advantages of problem-based learning in the study of physics. The problem-based learning approach promotes active student participation in the educational process. This method enables students to acquire knowledge through solving real-life problems. The article highlights the significance, conditions, and examples of problem-based learning through the process of solving physics problems. Methodological recommendations related to the implementation of problem-based learning in physics education are proposed.*

Keywords: *problem-based learning, problem situation, physics problems, problem questions, critical thinking.*

Заманбап билим берүү маселесинде окуучулардын өз алдынчалыгын жана таанып билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүгө багытталган окутуунун активдүү ыкмаларына көбүрөөк көңүл бурулууда. Бул ыкмаларды ишке ашыруунун эффективдүү жолу – окутуудагы проблемалуулук экендигин алдыңкы мектептердин тажрыйбалары, ошондой эле окумуштуу дидактардын, методисттердин жана психологдордун атайын жүргүзгөн изилдөөлөрү ачык көрсөттү. Бул окуу технологиясы дайыма актуалдуу болуп, ар тараптан изилденип келген. Проблемалуу окутуунун багытын баштоочулары жана негиздөчүлөрү Д.Ж.Брунер, И.Я.Лернер, М.М.Махмутов. В.Ононь жана башкалар болушкан. Сабактын проблемалуу өтүлүшү окуучуларды ар кандай фактылардын суммасы менен гана куралдандырбастан, алардын аң сезиминин, ой жүгүртүү жөндөмдүүлүктөрүнүн максималдуу өнүгүшүн камсыз кылат [1].

Орто мектептерде проблемалуу окутуу технологиясы окуучулардын таанып билүү активдүүлүгүн жогорулатуунун эффективдүү каражаты болуп саналат. Бул технология чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет, өз алдынча ой жүгүртүүнүн калыптанышына, окуучулардын билимди ийгиликтүү өздөштүрүүсүнө шарт түзөт. Проблемалуу окутуу технологиясы негизги фундаменталдык табигый-математикалык предметтерди окуп үйрөнүүдө артыкчылыктуу багыт болуп саналат.

Проблемалуу окутуу деп окуу программасынын чегиндеги негизги закон ченемдүүлүктөрдү окуп үйрөөнүн базасында теориялык жана практикалык мүнөздөгү маселелерди чыгаруу процессинде окуучуларды системалуу түрдө катыштырып туруу процессин түшүнөбүз.

Проблемалуу окутуунун элементтерин физиканы окутуунун бардык формаларында натыйжалуу пайдаланууга болот. Физика боюнча маселелерди чыгаруу - бул физиканы окутуу технологиясынын негизги методдорунун бири болуп эсептелет. Физикалык маселелерди чыгаруу окуучулардан изденүүнү, ойлонууну жана ишмердүүлүктү чыгармачылык менен жүргүзүүнү талап кылат. Ал эми маселе чыгарууга үйрөтүүнүн ийгилиги, окутуучунун колдонгон методикасына жана окуучулардын маселе чыгаруунун жалпыланган методу менен куралданышынан көз каранды. Бул маселени чечүүнүн бирден бири ишенимдүү жолу окутуунун проблемалуу методун колдонууда турат [2].

Проблемалуу окутуу технологиясы билим берүү процессинде окуучулардын активдүү катышуусун камсыз кылат. Бул методика реалдуу проблемаларды чечүү аркылуу билим алууга мүмкүндүк берет. Проблемалуу окутуу төмөндөгү этаптардан турат: проблемалуу шартты түзүү; проблеманы чечүү; проблеманын чечилишин жыйынтыктоо [4]. Физиканы окуп үйрөнүүдө проблемалуу шарты түзүүгө проблемалуу маселелер колдонулат. Маселелерди чыгарууда проблемалуу окутууну чыгармачылык мүнөздөгү жана проблемалык маселелерди чечүүнү системалуу түрдө колдонуу менен ишке ашырууга болот. Физикада проблемалуу маселелерди негизинен сапаттык жана эксперименталдык маселелер тузүшөт. Мында негизги каражат болуп проблемалуу маселелер жана суроолор, проблемалуу эксперименталдык маселелер эсептелет. Мисалы: "Кайыктын ичинде олтурган адам, анын бортун түрткөн кезде кайык эмне себептен ордунан жылбайт, ал эми эгер адам кайыктан чыгып ошондой эле күч менен түртсө кайык жылат?"

(проблемалуу суроо-маселе), «Лампочканын цоколундагы $U = 6$ *В деп жызылган жазуусу калып, калганы өчүп кеткен. Лампочканын кубаттуулугун кантип аныктоого болот?» (проблемалуу эксперименталдык маселе) ж.б. [3]. Мындай маселелердин көп түрдүүлүгү алардын окуу процессинин бардык этаптарында колдоно боло тургандыгын шарттайт: проблемалуу кырдаалды түзүүдө (проблемалуу окутуу), окуп үйрөнүлгөн материалды бышыктоо жана текшерүүдө, текшерүү жумуштарын өткөрүүдө ж.б.*

Физика жөнүндө бирдиктүү түшүнүктөрдүн калыптанышы окуучунун чыгармачылык ишмердүүлүгүнүн жүрүшүндө физикалык билимдерди жана кубулуштарды жекече аңдап-түшүнүүнүн негизинде ишке ашат. Өзгөчө көнүл окуучунун таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүнө жана алардын өз алдынча окуу иштерин аткарууга шыктануусуна бурулат. Мындан проблемалуу окутуунун бир катар артыкчылыктарын баса белгилөөгө болот.

- Сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүү: окуучулар маалыматты талдоо, карама-каршылыктарды аныктоо жана ар кандай көз караштарды баалоого үйрөнүшөт.

- Аналитикалык көндүмдөрдү өнүктүрүү: окуучулар маанилүү белгилерди аныктоого, себеп-натыйжа байланыштарын түзүүгө жана логикалык жыйынтык чыгарууга үйрөнүшөт.

- Теориялык билимди практикада колдоно билүү: окуучулар изилденген физикалык закондордун жана кубулуштардын практикалык маанисин көрүшөт.

- Окуу мотивациясын жогорулатуу: проблемаларды чыгаруу процессине активдүү катышуу окуучулардын физикага болгон кызыгуусун арттырып, алардын таанып билүү активдүүлүгүн стимулдайт.

- Коммуникация көндүмдөрүн өнүктүрүү: командада иштөөгө, идеяларды талкуулоого жана өз көз караштарын талашууга үйрөнүшөт.

Физика сабагында проблемалык окутууну колдонуу боюнча методикалык сунуштар.

- Көйгөйлүү кырдаалдарды кылдаттык менен тандоо: Кырдаал кызыктуу, актуалдуу жана окуучулардын даярдык деңгээлине ылайыктуу болушу керек. Мисалы: "Шыпка асылып коюлган коргошун зымы өзүнүн салмагыны көтөрө албай үзүлүп түшөт. Илинген коргошун зымынын узундугу кандай болгон? Себебин түшүндүргүлө". Мында көйгөйлүү кырдаал болуп коргошун зымынын үзүлүп кетүүсү алынат.

- Окуучуларды керектүү маалымат жана ресурстар менен камсыз кылуу: окуу китептерине, маалымдамаларга жана башка маалымат булактарына ээ болушу керек. Мисалы: коргошундун тыгыздыгы, механикалык касиеттери, чыналуусу, бышыктык чеги ж.б.

- Даяр чечимдерди бербестен окуучулардын ишин жетектөө: Мугалим окуучуларга суроолорду түзүүгө, гипотеза иштеп чыгууга жана натыйжаларды талдоого жардам бериши керек. Мисалы: Эмне үчүн зым үзүлүп кетти? Зымдын максималдуу узундугу эмне менен аныкталат? Башка металл колдонсок эмне болот? Каалаган узундуктагы зымды асып коюга болобу?

- Топтук иштерди уюштуруу: Топто иштөө окуучуларга ой бөлүшүүгө, ар кандай көз караштарды талкуулоого жана натыйжалуураак чечимдерди табууга мүмкүндүк

берет. Маселени алгач жупта жана топто иштеп, жоопторду коллективдүү талкуулоо ж.б.

- Акыркы жыйынтыкты гана эмес, аны чыгаруу процессин да баалоо: -Баалоодо окуучунун активдүүлүгүн, маалыматты талдоо, гипотезаларды коюу жана жыйынтык чыгаруу жөндөмдүүлүгүн эске алуу зарыл.

Физиканы окутууда проблемалуу окутуунун ыкмаларын колдонуу окуучулардын билимге болгон кызыгуусун арттырып, аларды активдүү жана ой жүгүртүүгө багытталган окуу процессине тартууга мүмкүнчүлүк берет. Бул ыкма окуучуларды теорияны практикада колдонууга, реалдуу жашоодон алынган көйгөйлөрдү чечүүгө жана өз алдынча изилдөө жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк берет. Мындай окутуу билим берүү процессин жандандырып, окуучунун өз алдынча ойлоно билүү жана маселе чечүү жөндөмүн калыптандырууда маанилүү. Ошондуктан, проблемалуу окутуу – заманбап билим берүүнүн ажырагыс бөлүгү катары каралышы керек.

Адабияттар:

1. *Бекбоев И. Сабак жана окутуунун методдору. Мектеп мугалимдери, ЖОЖдун окутуучулары, аспиранттар жана изденүүчүлөр үчүн.-Б.:Улуу Тоолор, 2020.—108 б.*
2. *Мурзалиев К.А., Кыдыралиев С.К., Назаралиева Э. Физикалык маселелердин окуу процессиндеги орду. ЖАМУ жарчысы, 2012 №1 (26) Жалал-Абад 2012, Стр.191-194 б.*
3. *А.П.Рымкеевич. Физика боюнча маселелер жыйнагы: Орто мектептин 9-11-кл.үчүн /Котор. Т.Мамбетахунов.- 6-бас.-Б.: Мектеп 1992.-240 б.*
4. *Нукешов С.Т. Жогорку окуу жайларда болочок башталгыч класстын мугалимдерине кесиптик билим берүүдө проблемалуу окутуу зарылдыгы. Известия вузов Кыргызстана № 7, 2016.*

Сведения об авторах:

***Мурзалиев Каныбек Акматбекович**, Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети, Жалал-Абад шаары, Кыргыз Республикасы, улук окутуучу.*

***Адылжан кызы Мафтунахон,** Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети, Жалал-Абад шаары, Кыргыз Республикасы, магистрант.*

***Мурзалиев Каныбек Акматбекович**, Жалал-Абадский государственный университет им. Б.Осмонова, г. Жалал-Абад, Кыргызская Республика, старший преподаватель.*

***Адылжан кызы Мафтунахон,** Жалал-Абадский государственный университет им. Б.Осмонова, г. Жалал-Абад, Кыргызская Республика, магистрант.*

***Murzaliev Kanybek Akmatbekovich**, Jalal-Abad State University named after B. Osmonov, Jalal-Abad, Kyrgyz Republic, senior lecturer.*

***Adilzhan kyzy Maftunahon,** Jalal-Abad State University named after B. Osmonov, Jalal-Abad, Kyrgyz Republic,м*

УДК: 37 02

БИЛИМ БЕРҮҮДӨ ОЮН ЫКМАЛАРЫН КОЛДОНУУНУН КӨЙГӨЙЛӨРҮ ЖАНА КЕЛЕЧЕГИ

Асылбек кызы Махабат

Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети

Аннотация: *бул макалада билим берүү системасында оюн ыкмаларын колдонуу (геймификация) темасы каралып, анын артыкчылыктары, көйгөйлөрү жана келечеги каралат. Оюн ыкмалары окуучулардын мотивациясын жогорулатууга, сабактарды кызыктуу жана интерактивдүү кылууга жардам берет. Оюндар окуучулардын логикалык жана чыгармачыл ой жүгүртүүсүн өнүктүрүп, индивидуалдык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен окутууну жакшыртат жана заманбап технологиялар менен айкалышып, билим берүү процессин интерактивдүү жана кызыктуу кылат. Ошол эле учурда, техникалык жабдуулардын жетишсиздиги, мугалимдердин даярдыгы, оюн элементтерин туура колдонуу жана окуучулардын оюнга өтө берилип кетүүсү сыяктуу көйгөйлөр бар. Келечекте жасалма интеллект, виртуалдык жана кеңейтилген реалдуулук сыяктуу технологиялардын жардамы менен оюн ыкмаларынын ролу өсүп, билим берүүнүн сапатын жогорулатат. Макалада ошондой эле оюн ыкмаларын практикалык колдонуу боюнча мисалдар келтирилип, келечектеги өнүгүү багыттары сунушталат.*

Ачкыч сөздөр: *геймификация, оюн ыкмалары, билим берүү, мотивация, интерактивдүү окутуу, технология, жасалма интеллект, виртуалдык реалдуулук, кеңейтилген реалдуулук, мугалимдин даярдыгы, инклюзивдүү билим берүү, билим берүү технологиялары, оюн элементтери.*

Проблемы и перспективы использования игровых методов в образовании

Асылбек кызы Махабат

Аннотация: *В этой статье рассматривается тема использования игровых методов (геймификации) в системе образования, а также рассматриваются ее преимущества, проблемы и перспективы. Игровые техники могут помочь повысить мотивацию учащихся, сделать уроки более увлекательными и интерактивными. Игры развивают логическое и творческое мышление учащихся, улучшают обучение с учетом индивидуальных особенностей и в сочетании с современными технологиями делают образовательный процесс более интерактивным и увлекательным. В то же время существуют такие проблемы, как отсутствие технического оборудования, подготовка учителей, правильное использование игровых элементов и чрезмерная одержимость учащихся игрой. В будущем роль игровых методов будет расти благодаря таким технологиям, как искусственный интеллект, виртуальная и дополненная реальность, что повысит качество образования. В статье также приведены примеры практического применения игровых приемов и предложены направления дальнейшего развития.*

Ключевые слова: *геймификация, игровые методы, образование, мотивация, интерактивное обучение, технологии, искусственный интеллект, виртуальная реальность, дополненная реальность, подготовка учителей, инклюзивное образование, образовательные технологии, игровые элементы.*

Problems and prospects of using game methods in education

Asylbek kyzy Mahabat

Abstract: *This article discusses the use of gaming methods (gamification) in the education system, as well as its advantages, problems and prospects. Gaming techniques can help increase student motivation and make lessons more fun and interactive. Games develop students' logical and creative thinking, improve learning based on individual characteristics and, in combination with modern technologies, make the educational process more interactive and exciting. At the same time, there are problems such as lack of technical equipment, teacher training, proper use of game elements, and excessive student obsession with the game. In the future, the role of gaming methods will grow thanks to technologies such as artificial intelligence, virtual and augmented reality, which will improve the quality of education. The article also provides examples of practical application of game techniques and suggests directions for further development.*

Keywords*: gamification, game methods, education, motivation, interactive learning, technology, artificial intelligence, virtual reality, augmented reality, teacher training, inclusive education, educational technologies, game elements.*

Заманбап билим берүү системасында оюн ыкмаларын (геймификацияны) колдонуу окуучулардын мотивациясын жогорулатууга жана сабактарды кызыктуу кылууга жардам берет. Бирок, бул ыкманын өзгөчөлүктөрү менен катар кээ бир көйгөйлөрү да бар. Бул макалада билим берүүдө оюн ыкмаларын колдонуу, анын артыкчылыктары, көйгөйлөрү жана келечеги каралат.

Оюн ыкмаларын колдонуу мүмкүнчүлүктөрү узак убакыттан бери изилденип келет.

Көптөгөн окумуштуулар окутуунун ар кандай ыкмалары менен алектенип, класстагы оюн иш-аракети байланыш гана эмес, аны эң көп иш-аракетке жакындатат. Оюн акыл-эс жана эрк активдүүлүгүн өнүктүрөт. Комплекстүү, бирок ошол эле учурда кызыктуу тажрыйба катары, ал чоң концентрацияны талап кылат, эс тутумду үйрөтөт, аны өнүктүрөт. Оюн көнүгүүлөрү эң пассивдүү жана начар даярданып келген окуучуну да кызыктырат, алардын иштешине оң таасирин тийгизет. Мындай ыкманы колдонууда мугалимдин милдети биринчи кезекте окуучунун таанып-билүү иш-аракетин уюштуруу болуп саналат, анын жүрүшүндө окуучулардын жөндөмдүүлүктөрү, өзгөчө чыгармачылык өнүгөт. Оюн ар дайым эмоционалдык жана психикалык күчтөрдүн белгилүү бир чыңалуусун жана чечим кабыл алуу жөндөмүн камтыйт (эмне кылуу керек, эмне айтуу керек, кантип жеңүү керек?). Бул суроолорду чечүүнү каалоо оюндагы ой жүгүртүүнү курчутат. Оюн-зоок, рекреация катары чыгармачылык тренингге, эмгекте көрүнгөн адамдык мамилелердин моделине айланышы мүмкүн [0, 0, 0].

Окутуунун оюн формаларын колдонуу билим берүү процессин маңыздуу жана сапаттуу кылат, анткени:

- оюн ар бир окуучунун Активдүү таанып-билүү иш-аракеттерине жекече жана жамааттык түрдө катышат (Мисалы, Kahoot, Wordwall же Quizizz жана башка ушул сыяктуу платформаларын колдонууга болот) жана ошону менен билим берүү процессин уюштуруунун натыйжалуу каражаты болуп саналат;

- маалыматтын 90% өздөштүрүлгөн практиканын өзгөчө түрүнө мүнөздүү болгон өзүнүн окуучулук иш-аракеттери аркылуу оюнда үйрөнүү;
- оюн-анын катышуучуларына тандоо, өзүн көрсөтүү, өз тагдырын өзү аныктоо жана өзүн-өзү өнүктүрүү мүмкүнчүлүгүн берген эркин иш;
- оюн белгилүү бир натыйжага ээ жана окуучуну максатка жетүүгө (жеңишке) жана аң-сезимге үндөйт;
- оюнда тигил же бул окуучулар башында бирдей (жаман же жакшы окуучулар жок: оюн гана бар);
- натыйжа оюнчуга, анын дене түзүлүшүнүн деңгээлине, жөндөмүнө, чыдамкайлыгына, чеберчилигине, мүнөзүнө жараша болот;
- жекече окуу процесси оюнда инсандык баалуулукка ээ болот;
- оюндун ажырагыс бөлүгү болгон “атаандаштык” окуучу үчүн жагымдуу; оюндан алынган ырахат чет тил сабактарында ыңгайлуу абалды жаратат жана предметти үйрөнүүгө болгон каалоону күчөтөт;
- оюнда ар дайым табышмак бар - жооптун жоктугу , окуучунун ой жүгүртүүсүн активдештирип, жооп издөөгө түртөт;
- оюн активдүү окутуу системасында өзгөчө орунду ээлейт: ал синтетикалык, окутууну уюштуруу ыкмасы жана формасы сыяктуу, активдүү окутуунун дээрлик бардык ыкмаларын синтездейт [0, 0].

Мунун баары оюнду окутуунун эң жогорку түрү катары аныктоого мүмкүндүк берет. Оюнга негизделген окутуу ыкмасын колдонуу маанилүү методикалык маселелерди жеңилдетет, мисалы:

- сүйлөө коммуникациясына студенттин психологиялык даярдыгын калыптандыруу;
- кайталануучу тилдик материалга табигый муктаждыкты камсыз кылуу;
- окуучуларды кептин туура вариантын тандоого үйрөтүү. Бул жалпысынан кептин кырдаалдык стихиялуулугуна даярдык болуп саналат [0, 0].

Сабактын оюн түрлөрү түрткү каражаты катары иш-оюн аппараттардын жана кырдаалдардын жардамы менен класста түзүлөт, түрткү берүү, студент. Кырдаал өзүнүн сюжети, чыр-чатагы жана актерлору менен драмалык чыгармага окшош болушу мүмкүн. Оюн сессиялары учурунда кырдаал бир нече жолу кайталанышы мүмкүн, ар бир жолу жаңы версияда. Бирок, ошол эле учурда, оюндагы кырдаал чыныгы турмуштук кырдаал. Анын реалдуулугун оюндун негизги конфликти-атаандаштык аныктайт. Оюнга катышууга даярдык бул идеяны жактырат жана оюнчулардын энергиясын мобилизациялайт, эмоционалдык чыңалуу атмосферасын түзөт. Оюн кырдаалынын так шарттарына жана оюн материалын чектелген колдонууга карабастан, анда күтүлбөгөн элемент бар. Ошондуктан, оюндун стихиялуулугу белгилүү бир деңгээлде сүйлөөгө мүнөздүү [0].

Оюн элементтери билим берүү процессин кызыктуу жана динамикалуу кылып, окуучуларды сабакка көбүрөөк тартат. Геймификация окуучуларга тапшырмаларды аткарган сайын сыйлыктарды, упайларды же деңгээлдерди көтөрүү мүмкүнчүлүгүн берет, бул алардын сабакка кызыгуусун күчөтөт [0, 0, 0].

Оюндар аркылуу окутуу окуучуларды активдүү катышууга жана материалды тереңирээк өздөштүрүүгө түрткү берет. Мисалы, Kahoot!, Quizizz жана Duolingo сыяктуу платформалар тесттерди оюн формасында уюштурууга жардам берет.

Оюндар окуучуларды логикалык жана чыгармачыл ой жүгүртүүгө үйрөтөт. Айрыкча, стратегиялык жана симуляциялык оюндар (Minecraft Education, SimCity EDU) окуучуларга реалдуу маселелерди чечүүгө жардам берет.

Оюн ыкмалары окуучулардын индивидуалдык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен тапшырмаларды сунуштоого мүмкүнчүлүк берет. Бул метод начар окуган окуучуларга жардам берип, мыкты окуган окуучуларга татаалыраак тапшырмаларды берүү мүмкүнчүлүгүн түзөт.

Оюн ыкмалары санариптик технологиялар менен айкалышып, билим берүүнү заманбап талаптарга ылайык жүргүзүүгө жардам берет. Виртуалдык жана кеңейтилген реалдуулук сыяктуу технологиялар окуучуларга жаңы тажрыйба сунуштайт. Ошол себептен бардык мектептерде компьютерлер, планшеттер же VR-очкилер сыяктуу шаймандар жетиштүү болбогондуктан, бул ыкмаларды колдонуу кыйынчылыктарды жаратат.

Окутуучулардын көбү оюн элементтерин сабакка киргизүүнү үйрөнгөн эмес. Бул көйгөй мугалимдердин кошумча даярдыгын талап кылат.

Кээде окуучулар сабактын негизги максатын унутуп, оюн элементтерине эле басым жасашы мүмкүн. Бул көйгөйдү чечүү үчүн оюндар сабактын мазмунуна туура келиши керек.

Баардык оюндар билим берүү үчүн ылайыктуу эмес. Мисалга алсак, агрессивдүү оюндар же кызыксыз жана монотондуу оюндар сабакка терс таасирин тийгизиши мүмкүн. Ошондуктан, педагогикалык натыйжалуулугу жогору болгон оюндарды тандоо маанилүү.

Социалдык жана экономикалык теңсиздиктер: интернетке жана технологияларга жеткиликтүүлүктүн болбошу. Айрым окуучулар интернетке же технологияларга жеткиликтүүлүк ала албайт. Бул көйгөй билим берүүдөгү теңсиздикти күчөтөт.

Айрым мектептерде компьютерлердин, интернеттин, же интерактивдүү жабдуулардын жетишсиздиги оюн элементтерин колдонууга тоскоол болот.[0]

Бардык мугалимдер геймификация ыкмаларын жакшы өздөштүрө элек. Айрымдары бул ыкмага шектенүү менен карашат, ал эми башкалары аны кантип туура колдонорун билишпейт.

Оюн форматындагы сабактар көбүнчө убакытты көп талап кылат. Окуу программасынын тыгыздыгынан улам мугалимдерде мындай ыкмаларды колдонууга убакыт жетишпей калат.

Жасалма интеллект, виртуалдык жана кеңейтилген реалдуулук сыяктуу технологиялардын өнүгүшү VR/AR технологиялары жана башка окутуу процессин дагы да реалисттик жана интерактивдүү кылууга өбөлгө түзүп берет.

Билим берүү системасы дайыма өзгөрүп турат. Жаңы изилдөөлөр геймификациянын натыйжалуулугун жогорулатууга жардам берет.

7-класстын информатика сабагында "Google тиркемелери" темасы боюнча "Фортуна дөңгөлөгүн" колдонуу эң сонун идея! Бул өзү кызыктуу тема жана оюндун элементтери менен ал ого бетер кызыктуу жана эсте калаарлык болот.

5-класстарга "балык уулоо" оюнун колдонуу жемиштүү жана эсте каларлык! Айрыкча, "Paint графикалык редактору" деген темада, анда негизги куралдарды жана көндүмдөрдү кызыктуу жана визуалдык түрдө бекемдей аласыз. Ушул эле оюнду 6-класстарга дагы киргизсеңиз натыйжалуу болот. Мында кагаздан балык жасап (кесилген сүрөттөрдү колдонуңуз), ар бир балыктын арт жагына тапшырма жазган оң. Балыктарды

магнит таягы менен “кармаса” болот же кутудан туш келди тартса болот. Интерекактивдүү метод менен Wordwall “Fishing game” же болбосо балыктар менен презентация түзсө болот.

“Эшик” оюнун 5-6-класстарга колдонсо болот. Мында оюнчулар тандаган эшикти ачып суроолорго жооп берип, кошумча балл топтойт. Ал эми “Ракета” оюну - бул мектеп окуучулары үчүн популярдуу командалык жана жеке оюн, аны сабактарда, ошондой эле класстык сааттарда же класстан тышкаркы иш-чараларда өткөрсө болот. Сабакта активдүү катышып, суроолорго жооп бергенине карата асманды көздөй учат.

Викторина форматындагы мээге чабуул оюндарын 8 – 9 – класстарда колдонуу актуалдуулугун жоготпойт. Ар кандай тиркемелерди (мисалы Kahoot жана Quizzz) колдонсо болот. Ал эми электр энергия же интернет туташуудан көйгөй жаралса, жөнөкөй классикалык форматта доксканы колдонсо болот.

Өнүккөн өлкөлөрдө оюн ыкмалары билим берүүнүн ажырагыс бөлүгү болуп калды. Биздин мамлекетте дагы мугалимдер арасында дагы бул ыкманы жайылтуу маанилүү. Ошол себептен мугалимдерге геймификация боюнча тренингдер өткөрүлүшү керек.

Оюндар инклюзивдүү билим берүүнүн эффективдүү инструменти болуп саналат. Ар кандай мүмкүнчүлүктөрү чектелген окуучулар үчүн да ылайыктуу окутуу шарттарын түзүүгө болот.

Мугалимдердин ролу: Мугалимдер оюн ыкмаларын сабактын мазмунуна ыңгайлап колдонушу керек.

Технологиялык инфраструктураны өркүндөтүү: Мектептерди заманбап техникалык жабдуулар менен камсыздоо зарыл.

Окуучулардын жана ата-энелердин оюн ыкмаларына болгон көз карашын өзгөртүү: Ата-энелерге геймификациянын пайдалуулугун түшүндүрүү керек.

Оюн ыкмалары билим берүү процессине жаңыча дем берип, окуучулардын мотивациясын жогорулатууга жана сабактарды кызыктуу кылууга чоң мүмкүнчүлүк түзөт. Заманбап технологиялардын өнүгүшү менен билим берүүгө геймификацияны киргизүү муктаждыгы артып жатат. Оюн элементтеринин жардамы менен окуучулар сабакка активдүү катышып, окуу материалын тереңирээк өздөштүрө алышат. Мындан тышкары, оюн ыкмалары логикалык ой жүгүртүү, чыгармачыл чечим кабыл алуу жана командалык иштөө көндүмдөрүн өнүктүрүүгө көмөктөшөт.

Бирок, оюн ыкмаларын билим берүүдө кеңири колдонуу үчүн бир катар көйгөйлөрдү чечүү зарыл. Биринчиден, бардык мектептерде техникалык жабдуулардын жетишсиздиги чоң тоскоолдук жаратууда. Компьютерлердин, планшеттердин жана интернетке туташуу мүмкүнчүлүгүнүн жетишсиздиги оюн ыкмаларын колдонууга чектөө коёт. Экинчиден, мугалимдердин бул жааттагы билимин өркүндөтүү жана атайын тренингдерди өткөрүү зарыл. Оюн ыкмаларын туура колдонуу үчүн мугалимдер жаңы технологиялар менен иштөөнү үйрөнүшү керек.

Мындан сырткары, окуучулардын оюнга өтө эле берилип кетүүсү билим берүүнүн негизги максатына терс таасирин тийгизиши мүмкүн. Ошондуктан, оюндар сабактын мазмуну менен шайкеш келип, окуу программасынын максаттарына туура келиши керек. Геймификация сабакка жардамчы курал катары колдонулушу керек, анткени ал окуучулардын сабакка болгон кызыгуусун арттырып, окууга болгон мотивациясын жогорулатат ал билим алуу процесстерин кызыктуу жана интерактивдүү кылып, окуучуларды активдүү катышууга түртөт. Бул учурда геймификациянын негизги максаты

— окуучулардын билим деңгээлин жогорулатуу жана тереңирээк түшүнүү. Геймификация стратегиялары аркылуу окуучулар сабакта өздөрүн кыйынчылыктарды чечүүчү, кызыктуу таймаштарга аралашып, жетишкендиктерине жараша балл же сыйлыктарды алууга мүмкүндүк алышат. Мындай ыкма билимди жөнөкөй окуучуну тажатуучу эмес, белгилүү бир максаттарга жетүүнү көздөгөн жана чыгармачылыкка түрткү берген формада тапшырууга мүмкүндүк берет. Бул өз кезегинде окуучуларды сыноолорго болгон мамилесин жакшыртып, билимдерин бекемдөөгө жана жагымдуу тажрыйбага айланат.

Келечекте билим берүү тармагында оюн ыкмалары кеңири колдонулуп, жаңы технологиялардын жардамы менен дагы да эффективдүү болот. Жасалма интеллект (AI), виртуалдык жана кеңейтилген реалдуулук (VR/AR) сыяктуу жаңы инструменттер окутуунун интерактивдүү мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтет. Бул технологиялар окуучуларга реалдуу тажрыйбалар менен билим алууга шарт түзүп, татаал темаларды түшүнүүнү жеңилдетет.

Геймификация ошондой эле инклюзивдүү билим берүүнү өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт. Оюн ыкмалары ар кандай мүмкүнчүлүктөрү чектелген окуучулар үчүн ыңгайлаштырылган окутуу шарттарын түзүүгө жардам берет. Айрыкча, атайын муктаждыктары бар балдар үчүн оюн форматында берилген тапшырмалар аларга билимди жеңилирээк кабыл алууга мүмкүнчүлүк берет.

Жыйынтыктап айтканда, оюн ыкмаларынын билим берүүдө келечеги чоң. Бирок анын натыйжалуу колдонулушу үчүн бир катар факторлорду эске алуу керек: техникалык камсыздоо, мугалимдердин даярдыгы, окуучулардын оюнга болгон мамилеси жана билим берүү максаттары менен туура айкалыштыруу. Эгерде бул маселелер чечилсе, оюн ыкмалары келечекте билим берүүнүн ажырагыс бөлүгүнө айланып, окутуунун сапатын жаңы деңгээлге чыгарат.

Колдонулган адабияттар:

1.Kapp, K. M. “The Gamification of Learning and Instruction: Game-based Methods and Strategies for Training and Education. John Wiley & Sons, 2012-жыл.

2.Асылбек кызы Р. “Билим берүүдө мультимедиалык технологияны колдонуунун мааниси”, Вестник ЖАГУ, 2023-ж., 217-2024-б., https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54068515

3.Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. “From Game Design Elements to Gamefulness: Defining “Gamification””. MindTrek, 2011-жыл.

4.Асылбек кызы Р. “Билим берүүдө интернет технологияларды колдонуунун өзгөчөлүктөрү”, Вестник ЖАГУ, 2023-ж., 210-217-б., https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54068514

5.Gee, J. P. “What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy”. Palgrave Macmillan, 2007-жыл.

6.Zichermann, G., & Cunningham, C. “Gamification by Design: Implementing Game Mechanics in Web and Mobile Apps”. O'Reilly Media, 2011-жыл.

7.Асылбек кызы Махабат “Окуу процессинде оюн методикасын сабактын этаптарында колдонуунун өзгөчөлүктөрү”, вестник Пространство учёных в мире, 2025-жыл, 15-б.

8.Асылбек кызы Махабат, Маматова Гульшаир Тыныбековна “Окуучулардын когнитивдик жана эмоционалдык өнүгүүсүнө оюн ыкмаларынын таасири”, вестник Пространство учёных в мире, 2025-жыл, 24-б., https://elibrary.ru/contents.asp?id=80522804

9.Батырова Ы.М, Мураталиева В.Т “формирование компетенций будущих педагогов в области информационных технологий” Вестник Жалал-Абадского государственного университета. 2018. №1 (36). С. 108-112 https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35055569
10.Эрхан К. “Окуучулардын өз алдынча изилдөө билгичтиктерин калыптандырууда интерактивдик каражаттарды колдонуунун методикалык ыкмалары”, Вестник Жалал-Абадского государственного университета. 2020. № 2 (45). С. 57-63. https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44593396

Автор жөнүндө маалымат:

Асылбек кызы Махабат, Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин ФМББ(И)маг-1-23 тайпасынын магистранты, Жалал-Абад шаары, тел. номери: +996 776 311 102, asylbekkyzymahabat11@gmail.com

Сведения об автора:

Асылбек кызы Махабат, магистрант группы ФМО(И)маг-1-23, Жалал-Абадский государственный университет имени Б. Осмонова, г. Жалал-Абад, тел. номер: +996 776 311 102, asylbekkyzymahabat11@gmail.com

Asylbek kyzy Mahabat, master’s student of Jalal-Abad State University named after B. Osmonov, Jalal-Abad city, phone number: +996 776 311 102, asylbekkyzymahabat11@gmail.com

УДК 94(575.2):929

ЖАЛАЛ-АБАД ШААРЫНЫН НЕГИЗДЕЛИГИ ЖАНА ӨНҮГҮШҮНДӨГҮ МУРЗАКУЛ БОЛУШТУН ОРДУ

Халматов Кудратбек Абдувахабович, Аскаралиева Жаңылай Аскаралиевна

Аннотация*.Бул илимий макалада Жалал-Абад шаарынын тарыхый калыптаныш этаптары жана анын өнүгүшүнө олуттуу салым кошкон тарыхый инсандардын бири — Мурзакул болуштун ишмердүүлүгү изилденет. Макалада XIX кылымдын аягындагы жана XX кылымдын башындагы коомдук-саясий абал, Мурзакул болуштун башкаруу ыкмалары, жергиликтүү эл менен болгон мамилеси, социалдык инфраструктуранын өнүгүшүнө тийгизген таасири архивдик жана оозеки булактар аркылуу баяндалган. Автор Мурзакул болуштун Жалал-Абад аймагындагы ролун жогору баалап, анын коомдогу орду бүгүнкү күндө да актуалдуу экенин белгилейт. Макала тарыхчыларга, студенттерге жана аймактык изилдөөлөр менен алектенген окурмандарга арналган.*

Ачкыч сөздөр*: Жалал-Абад шаары, Мурзакул болуш, тарыхый инсандар, коомдук ишмер, аймактык өнүгүү, эл башкаруу, оозеки булактар, архивдик маалыматтар*

МЕСТО МУРЗАКУЛА В СТАНОВЛЕНИИ И РАЗВИТИИ ГОРОДА ДЖАЛАЛ-АБАД

Халматов Кудратбек Абдувахабович, Аскаралиева Жаңылай Аскаралиевна

Аннотация*:В данной научной статье исследуются этапы исторического формирования города Жалал-Абад и деятельность одного из значимых исторических деятелей — Мурзакул болуша, внёсшего весомый вклад в развитие региона. В статье рассматриваются социально-политическая ситуация конца XIX — начала XX века, управленческие методы Мурзакул болуша, его отношения с народом и влияние на развитие социальной инфраструктуры. Анализ проводится на основе архивных и устных источников. Автор подчёркивает актуальность фигуры Мурзакул болуша и его значение для современного общества. Статья предназначена для историков, студентов и исследователей региональных процессов.*

Ключевые слова*: город Жалал-Абад, Мурзакул болуш, исторические личности, общественный деятель, региональное развитие, народное управление, устные источники, архивные материалы*

MURZAKUL'S PLACE IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE CITY OF JALALABAD

Khalmatov Kudratbek Abduvakhabovich, Askaralieva Janylai Askaralievna

Abstract*: This scientific article explores the historical formation of the city of Jalal-Abad and the contributions of one of its key historical figures — Murzakul Bolush. It examines the socio-political context of the late 19th and early 20th centuries, Murzakul Bolush's governance methods, his relationship with the local people, and his role in the development of social infrastructure. The analysis is based on archival records and oral history sources. The author*

emphasizes the enduring relevance of Murzakul Bolush's legacy in the contemporary context. This article is intended for historians, students, and scholars interested in regional studies.

***Key words**: Jalal-Abad city, Murzakul Bolush, historical figures, public leader, regional development, local governance, oral sources, archival materials*

Киришүү.Жалал-Абад шаары – Кыргызстандын түштүк аймагындагы тарыхый, маданий жана экономикалык жактан маанилүү шаарлардын бири. Аталган аймактын калыптанышы жана өнүгүшү кылымдар бою жүрүп келген тарыхый, этникалык жана социалдык процесстер менен тыгыз байланышта болгон. Байыркы кербен жолдорунун өтүшү, табигый булактардын бардыгы жана географиялык өзгөчөлүктөрү Жалал-Абаддын тургундарына жашоонун ар кандай формаларын калыптандырууга мүмкүндүк берген. Бирок шаар катары калыптануу, коомдук турмушту уюштуруу жана элди башкаруу өңдүү социалдык процесстер белгилүү бир инсандардын ишмердиги аркылуу ишке ашкан. Мына ошол инсандардын бири — Мурзакул болуш болгон.

Кыргыз тарыхында эл башкарып, коомдук тартипти камсыздаган, ошондой эле элдин кызыкчылыгын коргогон инсандар ар дайым өзгөчө орун ээлеп келген. Бирок алардын көбү архивдик документтерде жана жазма булактарда жетишсиз чагылдырылып келгендиктен, көпчүлүгүнүн өмүр жолу жана ишмердиги эл оозундагы баяндар, санжыралар аркылуу гана сакталып калган. Мурзакул болуш дагы ошол эл эсинде улуулугу менен сакталып калган, бирок тарых илими тарабынан аз изилденген инсан катары саналат.

XIX кылымдын экинчи жарымы — Борбордук Азия элдери үчүн өтө маанилүү мезгил болгон. Бул мезгилде Кокон хандыгынын кулашы, орус империясынын аймакка келиши жана жаңы административдик системанын киргизилиши элдин жашоосуна олуттуу өзгөрүүлөрдү алып келген. Аймактагы бийлик түзүмдөрү жаңыланып, болуш, манап, бий сыяктуу социалдык катмарлар кайрадан уюштурулган. Бул өтмө мезгилде элге адилеттүү, туруктуу башкаруу зарыл болгон. Мурзакул болуш дал ушундай шартта элге кызмат кылып, аймактын стабилдүүлүгүн сактоого чоң салым кошкон.

Изилдөөнүн актуалдуулугу — Мурзакул болуштун ишмердигин илимий негизде терең талдоо аркылуу Жалал-Абад аймагынын калыптаныш тарыхын тактоо, ошол доордун социалдык-саясий өзгөчөлүктөрүн ачып берүү менен байланыштуу. Бул макалада Мурзакул болуштун аймактык башкаруудагы ролу, коомдогу орду, социалдык жана маданий чөйрөгө тийгизген таасири каралат. Ал эл арасында кадыр-баркка ээ болуп, элдин ишенимине татыктуу башкаруучу болгондугу тууралуу оозеки тарыхый маалыматтарга таянуу менен да изилденет.

Изилдөөнүн максаты — Мурзакул болуштун Жалал-Абад шаарынын негизделишине жана өнүгүшүнө кошкон салымын чагылдыруу, анын башкаруучулук ишмердигин контексттик шарттарда талдоо жана ошол доордогу аймактык түзүлүштүн өзгөчөлүктөрүн ачыктоо. Мындан тышкары, анын эл оозунда сакталып калган образын, маданий мурас катары карап чыгуу дагы макаланын негизги багыттарынын бири болуп саналат.

2. МУРЗАКУЛ БОЛУШТУН ТАРЖЫМАЛЫ ЖАНА СОЦИАЛДЫК СТАТУСУ

Мурзакул болуш болжол менен 1820–1830-жылдары жарык дүйнөгө келген. Анын атасы Кудаяр бий Кокон хандыгынын тушунда таасирдүү адамдардын бири болгон. Мурзакул жаштайынан эл башчыларынын жанында тарбияланып, билим алып, мамлекеттик жана коомдук иштерге аралаша баштаган. Кийинчерээк Кокон хандыгы кулагандан кийин, орус колониялык башкаруу тутумунда да болуш даражасына жеткен.

«Болуш» — падышалык Орусиянын башкаруу системасында айылдык деңгээлдеги админстративдик жетекчи. Бул даражага ээ болуу үчүн адам элге кадыр-барктуу, акылман, тажрыйбалуу жана ишенимдүү болушу керек болчу.

3. МУРЗАКУЛ БОЛУШТУН ЖАЛАЛ-АБАДДЫН ӨНҮГҮҮСҮНДӨГҮ РОЛУ

Мурзакул Болуш өзүнүн ишмердүүлүгүндө коомдук ,саясий жана экономикалык жактан маанилүү ролду ойногон инсан болгон.Жалал-Абад шаарынын негиздөөчүсү катары,ал аймактагы элдин жашоосун жакшыртууга чоң салым кошкон.Тарыхый булактарда ал жөнүндө чектелген маалыматтар болгону менен,Мурзакул Болуштун ишмердүүлүгү тууралуу айрым кызыктуу фактыларды белгилеп өтсө болот:

1.Шаарды негиздөөчү: Мурзакул Болуш Жалаабад аймагында эл жайгашкан жерди таап, ошол жерде жаңы шаарды негиздеген. Бул шаардын жайгашкан жери анын аймактык маанисин күчөтүп, аларга соода жана өнөр жай жагынан пайдалуу мүмкүнчүлүктөрдү түзгөн. Жалаабад шаары кийинчерээк жашоо үчүн ыңгайлуу шарттарды сунуштап, аймактагы тарыхый жана маданий борборлордун бири болуп калды.

2.Коомдук уюштуруу: Мурзакул Болуш коомдук иштерге, башкарууга жана элдердин арасындагы өз ара мамилелерди жөнгө салууга чоң маани берген. Ал убактагы саясий түзүлүштөрдү эске алып, жергиликтүү элдин келечеги үчүн ыңгайлуу шарттарды түзүүдө күчтүү лидер болгон.

3.Соода жана экономика: Шаарды негиздегенден кийин, Мурзакул Болуш сооданы жана айыл чарбасын өнүктүрүүгө аракет кылган. Ал бул аймакты соода жолдорунун негизги борборлорунун бири кылып жасап, ал аркылуу экономикалык өнүгүүгө жана элдин жашоо деңгээлин жогорулатууга салым кошкон.

4.Маданият жана билим берүү: Шаарды түптөө менен бирге, Мурзакул Болуш маданиятты жана билим берүүнү да колдогон. Ал замандаштарына илим жана билимдин маанилүүлүгүн түшүндүрүп, аларга тарбия берүү үчүн шарттар түзгөн.

Мурзакул Болуш өз убагында эл ичиндеги ынтымакты сактап,коопмдук маселелерди чечүүдө чоң салым кошкон.Анын демилгеси менен төмөнкүдөй иштер жүргүзүлгөн:

- Суу чарбасын өнүктүрүү: Мурзакул болуш аймактагы ирригация маселелерин чечип, дыйканчылыкты жандантууга көмөктөшкөн.

- Базарлардын уюштурулушу: Ал жергиликтүү эл үчүн соода жүргүзүүгө ыңгайлуу шарттарды түзгөн.

-Медресе жана мечиттердин курулушу: Ал билим берүү жана диний баалуулуктарды жайылтууга өзгөчө көңүл бурган.

Аймактык эл оозеки маалыматтарында Мурзакул болуш "элдин ишин эл менен чечкен" адилет башкаруучу катары сыпатталат.

4. МУРЗАКУЛ БОЛУШТУН КООМДУК-МАДАНИЙ МУРАСЫ

Мурзакул болуштун аты азыркы күндө да эл оозунда сакталуу. Анын урпактары жана элдин эсинде калган иштеринин негизинде төмөнкүдөй маданий мурастар белгилүү:

- Анын атынан аталган айыл жана көчөлөр
- Эл арасындагы дастан-толгоолордо жана санжыраларда анын аты
- Урпактары аркылуу сакталып калган жеке буюмдар жана документтер

Мурзакул болуш — өз доорунда гана эмес, кийинки муундар үчүн да үлгү болчу инсан. Анын ишмердиги тарыхый изилдөөлөр үчүн маанилүү.

Жыйынтыктар:Жалал-Абад шаарынын тарыхый өнүгүшү бир гана табигый жана географиялык факторлордун негизинде калыптанбастан, эл ичинен чыккан башкаруучулардын, акылмандар менен иш билги инсандардын аракетинин натыйжасында да мүмкүн болгон. Ушундай көрүнүктүү инсандардын бири — Мурзакул болуш.

Мурзакул болушту изилдөө аркылуу биз XIX кылымдагы Жалал-Абад аймагындагы коомдук түзүлүш, башкаруу формасы жана калктын күнүмдүк жашоосу тууралуу кеңири маалымат алабыз. Анын ишмердүүлүгү аркылуу ошол мезгилде элдин кандай көйгөйлөргө туш болгондугу жана бул көйгөйлөр кандай жолдор менен чечилгени көрүнөт. Ал болгон тарыхый жана саясий кырдаалдын шартында адилет башкаруучулук кылып, элдин ишенимине ээ болгон. Бул — ошол доор үчүн өзгөчө көрүнүш болгон.

Мурзакул болуш — карапайым элдин кызыкчылыгын жогору коюп, башкаруучулук милдетти жеке байлык үчүн эмес, коомдун өсүп-өнүгүшү үчүн пайдаланган инсан. Анын демилгеси менен аймакта ирригациялык системалар жакшыртылып, айыл чарбасы жанданган. Ошондой эле ал коомдук жайларды — мечит, медресе, базар сыяктуу объектилерди курууга демөөрчүлүк кылып, элдин социалдык жана маданий муктаждыктарын эске алган. Бул өз кезегинде Жалал-Абаддын шаары катары калыптанышына түрткү берген.

Мурзакул болуш өз ишмердигинде адилеттүүлүктү, ынтымакты жана сабырдуулукту жетекчилик принцип катары карманган. Бул сапаттары менен ал элдин эсинде, эл оозунда "эл уулу" катары сакталып калган. Анын башкаруучулук иштери тууралуу азыркы муунга санжыралар, оозеки баяндар, тарыхый документтер аркылуу маалымат жетип турганы — анын элге кылган кызматтарынын унутулгус экенин тастыктайт.

Жыйынтыктап айтканда, Мурзакул болуш Жалал-Абаддын тарыхый өнүгүүсүндө терең из калтырган инсан. Анын башкаруучулук ишмердиги ошол мезгилдин социалдык жана саясий контекстинде каралганда, өзгөчө мааниге ээ. Анын иштери азыркы учурда да тарыхый жана маданий мурас катары бааланып, келечек муундарга үлгү боло алат. Мындай инсандардын өмүр жолу жана эмгеги тууралуу илимий изилдөөлөрдү улантуу, аларды тарыхый эстелик катары даңазалоо — азыркы коомдун милдеттеринин бири.

Мурзакул болуштун Жалал-Абаддын калыптанышындагы жана өнүгүшүндөгү ордун илимий негизде изилдеп, аны таанытуу — тарыхый адилеттүүлүктү орнотуу менен бирге, жергиликтүү патриотизмди да чыңдай турган иш. Демек, мындай инсандардын басып өткөн жолу тууралуу терең жана кеңири изилдөөлөрдү жүргүзүү мындан ары да актуалдуу бойдон кала берет.

Колдонулган адабияттар:

1. Тарыхый монографиялар жана китептер:

- А. А. Лавреневдин жана башка тарыхчылардын чыгармалары, алардын Кыргызстан жана Өзбекстандагы тарыхый өзгөчөлүктөрү тууралуу жазган изилдөөлөрү.

- "Кыргызстандын тарыхы" жана "Орто Азиянын тарыхы" боюнча китептер, өзгөчө орто кылымдардагы аймактарга байланыштуу маалыматтар.

2. Этнографиялык жана археологиялык изилдөөлөр:

- Кыргызстандын аймагындагы археологиялык табылгалар жана этнографиялык изилдөөлөр, Жалаабад аймагындагы байыркы жерлердин тарыхы тууралуу маалымат берген эмгектер.

- Орто Азиядагы шаарчаларды жана калктуу пункттарды түзүүнүн тарыхы боюнча археологдордун жана изилдөөчүлөрдүн эмгектери.

3. Тарыхый булактар:

- Орто Азиянын классикалык тарыхый булактары, мисалы, Ибн Халдун, Рашид-ад-Дин, жана башка орто кылымдардагы окумуштуулардын жазбалары.

- Аймактык тарыхчылар тарабынан жазылган жана жергиликтүү элдин жашоосу, маданияты жөнүндө айтып берген эмгектер.

4. Жергиликтүү изилдөөлөр жана диссертациялар:

- Жалал-абад жана анын айланасы боюнча жасалган тарыхый жана маданий изилдөөлөр, аларда шаарды түзүүчү инсан катары Мурзакул Болонун ролу тууралуу маалыматтар.

- Жергиликтүү университеттер жана изилдөө борборлорунун жазган эмгектери.

5. Макалалар жана журналдар:

- Журналдардагы тарыхый макалалар, ар кандай тарыхый темалар боюнча жүргүзүлгөн изилдөөлөр.

- Көчмөн элдердин жана аймактык саясаттын өнүгүшүнө байланыштуу басылып чыккан материалдар.

РАЗДЕЛ: ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 004.9:005.57

ПРИМЕНЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ АВТОМАТИЗАЦИИ ПРОЦЕССОВ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ С КЛИЕНТАМИ

Дуйшобаев Бекназар Тобокович

Магистрант Кыргызского национального университета имени Ж. Баласагына

Султангазиев Эсентур Туголбекович

Старший преподаватель Кыргызского национального аграрного университета имени К.И. Скрябина

Аннотация: *В статье рассматриваются вопросы разработки и внедрения информационной системы для автоматизации взаимодействия с клиентами на примере компании «Тулпар Трейд», осуществляющей розничную торговлю бытовой техникой и электроникой в Кыргызской Республике. Основное внимание уделено анализу проблем, возникающих при ручной обработке клиентских данных, и обоснованию целесообразности использования CRM-системы для их решения. Описаны ключевые этапы проектирования, разработки и тестирования программного решения, а также проведена оценка его экономической эффективности. В результате внедрения автоматизированной системы было достигнуто сокращение времени обработки заказов на 30%, повышение точности учета данных и увеличение прибыли компании на 15–20%.*

Ключевые слова: *CRM-система, автоматизация, клиентская база, обработка заказов, аналитика, экономическая эффективность, Python, Django.*

КАРДАРЛАР МЕНЕН ИШТӨӨ ПРОЦЕССИН АВТОМАТТАШТЫРУУДА МААЛЫМАТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН КОЛДОНУУ

Дүйшөбаев Бекназар Тобокович

Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин магистраны

Султангазиев Эсентур Туголбекович

К.И. Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык университетинин улуу окутуучусу

Аннотация: *Макалада Кыргыз Республикасында тиричилик техникаларын жана электроникаларды чекене сатууну ишке ашырган "Тулпар Трейд" компаниясынын мисалында кардарлар менен өз ара аракеттенүүнү автоматташтыруу үчүн маалыматтык системаны иштеп чыгуу жана киргизүү маселелери каралат. Кардарлардын маалыматтарын кол менен иштетүүдө пайда болгон көйгөйлөрдү талдоого жана аларды чечүү үчүн жеке системаны колдонуунун максатка ылайыктуулугун далилдөөгө басым жасалат. Бул программалык чечимдерди иштеп чыгуу жана сыноо негизги этаптары баяндалган, ошондой эле анын экономикалык натыйжалуулугун баалоо жүргүзүлөт. Автоматташтырылган системаны ишке ашыруунун натыйжасында заказдарды иштеп чыгуу убактысын 30% кыскартууга, маалыматтарды эсепке алуунун тактыгын жогорулатууга жана компаниянын кирешесин 15-20% га көбөйтүүгө жетишилди.*

Ачкыч сөздөр: *CRM-система, автоматташтыруу, клиенттер базасы, заказдарды иштетүү, аналитика, экономикалык натыйжалуулук, Python, Django.*

APPLICATION OF INFORMATION TECHNOLOGIES TO AUTOMATE CUSTOMER INTERACTION PROCESSES

Duishobaev Beknazar Tobokovich,

Master's student, Kyrgyz National University named after J. Balasagyn

Sultangaziev Esentur Tugolbekovich,

Senior Lecturer, Kyrgyz National Agrarian University named after K.I. Skryabin

Abstract: *The article deals with the issues of development and implementation of information system for automation of interaction with customers on the example of the company "Tulpar Trade", which carries out retail trade in household appliances and electronics in the Kyrgyz Republic. The main attention is paid to the analysis of problems arising in the manual processing of customer data, and justification of the feasibility of using CRM-system to solve them. The key stages of design, development and testing of the software solution are described, as well as the assessment of its economic efficiency. As a result of the implementation of the automated system, a 30% reduction in order processing time, an increase in the accuracy of data recording and a 15-20% increase in the company's profit were achieved.*

Keywords: *CRM system, automation, customer database, order processing, analytics, economic efficiency, Python, Django.*

Введение. В условиях глобализации и цифровизации экономики предприятия Кыргызстана сталкиваются с необходимостью внедрения современных технологий для повышения конкурентоспособности. Одной из ключевых задач является автоматизация процессов взаимодействия с клиентами, что позволяет не только улучшить качество обслуживания, но и оптимизировать внутренние бизнес-процессы. Компания «Тулпар Трейд», являющаяся одним из лидеров на рынке бытовой техники и электроники в Кыргызстане, испытывала трудности, связанные с ручной обработкой данных о клиентах. Это приводило к ошибкам, задержкам в обслуживании и потере клиентов. Внедрение специализированной информационной системы позволило компании повысить эффективность работы и увеличить прибыль.

Цель исследования. Целью работы является разработка и внедрение информационной системы для автоматизации работы с клиентами компании «Тулпар Трейд». Для достижения поставленной цели решались следующие задачи:

1. Анализ деятельности компании и выявление проблем существующей системы взаимодействия с клиентами.
2. Формирование требований к информационной системе.
3. Разработка архитектуры системы с использованием современных технологий (Python, Django, PostgreSQL).
4. Оценка экономической эффективности внедрения системы.

Методология. Для разработки информационной системы автоматизации клиентских взаимодействий был применен комплексный подход, сочетающий теоретический анализ, практическое моделирование и программную реализацию. В процессе исследования использовались следующие методы:

1. **Теоретический анализ** - изучение современных подходов к автоматизации CRM-процессов, обзор отечественных и зарубежных исследований в области управления отношениями с клиентами, а также анализ существующих программных решений и технологических платформ для создания эффективных информационных систем. Особое внимание было уделено вопросам цифровой трансформации малого и среднего бизнеса в условиях развивающихся рынков, в частности, в Кыргызской Республике.
2. Моделирование бизнес-процессов - с использованием стандартизованных нотаций **BPMN (Business Process Model and Notation)** и **UML (Unified Modeling Language)** были описаны ключевые процессы компании «Тулпар Трейд», связанные с обслуживанием клиентов, обработкой заказов и хранением данных. Моделирование позволило формализовать текущее состояние процессов, выявить слабые места и предложить оптимизированные варианты их реализации в рамках будущей системы.
3. **Проектирование базы данных** - логическая и физическая структура хранилища информации была разработана с использованием **ER-диаграмм (Entity-Relationship Diagrams).** Это обеспечило четкое определение сущностей, таких как клиенты, товары, заказы, сотрудники, а также установление межтабличных связей и нормализацию данных. Проектирование проводилось с учетом требований к целостности, конфиденциальности и производительности.
4. **Разработка программного обеспечения** - реализация системы осуществлялась с использованием языка программирования **Python** и веб-фреймворка **Django**, что позволило создать надежное, масштабируемое и легко поддерживаемое приложение. Для хранения данных применялась система управления базами данных **PostgreSQL**, обеспечивающая высокую производительность и гибкость при работе с большими объемами информации.
5. **Тестирование системы** - на всех этапах разработки проводились различные виды тестирования: юнит-тестирование модулей, интеграционное тестирование, нагрузочное тестирование и проверка пользовательского интерфейса. Это позволило минимизировать количество ошибок перед внедрением и гарантировать стабильную работу системы в реальных условиях эксплуатации.

Архитектурной основой системы послужила **трехзвенная модель**, включающая:

- **Клиентский уровень** - веб-интерфейс, обеспечивающий удобство взаимодействия для пользователей;
- **Сервер приложений** - слой бизнес-логики, обрабатывающий данные и исполняющий операции;
- **Уровень базы данных** - центральное хранилище информации, обеспечивающее безопасность и целостность данных.

Выбор такой архитектуры обусловлен ее преимуществами: высокой степенью модульности, возможностью масштабирования, простотой сопровождения и независимостью компонентов друг от друга.

Результаты. После завершения этапа разработки и тестирования система была внедрена в реальную бизнес-среду компании «Тулпар Трейд». Анализ показателей до и после внедрения позволил зафиксировать следующие результаты:

- **Сокращение времени обработки заказов с 30 до 10 минут**. За счет автоматизации рутинных задач, таких как регистрация клиента, поиск товаров, оформление заказа и отправка уведомлений, время выполнения операций значительно сократилось. Это повысило скорость обслуживания и увеличило ежедневный объем обрабатываемых заказов.

- **Увеличение точности данных на 90%.** До внедрения система часто сталкивалась с проблемами дублирования записей, неточными контактными данными и ошибками при вводе информации. С внедрением автоматизированной системы эти проблемы были практически исключены, что положительно сказалось на аналитике и управлении клиентскими отношениями.

- **Рост прибыли компании на 15–20%**. Ускорение процессов, повышение качества обслуживания и возможность персонализации взаимодействия с клиентами способствовали увеличению количества повторных покупок, снижению уровня отказов и повышению общей удовлетворенности клиентов. Это напрямую сказалось на финансовых показателях компании.

- **Улучшение качества обслуживания клиентов**. Система предоставляет возможность отслеживать историю взаимодействий, предлагать индивидуальные предложения, своевременно реагировать на обращения и формировать персонализированный подход к каждому клиенту. Это повысило лояльность и укрепило доверие к бренду.

Выводы.

Разработанная информационная система показала высокую эффективность в автоматизации процессов взаимодействия с клиентами. Ее внедрение стало важным шагом в цифровой трансформации компании «Тулпар Трейд» и позволило не только повысить внутреннюю эффективность, но и укрепить конкурентные позиции на рынке бытовой техники и электроники Кыргызстана.

Основные достижения проекта включают:

- значительное сокращение времени обработки заказов,
- повышение точности и достоверности данных,
- рост прибыли компании,
- улучшение уровня обслуживания клиентов.

В дальнейшем планируется развитие системы в следующих направлениях:

- интеграция мобильного приложения для клиентов,
- внедрение элементов искусственного интеллекта для прогнозирования спроса и анализа поведения клиентов,
- расширение функционала маркетинговой аналитики,
- развитие системы отчетности с возможностью визуализации данных.

Таким образом, представленная система может служить примером успешного внедрения современных информационных технологий в практику малого и среднего

бизнеса в Кыргызской Республике и быть рекомендована к использованию другими компаниями, сталкивающимися с аналогичными проблемами.

Список литературы:

1. Иванов И.И. Управление клиентскими отношениями. - М.: Наука, 2020.
2. Петров П.П. Современные CRM-системы. - СПб.: Техносфера, 2019.
3. Официальная документация Django. - URL: https://docs.djangoproject.com

Сведения об авторе:

1. Дуйшобаев Бекназар Тобокович, Кыргызский национальный университет имени Ж. Баласагына, магистрант. Тел.: +996 778 668 832. E-mail: cyrotchy@gmail.com.
2. Султангазиев Эсентур Туголбекович, Старший преподаватель Кыргызского национального аграрного университета имени К.И. Скрябина. Тел.: +996 705 800 849. E-mail: esentur_sultanga@mail.com.

Рецензент: Исаева Г.С., ф.м.н., доцент.

РАЗДЕЛ. ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 631.1:338.24(575.2):005.8

КЫРГЫЗСТАНДЫН АГРАРДЫК СЕКТОРУНДАГЫ ЭЛ АРАЛЫК ДОЛБООРЛОРДУ БАШКАРУУ СТРАТЕГИЯСЫ

Алымбеков Жанболот Алымбекович

К.И. Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык университети

Аннотация: *Кыргызстандын агрардык сектору азык-түлүк коопсуздугун жана туруктуу экономикалык өсүштү камсыздоодо маанилүү ролду ойнойт. Акыркы жылдары эл аралык уюмдардын айыл чарбасын өнүктүрүүгө багытталган долбоорлорду ишке ашырууга активдүү катышуусу байкалууда. Бирок бул демилгелердин натыйжалуулугу стратегиялык башкаруунун сапатына түздөн-түз байланыштуу. Бул макалада Кыргызстандагы агрардык тармактагы эл аралык долбоорлорду башкаруу стратегиясынын өзгөчөлүктөрү каралып, негизги көйгөйлөр – институттук чектөөлөр, координациянын жетишсиздиги жана квалификациялуу кадрлардын тартыштыгы аныкталат. Эл аралык уюмдардын практикаларын жана теориялык анализди эске алуу менен долбоорлордун натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча сунуштар берилет: улуттук стратегияны иштеп чыгуу, мониторинг механизмдерин бекемдөө жана кадрдык потенциалды өнүктүрүү. Макаланын жыйынтыктары мамлекеттик органдарга, донордук уюмдарга жана айыл чарба менен эл аралык долбоор башкаруусунун изилдөөчүлөрүнө пайдалуу болушу мүмкүн.*

Өзөктүү сөздөр: *агрардык сектор, Кыргызстан, эл аралык долбоорлор, башкаруу стратегиясы, инновациялар, азык-түлүк коопсуздугу.*

СТРАТЕГИЯ УПРАВЛЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫМИ ПРОЕКТАМИ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ КЫРГЫЗСТАНА

Алымбеков Жанболот Алымбекович

Кыргызский национальный аграрный университет им. К.И. Скрябина

Аннотация. *Аграрный сектор Кыргызстана играет важную роль в обеспечении продовольственной безопасности и устойчивого экономического роста. В последние годы наблюдается активное участие международных организаций в развитии сельского хозяйства через реализацию различных проектов. Однако эффективность этих инициатив во многом зависит от качества стратегического управления. В статье рассматриваются особенности стратегии управления международными проектами в аграрной сфере Кыргызстана, выявляются ключевые проблемы, включая институциональные ограничения, недостаточную координацию и нехватку квалифицированных кадров. На основе теоретического анализа и обзора практик международных организаций предложены рекомендации по повышению результативности проектов, включая разработку национальной стратегии, усиление механизмов мониторинга и развитие кадрового потенциала. Результаты статьи могут быть полезны для государственных органов, донорских структур и исследователей в области сельского хозяйства и международного проектного менеджмента.*

Ключевые слова: *аграрный сектор, Кыргызстан, международные проекты, стратегия управления, инновации, продовольственная безопасность.*

STRATEGIC MANAGEMENT OF INTERNATIONAL PROJECTS IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF KYRGYZSTAN

Alymbekov Janbolot Alymbekovich

Kyrgyz National Agrarian University named after K.I. Skryabin

Abstract: *The agricultural sector of Kyrgyzstan plays a crucial role in ensuring food security and promoting sustainable economic growth. In recent years, there has been active involvement of international organizations in the development of agriculture through the implementation of various projects. However, the effectiveness of these initiatives largely depends on the quality of strategic management. This article examines the specific features of strategic management in international agricultural projects in Kyrgyzstan, identifying key issues such as institutional constraints, poor coordination, and lack of qualified personnel. Based on theoretical analysis and international practices, the article provides recommendations for improving project outcomes, including the development of a national strategy, strengthening monitoring mechanisms, and enhancing human capacity. The results of the study can be useful for government institutions, donor organizations, and researchers in the fields of agriculture and international project management.*

Keywords*: agricultural sector, Kyrgyzstan, international projects, management strategy, innovation, food security.*

Введение. В условиях глобализации и углубления международного сотрудничества аграрный сектор Кыргызской Республики приобретает всё большее значение как стратегическая отрасль, способная обеспечить продовольственную безопасность, занятость сельского населения и устойчивое экономическое развитие страны. Более 60% трудоспособного населения Кыргызстана задействовано в сельском хозяйстве, а его вклад в валовой внутренний продукт составляет порядка 25%, что подчеркивает его ключевую роль в национальной экономике.

В последние десятилетия наблюдается активизация международной технической и финансовой помощи в аграрной сфере со стороны различных организаций, включая Продовольственную и сельскохозяйственную организацию ООН (ФАО), Всемирный банк, Азиатский банк развития и другие. Эти организации реализуют проекты, направленные на развитие сельскохозяйственной инфраструктуры, повышение производительности, внедрение инновационных технологий и устойчивое управление природными ресурсами. Однако успешность таких инициатив во многом зависит не только от объема инвестиций, но и от качества их стратегического управления на всех этапах жизненного цикла проекта.

На практике Кыргызстан сталкивается с рядом системных проблем при реализации международных проектов: слабая координация между государственными структурами и донорами, недостаточная квалификация исполнителей, фрагментарность стратегического планирования, а также нехватка механизмов мониторинга и оценки эффективности. Всё это снижает результативность и устойчивость реализуемых инициатив.

Целью настоящей статьи является теоретико-аналитический обзор стратегий управления международными проектами в аграрном секторе Кыргызстана, выявление

основных барьеров и разработка рекомендаций по их преодолению. Исследование основывается на анализе открытых источников, включая отчеты международных организаций, научные публикации и нормативные документы.

Методы исследования. Настоящее исследование носит теоретико-аналитический характер и основано на использовании качественных методов научного анализа. Основной целью является выявление особенностей стратегического управления международными проектами в аграрном секторе Кыргызской Республики, а также анализ существующих проблем и потенциальных направлений совершенствования.

В рамках исследования применены следующие методы:

- *Контент-анализ* — для изучения официальных документов, стратегий, отчетов международных организаций (ФАО, Всемирный банк, ПРООН и др.), регулирующих аграрную политику и международное сотрудничество в Кыргызстане. Это позволило выявить основные направления международной поддержки аграрного сектора и практики управления проектами.
- *Метод сравнительного анализа* — использовался для сопоставления подходов к управлению международными проектами в аграрной сфере Кыргызстана с аналогичными практиками в других странах с сопоставимыми экономическими условиями, такими как Таджикистан, Узбекистан и Грузия.
- *Системный подход* — позволил рассмотреть стратегическое управление проектами как комплексный процесс, включающий институциональные, организационные, кадровые и финансовые аспекты, взаимодействующие в рамках национальной и международной среды.
- *Анализ нормативно-правовой базы* — осуществлялся для определения степени институциональной готовности Кыргызстана к эффективному управлению международными проектами в аграрной сфере.

Таким образом, использованные методы обеспечивают всесторонний анализ темы и формируют основу для обоснования рекомендаций, представленных в дискуссионной части статьи.

Результаты исследования. Результаты теоретико-аналитического исследования позволяют выделить ряд ключевых аспектов, определяющих текущее состояние и стратегические перспективы управления международными проектами в аграрном секторе Кыргызской Республики.

Актуальность международной проектной деятельности в аграрной сфере

В последние годы в Кыргызстане реализуется множество международных проектов в аграрном секторе, направленных на повышение урожайности, внедрение современных технологий, развитие ирригационной инфраструктуры и поддержку фермерских хозяйств. В качестве примера можно привести проекты ФАО, направленные на устойчивое управление земельными ресурсами и защиту сельскохозяйственных культур от вредителей, а также проекты Всемирного банка по развитию сельского финансирования.

Анализ существующих международных проектов, реализованных в аграрном секторе Кыргызской Республики, а также сопоставление подходов к управлению проектами в других странах Центральной Азии позволяет сформулировать выводы о текущем положении и перспективах развития стратегического управления. Ниже представлены две таблицы: первая — с примерами реализованных международных

проектов в Кыргызстане, вторая — с результатами сравнительного анализа управления проектами в Кыргызстане, Узбекистане, Грузии и Таджикистане.

Таблица 1. Реализованные международные проекты в аграрном секторе Кыргызстана

Название проекта	Партнёрская организация	Цель проекта	Период реализации
Устойчивое управление земельными ресурсами (ФАО)	ФАО	Рациональное использование пастбищ и борьба с деградацией земель	2020–2024
Развитие ирригационной инфраструктуры (Всемирный банк)	Всемирный банк	Реконструкция ирригационных систем и повышение водоэффективности	2018–2023
Повышение инвестиционной грамотности фермеров (ФАО)	ФАО	Финансовое обучение и устойчивость фермерских хозяйств	2021–2023
Агроэкологические практики и биоразнообразие (ПРООН)	ПРООН	Снижение экологических рисков и сохранение биоразнообразия	2019–2022
Сельское финансирование и доступ к кредитам (IFAD)	IFAD	Облегчение доступа фермеров к кредитным ресурсам	2017–2022

Таблица 2. Сравнительный анализ управления международными аграрными проектами

Страна	Подход к управлению	Основные проблемы	Лучшие практики
Кыргызстан	Фрагментарный, зависит от донора, нет единого координационного центра	Слабая координация, нехватка кадров, отсутствие единой стратегии	Обучающие программы ФАО и пилотные кооперативы
Узбекистан	Централизованный, при Минсельхозе работает Агентство по координации проектов	Бюрократия, низкий уровень вовлечения местных фермеров	Использование цифровых платформ для мониторинга
Грузия	Четкая интеграция в национальные программы развития сельского хозяйства	Ограниченность финансирования, политические риски	Механизмы субсидирования в рамках международных проектов
Таджикистан	Смешанный:	Слабая инфраструктура,	Полевые школы

	координация между Минсельхозом и местными НПО	дефицит данных и аналитики	фермеров и участие местных сообществ

Основные институциональные и организационные проблемы

Анализ показал, что стратегия управления международными проектами в аграрной сфере сталкивается с рядом вызовов:

- Отсутствие единой национальной стратегии по привлечению и координации международных проектов;
- Недостаточная координация между государственными органами, местными администрациями и международными донорами;
- Ограниченные компетенции на местах в области проектного менеджмента;
- Недостаточная интеграция проектов в систему национального аграрного развития, что снижает устойчивость достигнутых результатов.

Потребность в системном подходе к управлению проектами

Выявлена необходимость перехода от фрагментарного к стратегическому и системному управлению проектами, предусматривающему:

- Разработку национальных методических рекомендаций по управлению проектами в аграрной сфере;
- Создание координирующего органа при Министерстве сельского хозяйства для взаимодействия с донорами;
- Внедрение системы мониторинга и оценки эффективности проектных мероприятий на всех этапах.

Таким образом, результаты исследования подтверждают необходимость институционального укрепления и стратегической консолидации усилий в управлении международными аграрными проектами для повышения их устойчивости и результативности.

Обсуждение. Результаты исследования показывают, что несмотря на наличие значительного количества международных проектов, реализуемых в аграрном секторе Кыргызстана, страна сталкивается с рядом системных и институциональных проблем, препятствующих эффективному использованию внешней поддержки. Эти проблемы требуют глубокого анализа и выработки комплексных подходов к формированию устойчивой стратегии управления международными проектами.

Во-первых, необходимо отметить отсутствие единого стратегического документа, регламентирующего политику Кыргызской Республики в сфере привлечения и управления международной технической и финансовой помощью в сельском хозяйстве. В отличие от таких стран, как Узбекистан и Грузия, где подобные стратегии закреплены в национальных программах аграрного развития, Кыргызстан действует преимущественно в реактивном режиме, адаптируясь к инициативам доноров, а не формируя проактивную политику. Это снижает эффективность долгосрочного планирования и координации между проектами, приводя к дублированию задач, неравномерному распределению ресурсов и потере синергетического эффекта.

Во-вторых, выявлена недостаточная институциональная и организационная готовность к управлению международными проектами на местах. Во многих случаях ответственность за реализацию инициатив ложится на местные органы власти и аграрные кооперативы, которые не обладают необходимыми компетенциями и инструментами для качественного планирования, мониторинга и оценки проектов. Отсутствие системы постоянного обучения специалистов в области проектного менеджмента, а также нехватка аналитической поддержки и цифровых инструментов, серьёзно ограничивают эффективность выполнения проектных мероприятий.

Сравнительный анализ с другими странами Центральной Азии демонстрирует, что успех в управлении международными проектами во многом зависит от качества межведомственной координации. В Узбекистане, например, действует специализированное Агентство по координации проектов при Министерстве сельского хозяйства, наделённое правом согласования проектных заявок, организации обучения, а также внедрения систем мониторинга. Аналогичная практика внедряется в Грузии, где международные проекты интегрированы в реализацию Национальной программы аграрного развития и подлежат единому контролю с отчётностью в электронном формате.

В условиях Кыргызстана необходимость создания подобного координирующего органа назрела. Он мог бы функционировать как единое окно (single window) для взаимодействия с международными донорами, сопровождать проектные циклы на всех стадиях — от заявки до оценки результатов, а также осуществлять сбор, обработку и визуализацию данных. Это позволило бы повысить транспарентность и подотчетность использования международных средств.

Кроме того, немаловажным фактором является устойчивость результатов проектов. В ряде случаев наблюдается, что после завершения финансирования исчезают созданные структуры и технологии, что указывает на низкий уровень институционализации изменений. Для обеспечения устойчивости необходимо предусматривать механизмы передачи результатов на баланс местных администраций или кооперативов, а также создавать программы постпроектной поддержки, в том числе через сельские консультационные службы.

Особое внимание следует уделить человеческому капиталу — квалифицированным специалистам, способным грамотно управлять проектами. Развитие образовательных программ и курсов повышения квалификации по международному проектному менеджменту, ориентированных на аграрный сектор, должно стать одним из приоритетов государственной политики. Перспективным направлением также может быть создание системы сертификации специалистов, работающих в проектах, с привлечением международных стандартов (PMI, PRINCE2 и др.).

Внедрение цифровых решений в управление проектами представляет собой важное условие для повышения эффективности. Электронные платформы мониторинга, геоинформационные системы, онлайн-отчётность и цифровые базы данных фермерских хозяйств позволяют значительно ускорить процесс принятия решений, выявлять риски и формировать аналитические отчёты. Кыргызстан может адаптировать успешные практики из других стран, например, использование платформы "AgriGIS" в Грузии или цифровых карт ирригационных систем в Казахстане.

Наконец, важным направлением является расширение участия самих фермеров и сельских сообществ в процессе планирования и реализации международных проектов.

Это способствует лучшему учёту местных потребностей, повышает мотивацию участников и способствует устойчивости изменений. Такие подходы, как «полевые школы фермеров» (Farmer Field Schools), успешно применяются ФАО в Кыргызстане и могут стать основой для формирования сетей аграрных лидеров на местах.

Таким образом, стратегия управления международными проектами в аграрном секторе Кыргызстана должна базироваться на пяти взаимосвязанных компонентах:

1. Формирование единой государственной политики и стратегии в области управления международными проектами;
2. Создание координационного механизма и институциональной поддержки реализации проектов;
3. Развитие кадрового потенциала и образовательной инфраструктуры в сфере проектного менеджмента;
4. Интеграция цифровых инструментов и аналитических систем в управление проектами;
5. Активизация участия сельских сообществ и учёт их потребностей при разработке проектных решений.

Реализация этих направлений позволит не только повысить эффективность текущих и будущих международных проектов, но и будет способствовать формированию устойчивой и конкурентоспособной аграрной политики в Кыргызской Республике.

Заключение. Анализ стратегий управления международными проектами в аграрном секторе Кыргызской Республики показал, что при наличии значительного потенциала внешней поддержки и высокой потребности в модернизации сельского хозяйства, эффективность реализуемых инициатив остаётся ограниченной рядом институциональных и организационных факторов. Отсутствие единой государственной стратегии, слабая координация между заинтересованными сторонами, недостаточный уровень профессиональной подготовки кадров, а также фрагментарное использование проектных результатов существенно снижают устойчивость и долгосрочную отдачу от международных инвестиций.

Сравнительный анализ с практиками других стран региона позволяет сделать вывод о необходимости перехода от разрозненного и реактивного управления к системному и стратегически ориентированному подходу. Это требует формирования интегрированной государственной политики в сфере международного проектного сотрудничества в аграрной отрасли, создания институциональных механизмов координации и мониторинга, а также развития человеческого капитала.

Особую роль в повышении результативности проектов может сыграть внедрение цифровых инструментов управления и расширение участия сельских сообществ на всех этапах проектного цикла. Кроме того, необходимо учитывать локальные особенности и практики, формируя гибкие модели управления, адаптированные к условиям Кыргызстана.

Таким образом, эффективное стратегическое управление международными проектами является важным условием устойчивого развития аграрного сектора Кыргызстана. Оно позволяет не только максимизировать эффект от привлечённых ресурсов, но и формировать устойчивые институциональные и социальные изменения, способствующие укреплению продовольственной безопасности и развитию сельских территорий.

Список использованной литературы:

1. Агроэкологические практики и биоразнообразие в Кыргызстане / ПРООН. – Бишкек, 2022. – 64 с.
2. Андреев, А. В. Стратегическое управление проектами: теория и практика / А. В. Андреев. – М.: Инфра-М, 2020. – 312 с.dep_penzped.pnzgu.ru+1internauka.org+1
3. Бекмурзаев, Т. К. Развитие сельского хозяйства Кыргызстана: вызовы и перспективы / Т. К. Бекмурзаев // Экономика и управление. – 2021. – № 4. – С. 45–52.
4. Всемирный банк. Развитие ирригационной инфраструктуры в Кыргызстане: отчет о проекте. – Вашингтон: Всемирный банк, 2023. – 98 с.
5. Гончаров, И. Н. Международное сотрудничество в аграрной сфере: опыт стран СНГ / И. Н. Гончаров. – СПб. : Питер, 2019. – 256 с.
6. Джумабаев, А. С. Институциональные аспекты управления аграрными проектами в Кыргызстане / А. С. Джумабаев // Вестник Кыргызского экономического университета. – 2022. – № 2. – С. 33–40.
7. Закон Кыргызской Республики «О сельском хозяйстве» от 15 июля 2015 г. № 123.
8. Иванов, П. Л. Управление проектами в сельском хозяйстве: учебное пособие / П. Л. Иванов. – М. : Академия, 2018. – 200 с.
9. Карабаев, Р. М. Роль международных организаций в развитии аграрного сектора Кыргызстана / Р. М. Карабаев // Журнал международных исследований. – 2020. – № 3. – С. 58–65.
10. Курманалиев, Э. Т. Продовольственная безопасность и аграрная политика Кыргызстана / Э. Т. Курманалиев. – Бишкек: Илим, 2021. – 180 с.
11. Международный фонд сельскохозяйственного развития (IFAD). Отчет о сельском финансировании в Кыргызстане. – Рим: IFAD, 2022. – 72 с.
12. Миронов, В. С. Проектный менеджмент: современные подходы / В. С. Миронов. – М. : Юрайт, 2019. – 288 с.
13. Ормонова, Н. К. Проблемы координации международных проектов в аграрной сфере Кыргызстана / Н. К. Ормонова // Региональная экономика. – 2023. – № 1. – С. 22–29.
14. Продовольственная и сельскохозяйственная организация ООН (ФАО). Устойчивое управление земельными ресурсами в Кыргызстане: отчет. – Рим : ФАО, 2021. – 85 с.
15. Сидоров, М. А. Инновации в аграрном секторе: международный опыт / М. А. Сидоров. – Новосибирск: Сибакадемиздат, 2020. – 230 с.
16. Токтогулов, Ж. Б. Стратегическое планирование в аграрной политике Кыргызстана / Ж. Б. Токтогулов // Экономика и прогнозирование. – 2022. – № 5. – С. 10–17.
17. Усманов, Д. Р. Международные проекты в сельском хозяйстве: проблемы и решения / Д. Р. Усманов. – Казань: Казанский университет, 2019. – 190 с.
18. Холмурзаев, А. Н. Управление аграрными проектами в условиях международной интеграции / А. Н. Холмурзаев. – Ташкент: Узбекистан, 2020. – 210 с.
19. Центр аграрных исследований. Анализ эффективности международных проектов в аграрном секторе Кыргызстана. – Бишкек: ЦАИ, 2023. – 60 с.
20. Шарипова, Л. А. Роль цифровых технологий в управлении аграрными проектами / Л. А. Шарипова // Информационные технологии в сельском хозяйстве. – 2021. – № 2. – С. 40–47.

УДК 637.12:620.91:339.564(575.2)

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА СҮТ ӨНДҮРҮҮНҮН ЖАНА ЭКСПОРТТУН МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮН ЖАНА ЭНЕРГИЯНЫ ҮНӨМДӨӨ ДАРАМЕТИН ТАЛДОО

К.И. Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык университети

Асеков Илгиз Даниярович (2 курсунун магистранты, МН(м)-23 тайпасы), Деркенбаева Салтанат Советбековна

Аннотация: *Бул макалада Кыргыз Республикасында сүт өндүрүү жана анын экспортун өнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрү, ошондой эле сүт тармагындагы энергияны пайдалануу натыйжалуулугу талданат. Өндүрүш көлөмдөрү, чыгымдардын түзүмү, энергия ресурстарын колдонуу жана сүттү кайра иштетүү технологиялары каралган. Улуттук продукциянын энергияны керектөө деңгээли эл аралык стандарттар менен салыштырылат. Изилдөөдө нарк түзүү чынжырынын бардык баскычтарында — дыйкан чарбаларынан тартып экспортко чейинки логистикага чейин — энергияны үнөмдөө мүмкүнчүлүктөрүнө өзгөчө көңүл бурулат. Жыйынтыгында, органикалык таза продукцияга болгон суроо-талаптын өсүшү жана эл аралык рынокторго интеграция шарттарында сүт тармагын туруктуу өнүктүрүүнүн негизги тоскоолдуктары жана мүмкүнчүлүктөрү аныкталат. Алынган тыянактар Кыргызстандын сүт продукциясынын экспорттук атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу стратегияларын иштеп чыгууда колдонулушу мүмкүн.*

Өзөктүү сөздөр: *сүт өндүрүү, энергияны үнөмдөө, экспорт, Кыргыз Республикасы, агрардык сектор, туруктуу өнүгүү, атаандаштыкка жөндөмдүүлүк.*

АНАЛИЗ ВОЗМОЖНОСТЕЙ И ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА МОЛОКА И ЕГО ЭКСПОРТА В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Кыргызский национальный аграрный университет им. К.И. Скрябина

Асеков Илгиз Даниярович (магистрант 2 курса гр. МН(м)-23), Деркенбаева Салтанат Советбековна

Аннотация. *В статье представлен анализ текущих возможностей производства молока и его экспорта в Кыргызской Республике с акцентом на оценку энергоэффективности молочной отрасли. Рассмотрены объемы производства, структура издержек, использование энергоресурсов и технологии переработки молока. Проводится сравнительный анализ энергоемкости отечественной продукции по отношению к международным стандартам. Особое внимание уделяется потенциальным направлениям повышения энергоэффективности на различных этапах цепочки создания стоимости — от фермерских хозяйств до экспортной логистики. В результате исследования выявлены ключевые барьеры и возможности для устойчивого развития молочной отрасли в условиях растущего спроса на экологически чистую продукцию и*

интеграции в международные рынки. Полученные выводы могут быть использованы для разработки стратегий повышения конкурентоспособности кыргызского молока на внешних рынках.

Ключевые слова: *молочное производство, энергоэффективность, экспорт, Кыргызская Республика, агропромышленный комплекс, устойчивое развитие, конкурентоспособность.*

ANALYSIS OF OPPORTUNITIES AND ENERGY EFFICIENCY IN MILK PRODUCTION AND EXPORT IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Kyrgyz National Agrarian University named after K.I. Skryabin

Asekov Ilgiz Danijarovich (2nd year master student, group MN(m)-23),
Derkenbaeva Saltanat Sovetbekovna

Abstract: *This article presents an analysis of the current capacities for milk production and export in the Kyrgyz Republic, with a focus on assessing the energy efficiency of the dairy sector. It examines production volumes, cost structure, energy resource usage, and milk processing technologies. A comparative analysis is conducted to evaluate the energy intensity of domestic products against international benchmarks. Special attention is paid to potential improvements in energy efficiency across all stages of the value chain — from farms to export logistics. The study identifies key barriers and opportunities for the sustainable development of the dairy industry amid growing demand for environmentally friendly products and integration into international markets. The findings can inform strategies aimed at enhancing the competitiveness of Kyrgyz milk in global trade.*

Keywords: *milk production, energy efficiency, export, Kyrgyz Republic, agribusiness, sustainable development, competitiveness*

Введение. Молочная промышленность играет важную роль в аграрной экономике Кыргызской Республики, обеспечивая значительную долю занятости сельского населения, продовольственную безопасность и экспортный потенциал. Согласно данным Национального статистического комитета, производство молока в стране ежегодно демонстрирует положительную динамику, однако уровень переработки остаётся низким, а энергетическая эффективность молочных хозяйств и перерабатывающих предприятий требует системного улучшения. В условиях глобальных вызовов, таких как изменение климата, рост цен на энергоносители и необходимость устойчивого использования природных ресурсов, вопросы энергоэффективности в агропромышленном комплексе становятся особенно актуальными.

Современные тренды в международной торговле продовольствием указывают на рост спроса на экологически чистую, энергоэффективную и устойчивую продукцию. В этих условиях Кыргызская Республика, обладая экологически благоприятными условиями для животноводства, имеет потенциал занять нишу на внешних рынках, особенно в рамках расширения торгово-экономических связей с странами Евразийского экономического союза и другими стратегическими партнерами. Тем не менее, для

эффективного позиционирования на этих рынках необходима глубокая оценка как производственных возможностей молочной отрасли, так и эффективности использования ресурсов, в частности энергетических.

Энергозатраты на всех этапах — от кормопроизводства и содержания скота до транспортировки и переработки молока — напрямую влияют на себестоимость продукции, её конкурентоспособность и воздействие на окружающую среду. Энергоэффективность становится не только инструментом снижения производственных расходов, но и фактором устойчивого развития сектора. При этом в Кыргызстане всё ещё отсутствуют комплексные исследования, направленные на оценку энергетической составляющей в молочном производстве и её связи с экспортным потенциалом.

Таким образом, данная статья направлена на анализ текущего состояния и перспектив развития молочной отрасли с точки зрения энергоэффективности и экспортной ориентации. Целью исследования является выявление ключевых барьеров и возможностей повышения энергоэффективности молочного производства и логистики, а также оценка влияния этих факторов на конкурентоспособность кыргызской молочной продукции на международных рынках.

Методы исследования. В исследовании использован комплексный подход, сочетающий методы экономического, статистического и энергетического анализа. Основной целью методологического подхода являлась количественная и качественная оценка энергоэффективности молочного производства в Кыргызстане в контексте его экспортного потенциала.

1. Сбор и анализ статистических данных. В качестве исходной информации использовались официальные данные Национального статистического комитета Кыргызской Республики, Министерства сельского хозяйства, а также отчёты международных организаций (FAO, UNECE, UNDP). Были собраны данные по объемам производства молока, уровню переработки, структуре затрат, энергоемкости процессов и экспортной активности за 2015–2024 гг.
2. Метод энергетического баланса. Для оценки энергоэффективности применялась методика построения энергетического баланса на разных стадиях производственно-логистической цепочки: кормопроизводство, содержание животных, доение, охлаждение, хранение, переработка и транспортировка. Рассчитывались показатели удельного энергопотребления (кВт·ч/литр) и коэффициенты энергоотдачи (отношение выходного энергетического потенциала к входным затратам).
3. SWOT-анализ. Применён для выявления сильных и слабых сторон отрасли, возможностей и угроз, связанных с экспортом и устойчивым развитием молочного сектора в условиях международной конкуренции и изменений в торгово-экономической политике.
4. Экономическое моделирование. Использовались элементы сценарного анализа для моделирования влияния повышения энергоэффективности на себестоимость и экспортную цену молока. Рассматривались три сценария: базовый (без изменений), умеренный (переход к энергоэффективным технологиям на 30%), и оптимистичный (до 50% модернизации процессов).
5. Сравнительный анализ. Для оценки конкурентоспособности кыргызской молочной продукции на внешних рынках использовались бенчмаркинговые данные по

энергоемкости и производительности из стран Евразийского экономического союза и ведущих мировых экспортеров молока (Нидерланды, Новая Зеландия, Германия).

Использование указанных методов позволило получить комплексную картину текущего состояния молочной отрасли в Кыргызской Республике с точки зрения энергоэффективности, а также разработать практические рекомендации по повышению ее экспортного потенциала.

Результаты исследования. В последние годы молочная отрасль Кыргызстана демонстрирует устойчивый рост. Согласно данным Национального статистического комитета, в 2024 году объем производства молока составил 1 823,8 тыс. тонн, что на 2,6% больше по сравнению с 2023 годом. Основными регионами-производителями являются Чуйская, Джалал-Абадская и Иссык-Кульская области, на долю которых приходится более 60% общего объема производства.

Таблица 1. Динамика производства молока в КР (2015–2024 гг.)

Год	Производство молока (тыс. тонн)	Средний надой на одну корову (кг)	Доля ЛПХ (% от общего объема)
2015	1482	1800	70
2016	1505	1820	69.5
2017	1528	1850	69
2018	1550	1880	68.5
2019	1573	1900	68
2020	1601	1950	67
2021	1640	1980	66
2022	1680	2000	65.5
2023	1740	2015	65
2024	1823.8	2022.4	64.5

Средний надой молока на одну корову в 2023 году составил 2 022,4 кг, что указывает на умеренную продуктивность в сравнении с международными стандартами. Это обусловлено преобладанием мелких фермерских хозяйств и недостаточным уровнем технологической оснащенности.

Молочная отрасль Кыргызстана характеризуется высокой энергоемкостью, особенно на этапах доения, охлаждения и транспортировки молока. Это связано с использованием устаревшего оборудования и недостаточной автоматизацией процессов в большинстве хозяйств. В результате себестоимость продукции возрастает, что снижает ее конкурентоспособность на внешних рынках.

Таблица 2. Энергоёмкость основных этапов молочного производства

Этап производства	Энергоёмкость (кВт·ч/л молока)	Потенциал снижения энергопотребления (%)
Доение	0.15	20
Охлаждение	0.2	25
Переработка	0.25	30
Хранение	0.1	10
Транспортировка	0.1	15

Кроме того, значительная часть молока производится в личных подсобных хозяйствах, где уровень механизации и энергоэффективности остается низким. Это подчеркивает необходимость внедрения современных технологий и повышения квалификации фермеров для оптимизации энергетических затрат.

Экспорт молочной продукции из Кыргызстана демонстрирует положительную динамику. В 2024 году объем экспорта составил 33 374,7 тонны, что на 10,5% больше по сравнению с предыдущим годом. Основными экспортируемыми продуктами являются мороженое (4 480,1 т), сливочное масло (1881,8 т), сыр (1451,6 т) и сухое молоко (1212,4 т). Основные рынки сбыта — страны Евразийского экономического союза, в частности Казахстан и Россия.

Однако объем экспорта по-прежнему составляет незначительную долю от общего производства молока в стране. Это связано с ограниченными возможностями переработки и недостаточной энергоэффективностью производственных процессов, что влияет на качество и конкурентоспособность продукции на международных рынках.

Анализ показывает, что молочная отрасль Кыргызстана обладает значительным потенциалом для развития и расширения экспортных возможностей. Однако для достижения устойчивого роста необходимо сосредоточиться на повышении энергоэффективности производственных процессов, модернизации оборудования и внедрении современных технологий. Это позволит снизить себестоимость продукции, улучшить ее качество и увеличить конкурентоспособность на внешних рынках.

Обсуждение. Результаты исследования свидетельствуют о наличии устойчивого роста молочного производства в Кыргызской Республике, но при этом подчеркивают структурные ограничения, сдерживающие эффективность и экспортный потенциал отрасли. Одним из ключевых факторов является низкий уровень энергоэффективности, особенно в сегментах первичного производства и переработки. Использование устаревшего оборудования, преобладание ручного труда и слабая автоматизация значительно повышают удельные энергетические затраты на единицу продукции.

Сравнение с международной практикой показывает, что в передовых странах молочной индустрии (например, в Нидерландах и Новой Зеландии) удельное энергопотребление в переработке 1 литра молока колеблется в пределах 0,2–0,4 кВт·ч, тогда как в Кыргызстане этот показатель, по оценкам, может превышать 0,6–0,8 кВт·ч. Это свидетельствует о наличии значительного потенциала для снижения затрат и повышения устойчивости производства за счёт внедрения энергосберегающих технологий, таких как теплообменные установки, вакуумные насосы нового поколения, солнечные коллекторы и системы энергомониторинга.

Экспортные показатели молочной продукции растут, особенно в направлении стран ЕАЭС, что подтверждает наличие спроса на кыргызское молоко. Однако ограниченные мощности переработки, несоответствие отдельных партий продукции санитарно-гигиеническим требованиям, а также нестабильное качество молока, связанное с сезонностью и недостаточной стандартизацией на этапе производства, сдерживают дальнейшее развитие внешней торговли.

Таблица 3. Объёмы и структура экспорта молочной продукции из КР (2020–2024 гг.)

Год	Сливочное масло (т)	Сыр (т)	Сухое молоко (т)	Мороженое (т)
2020	1200	980	800	3000
2021	1350	1100	900	3400

2022	1480	1220	1000	3800
2023	1650	1360	1100	4200
2024	1881.8	1451.6	1212.4	4480.1

Дополнительным вызовом является логистика и энергоемкость транспортировки. Географическая удалённость от морских портов, недостаточно развитая транспортная инфраструктура и высокая стоимость топлива увеличивают общий энергетический след продукции, особенно при экспорте в более отдалённые рынки.

Важным направлением будущего развития является интеграция устойчивых и возобновляемых источников энергии в сельском хозяйстве. Пилотные проекты по установке солнечных панелей на молочно-товарных фермах показали снижение потребления электроэнергии от централизованных сетей на 20–30%, что способствует как снижению операционных затрат, так и улучшению экологического имиджа продукции. В условиях ужесточения требований к устойчивости и декарбонизации цепочек поставок это может стать конкурентным преимуществом на международном уровне.

Также следует отметить необходимость институциональной поддержки со стороны государства и развития кооперативных форм ведения хозяйства, что позволит мелким производителям объединяться для совместного инвестирования в энергоэффективные технологии, стандартизации процессов и продвижения продукции на экспорт.

Таким образом, энергоэффективность и экспорт молочной продукции в Кыргызстане являются взаимосвязанными аспектами, требующими комплексного подхода. Решение выявленных проблем возможно через технологическую модернизацию, развитие образовательных программ для фермеров, улучшение инфраструктуры и активную государственную политику в сфере устойчивого сельского хозяйства и продовольственного экспорта.

Заключение. Проведённое исследование подтвердило, что молочная отрасль Кыргызской Республики обладает значительным потенциалом как в части наращивания объемов производства, так и в направлении повышения энергоэффективности и расширения экспортных возможностей. Несмотря на положительную динамику в производстве и экспорте молочной продукции, отрасль сталкивается с рядом вызовов, среди которых ключевыми являются высокий уровень энергоемкости, технологическая отсталость производственных процессов и ограниченные мощности переработки.

Установлено, что энергоэффективность молочного производства напрямую влияет на себестоимость продукции, её качество и конкурентоспособность на внешних рынках. Анализ показал, что внедрение современных энергосберегающих технологий и возобновляемых источников энергии способно существенно сократить энергетические затраты и обеспечить более устойчивую модель функционирования отрасли.

Для реализации экспортного потенциала кыргызской молочной продукции необходимо комплексное решение выявленных проблем: модернизация оборудования, развитие кооперации среди фермерских хозяйств, повышение квалификации кадров, улучшение логистики и государственной поддержки на уровне политики устойчивого сельского хозяйства и международной торговли.

Таким образом, устойчивое развитие молочной отрасли Кыргызстана требует стратегического подхода, направленного на интеграцию энергоэффективности как ключевого критерия экономической и экологической эффективности. Применение

предложенных в исследовании решений позволит не только укрепить внутренний агропромышленный комплекс, но и усилить экспортные позиции страны на региональном и международном уровнях.

Список использованной литературы:

21. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. Сельское хозяйство Кыргызской Республики: Статистический сборник. – Бишкек: НСК КР, 2023. – 152 с.
22. Министерство сельского хозяйства КР. Государственная программа по развитию агропромышленного комплекса Кыргызской Республики на 2023–2027 гг. – Бишкек: МСХ КР, 2023. – 78 с.
23. Пак Н. И., Сейдахматова Г. Э. Энергоэффективность сельскохозяйственного производства: проблемы и пути их решения // Вестник аграрной науки. – 2021. – № 6 (87). – С. 52–58.
24. Усенова Н. Т., Мамытов Э. А. Переработка молочной продукции в КР: современные вызовы и экспортные перспективы // Агроэкономика. – 2022. – № 4. – С. 25–31.
25. Продовольственная и сельскохозяйственная организация ООН (FAO). Оценка продовольственной безопасности и сельского хозяйства в Центральной Азии. – Рим: FAO, 2022. – 112 с.
26. Бекбоев А. Ж. Повышение конкурентоспособности молочной продукции КР на рынках ЕАЭС // Экономика и управление. – 2021. – № 3 (45). – С. 39–45.
27. Energy Efficiency in Agriculture: Best Practices and Technologies. – Geneva: UNECE, 2021. – 98 p. (на англ. яз.)
28. The Dairy Sector in Kyrgyzstan: Analysis and Development Potential. – Bishkek: UNDP Kyrgyzstan, 2020. – 74 p.
29. DairyNews. В Кыргызстане средний надой молока на одну корову в 2023 году составил 2022,4 кг [Электронный ресурс]. – 2024. – URL: https://dairynews.today/kz/news/v-kyrgyzstane-sredniy-nadoy-moloka-na-odnu-korovu-v-2023-godu-sostavil-2-022-4-kg.html (дата обращения: 01.06.2025).
30. 24.kg. Производство молока в Кыргызстане выросло на 2,6% в 2024 году [Электронный ресурс]. – 2024. – URL: https://24.kg/ekonomika/321230_v2024_godu_proizvodstvo_yaits_imoloka_vkyirgyizstane_uvelichilos (дата обращения: 01.06.2025).

УДК **339.924:061.1ЕАЭС(575.2)**

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЕВРАЗИЯ ЭКОНОМИКАЛЫК СОЮЗУНА ИНТЕГРАЦИЯСЫНЫН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ ЖАНА ТОБОКЕЛДИКТЕРИ

К.И. Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык университети

Досалиев Бекарал Маратбекович (2 курсунун магистранты, МН(м)-23 тайпасы), Сыдыкова Тинатин Искендеровна

Аннотация: *Кыргыз Республикасынын 2015-жылы Евразия экономикалык союзуна (ЕАЭБ) кошулушу өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүндө олуттуу өзгөрүүлөргө алып келди. Жалпы рынокко жетүү, бажы жана соода процедураларын жөнөкөйлөтүү, экспорттун көлөмүнүн өсүшү жана түз чет элдик инвестициялардын көбөйүшү оң таасир берген негизги факторлордун катарына кирет. Ошол эле учурда интеграция процесси бир катар көйгөйлөрдү да жаратты: өнүккөн экономикалар менен күчөгөн атаандаштык, технологиялык артта калуу, индустриалдаштыруунун төмөн деңгээли жана өндүрүштүн диверсификациясынын чектелүүлүгү. Бул макалада Кыргызстандын ЕАЭБге мүчө болуусунун негизги перспективалары жана тобокелдиктери туруктуу өнүгүү көз карашынан талданат. Салыштырма анализ, эксперттик баа берүү жана статистикалык маалыматтарды интерпретациялоо ыкмалары колдонулган. Улуттук экономиканы интеграциялык процесске ырааттуу ыңгайлаштыруу зарылдыгы белгиленип, адам ресурстарын өнүктүрүү, чакан жана орто бизнести колдоо, өндүрүштүк базаны модернизациялоо сунуш кылынат.*

Өзөктүү сөздөр: *ЕАЭС, интеграция, Кыргызстан, экономикалык коопсуздук, тобокелдиктер, соода саясаты, туруктуу өнүгүү*

ПЕРСПЕКТИВЫ И РИСКИ ИНТЕГРАЦИИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В ЕВРАЗИЙСКИЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ СОЮЗ

Кыргызский национальный аграрный университет им. К.И. Скрябина

Досалиев Бекарал Маратбекович (магистрант 2 курса гр. МН(м)-23), Сыдыкова Тинатин Искендеровна

Аннотация. *Интеграция Кыргызской Республики в Евразийский экономический союз (ЕАЭС) с момента её присоединения в 2015 году ознаменовалась значительными изменениями в социально-экономическом развитии страны. Открытие доступа к общему рынку, упрощение таможенных и торговых процедур, рост объёмов экспорта и увеличение прямых иностранных инвестиций стали одними из ключевых позитивных факторов. Вместе с тем, процесс интеграции сопровождается целым рядом вызовов, включая усиление конкуренции со стороны более развитых экономик, технологическое отставание, слабую индустриализацию и ограниченную диверсификацию национального производства. В статье рассматриваются основные перспективы и риски, возникающие в рамках участия Кыргызстана в ЕАЭС, с позиций устойчивого развития. Применены*

методы сравнительного анализа, экспертной оценки и интерпретации статистических данных. Сделаны выводы о необходимости комплексного подхода к адаптации национальной экономики в рамках интеграционного процесса, с акцентом на развитие человеческого капитала, поддержку МСБ и модернизацию производственной базы.

Ключевые слова: *ЕАЭС, интеграция, Кыргызстан, экономическая безопасность, риски, торговая политика, устойчивое развитие.*

PROSPECTS AND RISKS OF THE KYRGYZ REPUBLIC'S INTEGRATION INTO THE EURASIAN ECONOMIC UNION

Kyrgyz National Agrarian University named after K.I. Skryabin

Dosaliev Bekaral Maratbekovich (2nd year master student, group MN(m)-23), Sydykova Tinatin Iskenderovna

Abstract: *The integration of the Kyrgyz Republic into the Eurasian Economic Union (EAEU) since its accession in 2015 has led to significant changes in the country's socio-economic development. Access to the common market, simplification of customs and trade procedures, growth in export volumes, and an increase in foreign direct investment have been among the key positive outcomes. However, the integration process also presents a number of challenges, including intensified competition from more developed economies, technological lag, weak industrialization, and limited diversification of national production. This article examines the main prospects and risks of Kyrgyzstan's participation in the EAEU from the perspective of sustainable development. Methods of comparative analysis, expert evaluation, and statistical data interpretation are applied. The study concludes that a comprehensive approach is needed to adapt the national economy within the integration process, with an emphasis on human capital development, support for SMEs, and modernization of the production base.*

Keywords: *EAEU, integration, Kyrgyzstan, economic security, risks, trade policy, sustainable development.*

Введение. Интеграция в региональные экономические объединения является важной составляющей стратегии устойчивого развития стран с переходной экономикой. Для Кыргызской Республики вступление в Евразийский экономический союз (ЕАЭС) в 2015 году стало важным шагом в направлении углубления экономического сотрудничества, расширения внешнеторговых возможностей и усиления позиций на евразийском пространстве. Основными целями присоединения были упрощение доступа к рынкам государств-членов, устранение таможенных барьеров, привлечение инвестиций и стимулирование модернизации национальной экономики.

С момента вступления в ЕАЭС страна получила ряд ощутимых выгод, включая рост внешнеторгового оборота с партнёрами по союзу, активизацию миграционных потоков с улучшением условий труда за рубежом, а также расширение каналов для притока прямых иностранных инвестиций. Кроме того, участие в интеграционных механизмах предполагает синхронизацию национального законодательства с едиными стандартами, нормами и техническими регламентами союза, что, в перспективе, может

способствовать повышению качества продукции и конкурентоспособности на внешнем рынке.

Однако интеграционный процесс сопровождается и рядом существенных рисков. Среди них — ограниченность экспортной базы Кыргызстана, структурные проблемы в реальном секторе экономики, слабая технологическая оснащенность предприятий, а также высокая степень зависимости от импорта. Повышенная конкуренция со стороны более развитых стран ЕАЭС также создает вызовы для местных производителей, особенно в аграрной сфере и лёгкой промышленности. В этих условиях возникает необходимость сбалансированной государственной политики, направленной на защиту и развитие внутренних рынков, поддержку малого и среднего бизнеса, модернизацию производственных мощностей и укрепление человеческого капитала.

Целью данной статьи является анализ перспектив и рисков участия Кыргызской Республики в ЕАЭС с позиций устойчивого экономического развития. В рамках исследования используются методы сравнительного анализа, экспертной оценки и статистической интерпретации. Особое внимание уделяется институциональным, торговым и инвестиционным аспектам интеграции, а также их влиянию на внутренние социально-экономические процессы. Полученные результаты могут быть полезны для разработки национальной стратегии адаптации к условиям евразийского интеграционного пространства и повышения эффективности участия Кыргызстана в ЕАЭС.

Методы исследования. В работе использованы методы сравнительного анализа макроэкономических показателей до и после вступления в ЕАЭС (2010–2024 гг.), контент-анализ нормативных и стратегических документов ЕАЭС, экспертные оценки специалистов в области международной экономики и интеграционных процессов, а также SWOT-анализ для выявления сильных и слабых сторон интеграции. Источниками данных выступили отчёты Евразийской экономической комиссии, Нацстаткома КР, Всемирного банка и другие открытые аналитические публикации.

Результаты исследования. Интеграция Кыргызской Республики в Евразийский экономический союз (ЕАЭС) с 2015 года оказала многоплановое влияние на экономическое развитие страны. Проведённый анализ на основе статистических данных, экспертных оценок и международных докладов позволил выделить как положительные эффекты, так и вызовы, связанные с членством в данном интеграционном объединении.

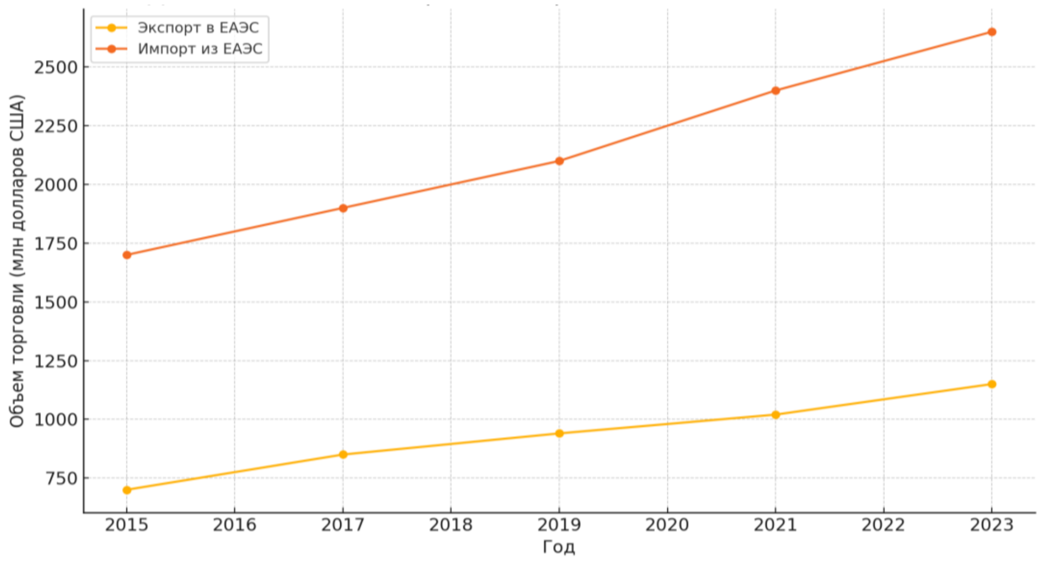

Рисунок 1. Внешняя торговля Кыргызстана с ЕАЭС (2015–2023 гг.)

Сразу после вступления в ЕАЭС наблюдался заметный рост внешнеторгового оборота Кыргызской Республики с государствами-членами союза. По данным Национального статистического комитета КР, объём внешней торговли с ЕАЭС увеличился с 2,4 млрд долларов США в 2015 году до 3,8 млрд долларов США в 2023 году. Экспорт в страны ЕАЭС возрос с 700 млн до 1,15 млрд долларов США, а импорт — с 1,7 млрд до 2,65 млрд долларов США.

Анализ рисунка 1 показывает, что объёмы как экспорта, так и импорта демонстрируют положительную динамику. Однако импорт устойчиво превышает экспорт, что говорит о наличии отрицательного торгового баланса с партнёрами по ЕАЭС. Это может указывать на зависимость внутреннего потребления от внешних поставок, особенно в отраслях с низким уровнем локализации производства.

Существенным каналом влияния интеграции на экономику Кыргызстана стали денежные переводы трудовых мигрантов, работающих в странах ЕАЭС. Их объём вырос с 1,9 млрд долларов в 2015 году до 2,7 млрд долларов в 2023 году. В то же время объём прямых иностранных инвестиций из стран ЕАЭС составил около 250 млн долларов в 2023 году, продемонстрировав устойчивый рост.

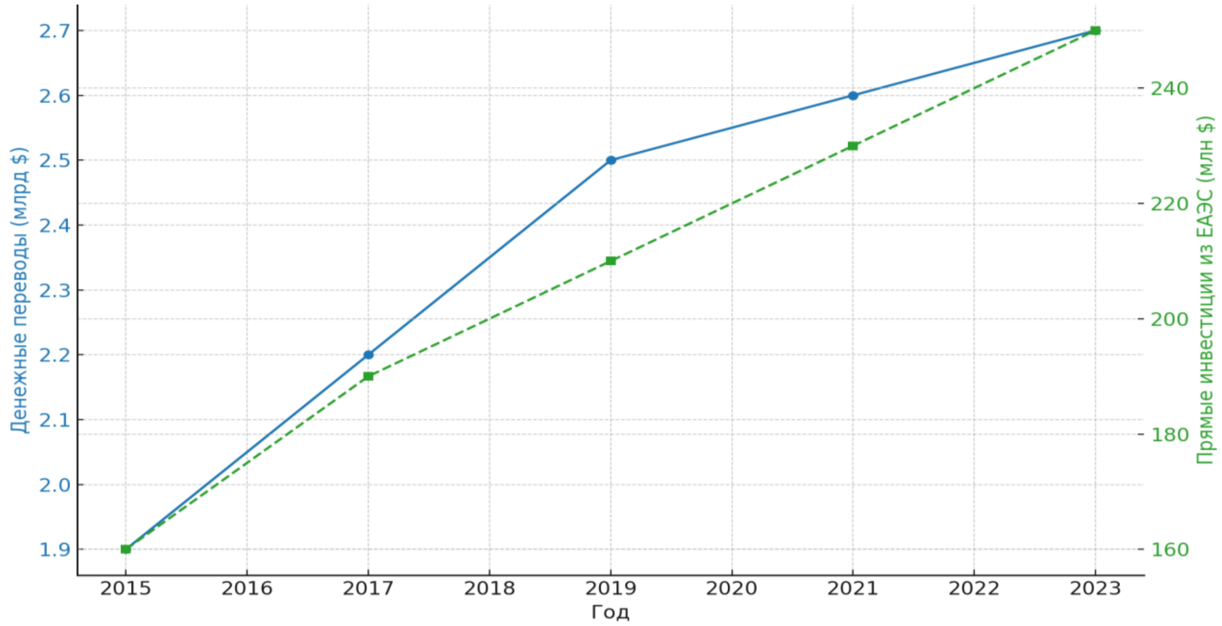

Рисунок 2. Денежные переводы и ПИИ из ЕАЭС (2015–2023 гг.)

Данный рисунок иллюстрирует устойчивый рост как денежных переводов, так и прямых иностранных инвестиций из стран ЕАЭС. Денежные переводы играют значительную роль в поддержании внутреннего спроса и социального благополучия, в то время как инвестиции обеспечивают приток капитала в ключевые сектора экономики. Тем не менее, объём ПИИ остаётся ограниченным и сосредоточен в малом числе отраслей, что требует стимулирования вложений в производственные и инновационные сферы.

Переход на технические регламенты ЕАЭС потребовал от Кыргызской Республики адаптации национального законодательства. К 2023 году было гармонизировано более 60% регламентов, однако слабая институциональная база и ограниченный доступ бизнеса к финансированию остаётся барьером. Сравнительный анализ конкурентоспособности

показывает, что предприятия КР уступают по уровню технологичности и масштабу производства странам-партнёрам, что ограничивает их позиции на общем рынке.

Таким образом, интеграция в ЕАЭС создала предпосылки для экономического роста и расширения торговых и финансовых связей, но одновременно усилила структурные вызовы и риски, требующие целенаправленной государственной политики и поддержки модернизации экономики.

Обсуждение. Результаты исследования подтверждают, что интеграция Кыргызской Республики в Евразийский экономический союз (ЕАЭС) оказала комплексное воздействие на экономику страны, открыв новые возможности для торговли, инвестиций и миграции, но одновременно усугубив структурные и институциональные вызовы.

Рост объемов внешней торговли с партнерами по ЕАЭС свидетельствует о положительном эффекте от устранения барьеров и унификации процедур. Увеличение экспорта, особенно в Россию и Казахстан, демонстрирует конкурентоспособность отдельных отраслей, таких как лёгкая промышленность и агропромышленный комплекс. Однако сохраняется выраженная зависимость от импорта, особенно в части энергоносителей, машин и оборудования, что формирует хронический торговый дефицит. Такая структура торговли усиливает внешнюю уязвимость экономики, особенно в условиях нестабильности валютных курсов и геополитических напряженностей внутри союза.

Приток прямых иностранных инвестиций со стороны стран ЕАЭС, прежде всего из Российской Федерации, является положительным фактором, обеспечивающим частичное обновление инфраструктуры и расширение деловой активности. Вместе с тем инвестиции остаются сконцентрированными в сферах торговли, недвижимости и добывающей промышленности, тогда как секторы с высокой добавленной стоимостью, такие как обрабатывающая промышленность и инновации, получают недостаточное внимание. Причиной этого является как низкий уровень институциональной защиты прав инвесторов, так и ограниченные возможности государства по формированию стимулирующей политики.

Упрощение миграционного режима в рамках ЕАЭС стало одним из наиболее ощутимых преимуществ для Кыргызстана. Значительные объёмы денежных переводов, составляющие до трети ВВП, способствуют поддержанию потребительского спроса и снижению уровня бедности. Однако чрезмерная зависимость от внешнего труда сопряжена с рисками утраты квалифицированных кадров, демографическим дисбалансом в регионах, а также снижением темпов роста производительности внутри страны. В долгосрочной перспективе необходима стратегия по реинтеграции мигрантов и созданию внутренних экономических стимулов для занятости.

Одним из ключевых вызовов остается необходимость гармонизации национального законодательства с нормами ЕАЭС. Несмотря на проделанную работу по унификации технических регламентов и таможенных процедур, малый и средний бизнес по-прежнему испытывает затруднения в адаптации к новым требованиям. Это связано с ограниченным доступом к информации, недостаточной квалификацией кадров и нехваткой финансовых ресурсов для модернизации производства. Институциональная ёмкость государства, включая способность управлять реформами, контролировать соблюдение стандартов и обеспечивать прозрачную конкуренцию, играет решающую роль в успешной интеграции.

В условиях переходной экономики интеграция может служить как катализатором развития, так и фактором стагнации, в зависимости от внутренней готовности к изменениям. Для Кыргызстана участие в ЕАЭС предоставляет не только экономические выгоды, но и платформу для технологической кооперации, обмена знаниями, а также более активного участия в формировании региональной политики. Однако реализация этих возможностей требует целенаправленных усилий в сферах образования, цифровизации, развития человеческого капитала и институционального реформирования.

На основании проведённого анализа можно обобщить ключевые характеристики интеграционного процесса для Кыргызской Республики с помощью метода SWOT-анализа (см. таблицу ниже).

Сильные стороны:	**Слабые стороны:**
• Доступ к общему рынку ЕАЭС • Упрощённый режим торговли и миграции • Приток прямых иностранных инвестиций • Рост экспортного потенциала в отдельных отраслях	• Высокая зависимость от импорта • Ограниченная диверсификация экономики • Институциональная слабость и нехватка реформ • Трудности адаптации МСБ к требованиям ЕАЭС
Возможности:	**Угрозы:**
• Расширение кооперации и трансфера технологий • Доступ к интеграционным программам развития • Развитие экспортоориентированных производств • Улучшение качества продукции через стандартизацию	• Усиление конкуренции со стороны стран ЕАЭС • Отток квалифицированной рабочей силы • Зависимость от внешней конъюнктуры и валютных колебаний • Риски политико-экономической нестабильности в регионе

Заключение. Интеграция Кыргызской Республики в Евразийский экономический союз (ЕАЭС) представляет собой сложный и многомерный процесс, оказывающий значительное влияние на ключевые параметры социально-экономического развития страны. Полученные результаты исследования позволяют сделать вывод, что членство в ЕАЭС дало Кыргызстану ряд важных преимуществ — расширение экспортных возможностей, рост внешнеторгового оборота, упрощение миграционного режима и повышение инвестиционной активности.

В то же время анализ показал, что интеграция сопровождается системными рисками и структурными ограничениями. К числу наиболее острых проблем относятся торговый дисбаланс, высокая зависимость от импорта, слабая институциональная база, ограниченный технологический потенциал и неравномерное распределение выгод между секторами экономики. Значительная часть отечественных предприятий сталкивается с трудностями при адаптации к требованиям и стандартам ЕАЭС, особенно в контексте технического регулирования, сертификации и конкуренции.

Учитывая вышеуказанные аспекты, стратегическим направлением национальной политики должно стать обеспечение сбалансированной интеграции, предполагающей сочетание адаптационных мер с внутренними реформами. Это включает:

- поддержку малых и средних предприятий;
- развитие экспортно-ориентированных производств;
- инвестиции в человеческий капитал и образование;
- модернизацию технологической и производственной базы.

Не менее важным условием успешной интеграции является активное участие Кыргызской Республики в институциональных механизмах ЕАЭС, включая формирование повестки дня, продвижение национальных интересов и участие в разработке стратегических решений союза.

Таким образом, для достижения устойчивых и долгосрочных эффектов от участия в ЕАЭС Кыргызстану необходимо не только использовать преимущества экономического союза, но и последовательно устранять внутренние уязвимости, формируя прочную платформу для модернизации и инклюзивного роста в условиях региональной интеграции.

Список использованной литературы:

1. Евразийская экономическая комиссия. Мониторинг взаимной торговли государств – членов ЕАЭС за 2023 год [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://eec.eaeunion.org – Дата обращения: 28.05.2025.
2. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. Статистический ежегодник Кыргызской Республики за 2023 год. – Бишкек: НСК КР, 2024. – 520 с.
3. Министерство экономики и коммерции Кыргызской Республики. Национальный доклад о социально-экономическом развитии за 2023 год. – Бишкек, 2024. – 98 с.
4. Центральный банк Кыргызской Республики. Обзор денежно-кредитной политики за 2023 год [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.nbkr.kg – Дата обращения: 28.05.2025.
5. Asian Development Bank. Kyrgyz Republic: Country Diagnostic Study. – Manila: ADB, 2022. – 154 p. – URL: https://www.adb.org (дата обращения: 28.05.2025).
6. World Bank. Kyrgyz Republic Economic Update, Fall 2023. – Washington, DC: World Bank Group, 2023. – URL: https://www.worldbank.org/en/country/kyrgyzrepublic (дата обращения: 28.05.2025).
7. Винокуров Е. Евразийский экономический союз: текущее состояние и предварительные итоги // Российский журнал экономики. – 2018. – Т. 4, №1. – С. 54–70. – DOI: 10.1016/j.ruje.2018.03.004.
8. Шевцова Т. Г. Интеграционные процессы на постсоветском пространстве: вызовы и перспективы // Вестник МГУ. Серия 6. Экономика. – 2020. – №5. – С. 45–59.
9. Стратегия развития ЕАЭС до 2025 года: утверждена решением Высшего Евразийского экономического совета от 11 декабря 2020 г. №12 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://docs.eaeunion.org – Дата обращения: 28.05.2025.
10. Журнал «Евразийская интеграция: экономика, право, политика». – М.: ИНИОН РАН, 2022. – №3 (39). – С. 15–89.

УДК 631.6:504.064:528.9 (575.2)

КЛИМАТТЫН ӨЗГӨРҮШ ШАРТТАРЫНДА КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖЕР РЕСУРСТАРЫН БАШКАРУУ

К. И. Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык университети

Орозов Аманбек Ибрагимович (2 курсунун магистранты, АГМЕН(м)-23 тайпасы), Деркенбаева Салтанат Советбековна

Аннотация: *Климаттын өзгөрүшүнүн күчөп жаткан шарттарында жер ресурстарын натыйжалуу башкаруу Кыргыз Республикасынын айыл чарбасын туруктуу өнүктүрүү жана азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу үчүн негизги фактор болуп саналат. Бул макалада топурактын деградациясы, суу тартыштыгы жана экстремалдуу аба ырайы сыяктуу негизги көйгөйлөр талданат, ошондой эле жерди башкаруунун институционалдык жана укуктук аспектилери каралат. Учурдагы жер пайдалануу тажрыйбалары жана агроэкологиялык технологиялар менен санариптик мониторинг сыяктуу адаптация чараларынын мүмкүнчүлүктөрү бааланат. Эмпирикалык маалыматтар менен нормативдик документтердин негизинде климаттын өзгөрүшүнө адаптация боюнча улуттук стратегияны иштеп чыгууда жана жер ресурстарын коргоо саясатын өркүндөтүүдө колдонулушу мүмкүн болгон сунуштар берилет.*

Өзөктүү сөздөр: *жер ресурстарын башкаруу, климаттын өзгөрүшү, туруктуу жер пайдалануу, топурактын деградациясы, суу тартыштыгы, адаптация, агроэкологиялык технологиялар, Кыргыз Республикасы.*

УПРАВЛЕНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫМИ РЕСУРСАМИВ УСЛОВИЯХ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТАВ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Кыргызский национальный аграрный университет им. К.И. Скрябина

Орозов Аманбек Ибрагимович (магистрант 2 курса гр. АГМЕН(м)-23), Деркенбаева Салтанат Советбековна

Аннотация. *В условиях усиливающихся последствий изменения климата эффективное управление земельными ресурсами становится ключевым фактором устойчивого развития сельского хозяйства и продовольственной безопасности Кыргызской Республики. В статье рассматриваются современные вызовы, связанные с деградацией почв, водным дефицитом и экстремальными погодными условиями, а также анализируются институциональные и правовые аспекты управления землёй. Особое внимание уделено оценке текущих практик землепользования и потенциалу внедрения адаптационных мер, таких как агроэкологические технологии и цифровой мониторинг. На основе эмпирических данных и анализа нормативных документов предложены рекомендации по повышению устойчивости землепользования в условиях изменяющегося климата. Результаты исследования могут быть использованы при формировании*

национальной стратегии адаптации к климатическим изменениям и совершенствовании политики в области охраны земельных ресурсов.

Ключевые слова: *управление земельными ресурсами, изменение климата, устойчивое землепользование, деградация почв, водный дефицит, адаптация, агроэкологические технологии, Кыргызская Республика.*

LAND RESOURCE MANAGEMENT UNDER CLIMATE CHANGE CONDITIONS IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Kyrgyz National Agrarian University named after K.I. Skryabin

Orozov Amanbek Ibragimovich (2nd year master student, group AGMEN(m)-23), Derkenbaeva Saltanat Sovetbekovna

Abstract: *Under the growing impact of climate change, effective land resource management is a key factor for the sustainable development of agriculture and food security in the Kyrgyz Republic. This article examines the current challenges related to soil degradation, water scarcity, and extreme weather events, and analyzes the institutional and legal aspects of land governance. Special attention is paid to the evaluation of current land use practices and the potential for implementing adaptive measures, such as agroecological technologies and digital monitoring. Based on empirical data and regulatory document analysis, the paper offers recommendations for enhancing land use resilience in a changing climate. The research findings can inform the development of a national climate adaptation strategy and the improvement of land protection policies.*

Keywords: *land resource management, climate change, sustainable land use, soil degradation, water scarcity, adaptation, agroecological technologies, Kyrgyz Republic.*

Введение. В последние десятилетия изменение климата стало одной из наиболее острых глобальных проблем, оказывающих прямое и опосредованное воздействие на все сферы социально-экономического развития. Особенно уязвимыми в этом контексте являются аграрные страны, такие как Кыргызская Республика, где сельское хозяйство не только обеспечивает значительную часть ВВП и занятости, но и служит основой продовольственной безопасности и устойчивости сельских территорий.

Климатические изменения в республике проявляются через повышение среднегодовых температур, учащение засух, снижение уровня осадков в ряде регионов, таяние ледников и изменение гидрологического режима. Эти процессы ведут к деградации почв, эрозии, опустыниванию и сокращению пригодных для сельскохозяйственного использования земель. Сложившаяся ситуация усугубляется ограниченностью водных ресурсов, нерациональными практиками землепользования и фрагментированным управлением земельным фондом.

На фоне глобальных и региональных вызовов вопрос эффективного управления земельными ресурсами приобретает стратегическое значение. Отсутствие системного подхода, недостаточная институциональная координация и слабое внедрение устойчивых практик землепользования затрудняют адаптацию сельскохозяйственного сектора к изменяющимся климатическим условиям.

Предпосылками к усилению внимания к данной проблеме стали рост уязвимости крестьянских и фермерских хозяйств, необходимость рационального использования природных ресурсов, а также международные обязательства Кыргызской Республики в рамках Парижского соглашения и Повестки дня в области устойчивого развития на период до 2030 года. В этих условиях исследование механизмов управления земельными ресурсами с учётом климатических факторов становится актуальным как для научного анализа, так и для выработки прикладных решений на уровне государственной политики.

Методы исследования. В рамках данного исследования применён комплексный междисциплинарный подход, сочетающий как количественные, так и качественные методы анализа. Основными методами, использованными в работе, являются:

1. **Анализ нормативно-правовой базы** — проведён обзор действующих законодательных и стратегических документов Кыргызской Республики, регулирующих вопросы землепользования, охраны земель, адаптации к изменению климата и управления природными ресурсами.
2. **Контент-анализ программных и проектных документов** — изучены государственные и международные инициативы (включая стратегию адаптации к климатическим изменениям, земельную реформу, проекты FAO, GIZ, UNDP и др.), направленные на повышение устойчивости аграрного сектора.
3. **Экспертное интервьюирование** — проведены полуструктурированные интервью с представителями органов государственного управления, местных администраций, научного сообщества и фермерских хозяйств для выявления практических проблем и оценки эффективности действующих механизмов управления.
4. **Геоинформационный анализ (GIS)** — использованы открытые пространственные данные и карты землепользования для визуализации климатических изменений и их влияния на земельные ресурсы в различных регионах республики.
5. **Сравнительный анализ** — осуществлено сопоставление практик управления земельными ресурсами в Кыргызской Республике с аналогичными подходами в других странах Центральной Азии и на постсоветском пространстве.
6. **SWOT-анализ** — использован для оценки сильных и слабых сторон, возможностей и угроз в сфере управления земельными ресурсами в условиях изменения климата.

Применение вышеуказанных методов позволило получить всестороннее представление о текущем состоянии системы управления земельными ресурсами в Кыргызской Республике, выявить её уязвимости и сформулировать обоснованные рекомендации по адаптации к климатическим вызовам.

Результаты исследования. Исследование выявило, что изменение климата в Кыргызской Республике оказывает существенное воздействие на устойчивость землепользования. Повышение среднегодовых температур и снижение количества осадков уже привели к деградации почв, водному стрессу, опустыниванию и снижению продуктивности пастбищ. По данным геоинформационного анализа и метеонаблюдений, за последние 30 лет средняя температура в ряде регионов выросла на 1.1–1.6°C, а также сокращение объемов осадков на 8-15%. Наиболее уязвимыми оказались Нарынская и Ошская области, где наблюдаются выраженные признаки эрозии почв и нехватки воды (табл. 1).

Таблица 1. Климатические изменения в регионах Кыргызской Республики

Регион	Среднее повышение температуры (°C, за 30 лет)	Снижение осадков (%)	Основные последствия
Чуйская область	1.2	10	Увеличение засух, снижение урожайности
Ошская область	1.4	12	Деградация пастбищ, водный стресс
Нарынская область	1.6	15	Таяние ледников, эрозия почв
Таласская область	1.3	9	Снижение водных ресурсов, миграция населения
Иссык-Кульская область	1.1	8	Опустынивание, снижение биоразнообразия

Наглядно можно динамику изменения температуры можно посмотреть на следующем графике.

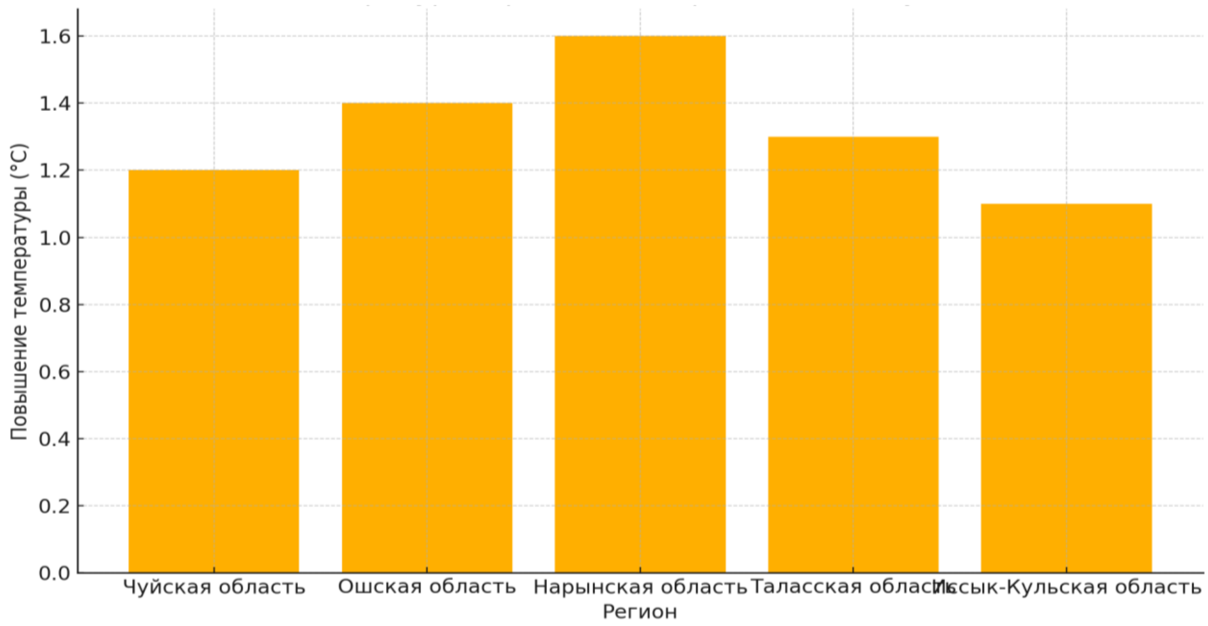

Рисунок 1 – Среднее повышение температуры в регионах КР за последние 30 лет

Проведённый анализ нормативно-правовой базы показал наличие базовых правовых актов в сфере землепользования (Земельный кодекс, Закон о пастбищах и др.). Однако отсутствует комплексный подход к учёту климатических рисков в земельной политике. Действующие стратегии развития сельского хозяйства лишь частично охватывают вопросы адаптации к изменению климата и деградации почв.

Таблица 2. Обзор ключевых законодательных и стратегических документов Кыргызской Республики

Документ	Краткое содержание	Актуальность в контексте климата
Земельный кодекс Кыргызской Республики	Регулирует права собственности и аренды на землю	Базовый, но не адаптирован к климатическим вызовам

Закон о пастбищах (2009г.)	Обеспечивает права сообществ на управление пастбищами	Эффективный механизм децентрализации
Национальная программа по адаптации к изменению климата	Определяет меры адаптации в уязвимых секторах	Актуален, требует обновления и интеграции
Программа развития агропромышленного комплекса до 2040 года	Содержит цели устойчивого сельского хозяйства, но слабо учитывает климатические риски	Требует пересмотра с учётом климатических факторов

В таблице систематизированы основные документы, регулирующие управление земельными ресурсами. Выводы свидетельствуют о том, что несмотря на наличие базовой законодательной базы, актуализация документов в контексте климатических рисков остаётся ограниченной. Особенно это касается стратегий развития агропромышленного комплекса, которые требуют пересмотра с акцентом на адаптацию и устойчивость.

Контент-анализ государственных и международных программ (включая проекты FAO, UNDP и GIZ) продемонстрировал фрагментарность в реализации адаптационных мероприятий. Большинство программ направлены на отдельные аспекты (например, орошение, пастбища, семена), но не формируют устойчивую систему управления земельными ресурсами. При этом международные проекты показывают высокую эффективность в пилотных регионах и могут быть масштабированы.

Таблица 3. Обзор реализуемых международных проектов в КР

Название проекта	Период реализации	Основные цели	Регионы
UNDP: Повышение устойчивости сельских районов	2018–2023	Устойчивое землепользование и повышение доходов	Нарынская, Ошская области
FAO: Устойчивое управление пастбищами	2020–2024	Обучение фермеров и восстановление пастбищ	Вся территория КР
GIZ: Адаптация к изменению климата	2019–2023	Поддержка внедрения климатически устойчивых практик	Иссык-Кульская, Таласская области
IFAD: Развитие сельских территорий	2017–2022	Развитие инфраструктуры и доступ к финансированию	Чуйская, Баткенская области

Данная таблица обобщает информацию о четырёх крупнейших международных инициативах, направленных на повышение устойчивости землепользования. Эти проекты охватывают ключевые регионы и демонстрируют потенциал для масштабирования успешных практик. Однако выявлена нехватка координации между ними и слабая интеграция в государственную политику.

Результаты экспертных интервью с представителями фермерских объединений, местных властей и научного сообщества выявили следующие основные проблемы:

- отсутствие координации между структурами, ответственными за землепользование и охрану окружающей среды;
- нехватка обученных кадров на местах;
- низкий уровень вовлечения фермеров в процессы планирования и мониторинга земель.

SWOT-анализ (табл. 4) показал, что при наличии определённых сильных сторон — таких как законодательная база и поддержка аграрного сектора — имеются значительные слабости, включая ограниченный доступ к данным, цифровым технологиям и институциональным механизмам адаптации. Возможности связаны с международной поддержкой и необходимостью интеграции климатических факторов в стратегическое планирование. Однако серьёзные угрозы, включая усиление деградации и социальную напряжённость, требуют срочной трансформации системы управления.

Таблица 4. SWOT-анализ управления земельными ресурсами

Сильные стороны:	**Слабые стороны:**
• Наличие законодательной базы по землепользованию • Государственные программы по поддержке аграрного сектора	• Низкий уровень координации между ведомствами • Ограниченный доступ к цифровым инструментам и данным
Возможности:	**Угрозы:**
• Интеграция климатических рисков в стратегию землепользования • Привлечение международной помощи и технологий	• Усиление деградации земель • Социальная напряжённость из-за нехватки ресурсов

Сравнительный анализ с Казахстаном и Узбекистаном показал, что Кыргызстан отстаёт в части цифровизации землепользования и создания национальной системы мониторинга деградации земель. Тем не менее, практика создания пастбищных комитетов в КР признана одной из передовых форм децентрализованного управления в регионе.

Таблица 5. Сравнительный анализ управления землепользованием в странах Центральной Азии

Параметр	Кыргызстан	Казахстан	Узбекистан
Наличие стратегии адаптации к изменению климата	Частично, в отдельных стратегиях	Принята национальная стратегия	В разработке
Цифровой мониторинг земель	Ограниченный (пилотные регионы)	Развита система дистанционного зондирования	Начальная стадия
Децентрализация управления пастбищами	Есть (пастбищные комитеты)	Есть элементы децентрализации	Ограничена
Интеграция клима-	Слабо выражена	Включена в стратегию	Фрагментарно

тических рисков в земельную политику		устойчивого земледелия	
Государственные субсидии на устойчивые технологии	Ограниченные меры	Поддержка на уровне госпрограмм	Частичная поддержка

Данная таблица позволяет выявить относительное положение Кыргызской Республики в сравнении с Казахстаном и Узбекистаном по ключевым параметрам управления земельными ресурсами. Анализ показывает, что Кыргызстан демонстрирует определённые институциональные достижения (например, децентрализацию через пастбищные комитеты), но отстаёт в части цифровизации и стратегической интеграции климатических рисков.

Таким образом, результаты исследования подтверждают необходимость перехода от фрагментарного реагирования к системной и адаптивной модели управления земельными ресурсами в условиях климатических изменений. Внедрение агроэкологических подходов, цифрового мониторинга и институциональной координации должно стать ключевым направлением государственной политики.

Обсуждение. Полученные в ходе исследования результаты подтверждают, что изменение климата в Кыргызской Республике оказывает системное влияние на устойчивость землепользования. Выявленное повышение среднегодовой температуры на 1.1–1.6 °C и снижение осадков в ряде регионов уже привели к деградации пастбищ, эрозии почв и повышению водного дефицита. Эти процессы особенно затрагивают Нарынскую и Ошскую области, что свидетельствует о необходимости географически дифференцированного подхода к управлению земельными ресурсами.

Несмотря на наличие нормативной базы, включая Земельный кодекс и Закон о пастбищах, климатические риски в них слабо учтены. Это согласуется с выводами других исследований, подчеркивающих необходимость климатически ориентированной трансформации земельной политики в странах Центральной Азии. Отсутствие комплексной государственной стратегии адаптации к изменению климата в сфере землепользования в Кыргызстане — серьёзный институциональный пробел, особенно на фоне наличия таких стратегий в Казахстане.

Реализуемые международные проекты демонстрируют высокую эффективность на пилотном уровне, однако они пока не институционализированы в рамках национальной политики. Это создаёт риски фрагментации усилий и утраты накопленного опыта по завершении внешнего финансирования. Выявленная низкая координация между различными секторальными органами (земельное управление, водное хозяйство, экология) также препятствует эффективной реализации адаптационных мер. Эти наблюдения подтверждаются как результатами контент-анализа, так и экспертными интервью.

Интересным результатом является выявление положительного примера — децентрализация управления пастбищами через местные комитеты. Эта практика может рассматриваться как институциональная инновация, обладающая потенциалом масштабирования и применения в других сферах землепользования. В то же время, её эффективность зависит от наличия у местных сообществ доступа к данным, обучению и механизмам поддержки.

SWOT-анализ показал, что Кыргызстан обладает внутренними ресурсами для продвижения к более устойчивой модели землепользования — включая правовую основу, заинтересованность международных партнёров и активность местных инициатив. Однако без устранения слабых сторон — таких как ограниченный доступ к цифровым инструментам, слабая межведомственная координация и фрагментарность политики — климатические угрозы могут перерасти в структурные кризисы.

Таким образом, обсуждение подтверждает необходимость перехода от реактивной к превентивной модели управления земельными ресурсами. Это требует интеграции климатических рисков в стратегическое планирование, расширения программ поддержки устойчивых технологий, усиления научного сопровождения и институционального взаимодействия. Кроме того, критически важно масштабировать успешные локальные практики и обеспечить устойчивое финансирование, как за счёт государственных ресурсов, так и через международные механизмы.

Заключение. Изменение климата представляет собой серьёзный вызов для устойчивого управления земельными ресурсами в Кыргызской Республике. Результаты исследования подтверждают, что повышение температуры, снижение осадков, деградация почв и обострение водного дефицита уже оказывают негативное влияние на продуктивность земель и продовольственную безопасность, особенно в наиболее уязвимых регионах страны.

Анализ институциональной и нормативно-правовой базы выявил наличие фундаментальных основ управления землепользованием, однако климатические риски в них учтены недостаточно. Действующие стратегии и законодательные акты требуют актуализации с учётом современных климатических реалий. Международные проекты демонстрируют потенциал в сфере адаптации, однако без системной интеграции их результатов в государственную политику эффективность этих инициатив остаётся ограниченной.

SWOT-анализ показал, что при наличии сильных сторон — таких как нормативная база, международная поддержка и позитивный опыт децентрализации — имеются значительные институциональные и технические барьеры. Для преодоления этих ограничений необходимо:

– интегрировать климатические риски в стратегии землепользования и аграрной политики;

– развивать системы цифрового мониторинга земель;

– укреплять институциональную координацию между секторами;

– масштабировать успешные местные инициативы;

– расширять участие фермеров и сообществ в принятии решений.

Практические рекомендации:

1. **Обновление нормативно-правовой базы.** Включить климатические риски в Земельный кодекс, Закон о пастбищах и стратегические документы в сфере сельского хозяйства и экологии. Также разработать национальную стратегию управления земельными ресурсами с учётом климатической адаптации.
2. **Развитие цифрового мониторинга.** Внедрить системы дистанционного зондирования (GIS/RS) и базы данных деградации земель на национальном уровне и обеспечить открытый доступ к пространственным и климатическим данным для исследователей, фермеров и местных органов.

3. **Институциональное усиление.** Укрепить координацию между министерствами, агентствами и местными органами управления через создание межведомственных платформ, а также обеспечить обучение специалистов и развитие кадрового потенциала на местах.
4. **Масштабирование успешных практик.** Расширить опыт пастбищных комитетов и адаптационных мероприятий международных проектов на другие категории земель и регионы. Поддерживать участие местных сообществ в управлении земельными ресурсами через механизмы децентрализации.
5. **Мобилизация ресурсов.** Обеспечить устойчивое государственное и донорское финансирование для реализации программ устойчивого землепользования и адаптации к климату. Привлекать частный сектор через стимулирование внедрения «зелёных» и климатически устойчивых технологий.

Таким образом, переход к устойчивому управлению земельными ресурсами в условиях изменения климата требует системных, научно обоснованных и межсекторально скоординированных действий. Представленные в статье выводы и рекомендации могут служить основой для разработки национальной стратегии адаптации и формирования эффективной климатически устойчивой модели землепользования в Кыргызской Республике.

Список использованной литературы:

- Земельный кодекс Кыргызской Республики от 2 июня 1999 года № 45 // Законодательство Кыргызской Республики. – Бишкек: ЮРИК, 2023.
- Закон Кыргызской Республики «О пастбищах» от 26 января 2009 г. № 30 // Официальный вестник Жогорку Кенеша. – 2009. – № 2.
- Министерство сельского хозяйства КР. Программа развития агропромышленного комплекса Кыргызской Республики до 2040 года. – Бишкек, 2019. – 62 с.
- Министерство природных ресурсов, экологии и технического надзора КР. Национальная стратегия адаптации Кыргызской Республики к изменению климата. – Бишкек, 2022. – 48 с.
- The World Bank. Climate Risk Country Profile: Kyrgyz Republic. – Washington D.C.: World Bank Group, 2021. – 34 p. URL: https://climateknowledgeportal.worldbank.org (дата обращения: 01.06.2025).
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). Land degradation assessment and monitoring in Kyrgyzstan. – Rome: FAO, 2020. – 56 p. URL: https://www.fao.org/documents (дата обращения: 01.06.2025).
- GIZ. Climate Risk and Vulnerability Assessment in Central Asia: Kyrgyzstan Country Report. – Bonn: Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit, 2022. – 41 p. URL: https://www.giz.de/en (дата обращения: 01.06.2025).
- Шарипов К.У., Асанова М.Ж. Влияние климатических изменений на землепользование и сельское хозяйство Кыргызской Республики // Вестник КГТУ. – 2023. – № 1. – С. 22–28.
- Байзакова А.К., Кожомкулов Т.С. Институциональные основы устойчивого управления пастбищами в условиях изменения климата // Научные труды Кыргызского аграрного университета. – 2022. – № 3. – С. 45–52.

- Нурбекова С.А. Политика адаптации к изменению климата в странах Центральной Азии: сравнительный анализ // Центральная Азия и устойчивое развитие. – 2021. – Т. 2. – № 4. – С. 11–20.
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. – Cambridge: Cambridge University Press, 2022. – 3675 p. DOI: 10.1017/9781009325844.

УДК 657.471:657.1:004

Совершенствование учета и анализа производственных затрат и финансовых результатов на основе современных информационных технологий

Болуш Айжамал
аспирантка
Международного университета им. К. Ш.Токтомаматова
715613, Кыргызская Республика, г. Жалал-Абад
мкр. Спутник, ул. Жени-Жок, 30

Исакбаев Азамат Абдыкалыкович
магистрант
Международного университета им. К. Ш.Токтомаматова
715613, Кыргызская Республика, г. Жалал-Абад
мкр. Спутник, ул. Жени-Жок, 30

Аннотация: *Экономические субьекты, желают иметь устойчивые преимущества перед конкурентами. Ведь ни для кого не секрет, что в современных условиях, организация, активно изучающая, внедряющая и грамотно использующая новейшие информационные технологии, находится в заведомо более выгодном положении на рынке, чем конкурирующие фирмы, не уделяющие информационным технологиям должного внимания. Руководство производственных компаний должно способствовать как развитию материально-технологической базы производственных компаний (производить закупку, установку обеспечивать современных информационных технологий), так и обучению и тренингам персонала. Информационные технологии должны вводиться в стратегию развития и управления производственных компаний.*

Ключевые слова: *предприятия, учет и анализ, 1-С Бухгалтерия, инввестиция, калькулирования, себестоимость, информационные технологии, управленчские решения.*

Improving the accounting and analysis of production costs and financial results based on modern information technologies

Bolush Aizhamal
Postgraduate student
K. Sh. Toktomamatov International University
715613, Kyrgyz Republic, Jalal-Abad
Sputnik microdistrict, Zheni-Zhok Street, 30

Isakbaev Azamat Abdykalykovich
Master's student
K. Sh. Toktomamatov International University
715613, Kyrgyz Republic, Jalal-Abad
Sputnik microdistrict, Zheni-Zhok Street, 30

Abstract: *Economic entities want to have sustainable advantages over their competitors. After all, it's no secret that in modern conditions, an organization that actively studies,*

implements and competently uses the latest information technologies is in a much better position in the market than competing firms that do not pay due attention to information technologies. The management of manufacturing companies should contribute both to the development of the material and technological base of manufacturing companies (to purchase, install, and provide modern information technologies), as well as to the training and training of personnel. Information technologies should be introduced into the development and management strategy of manufacturing companies.

Keywords: *enterprises, accounting and analysis, 1-C Accounting, investment, cost calculations, information technology, management solutions.*

Информационные технологии все больше и больше вторгаются в нашу жизнь, проникают во все процессы (социальные, экономические, политические), подменяя их, помогая им развиваться, являются сопутствующим и одновременно неотъемлемым средством предоставления и анализа информации. Активно разрабатываются различные концепции по внедрению информационных технологий при выполнении экономического анализа финансовых результатов деятельности субьектов. Концепции базируются на создании на базе системы “1-С Бухгалтерия” (то есть с использованием учетных данных системы “1С-Бухгалтерия”) программной инфраструктуры направленной на выполнение экономического анализа финансовых результатов деятельности производственных компаний, а также можно выработать методику анализа соответствующего направления деятельности производственных компаний. Дальнейшее развитие возможностей бухгалтерских информационных систем вызвано необходимостью аналитической обработки учетной информации, накапливаемой в этих системах и используемой руководителями в повседневной деятельности для принятия управленческих решений. Использование известных методов экономического анализа, экономико-математических методов, методов математической статистики, соответствующих инструментальных средств программирования в условиях жесткой конкуренции нас привело к разработке финансово-аналитической программы, где я был свидетелем разработки программы. В принципе Программа разработана специалистами ОсОО «Тегене-Таш-Кумыр» Условно можно называть эту программу “Система учета и анализа производственных затрат”. Эта программа выполняет следующие функции:

- анализ и оценка отдельных показателей производственно-финансового состояния объекта или производственных компаний по различным методикам и применение этих оценок;
- экономический анализ деятельности объекта исследования, прогноз;
- анализ и оценка по методикам, соответствующим международным стандартам, сравнение показателей деятельности отечественных и зарубежных фирм;
- расчет вариантов бизнес-планов, исследование состояния производственных затрат в целом по производству и в разрезе видов произведенной продукции;
- одновременное использование большого числа показателей учета производственных затрат и анализ различных факторов как экономического, так и неэкономического характера, влияющих на себестоимость продукции;
- использование статических и динамических вариантов сравнения элементов анализа;
- табличное и графическое представление информации.

В целях удовлетворения сложившегося спроса на рынке финансово-экономического программного обеспечения, разработанную специалистами ОсОО «Тегене-Таш-Кумыр» программу можно использовать как самостоятельно для оценки, управления и расширения бизнеса на предприятии, так и в комплексе с уже существующими системами 1–С “Бухгалтерия” в качестве приложения к ним, поскольку данные для анализа можно импортировать из базы данных 1С, а не вводить повторно, как это делается в аналогичных программах других производителей.

Экономические субьекты, желают иметь устойчивые преимущества перед конкурентами. Экономическое положение любой страны во многом зависит от уровня развития такой важнейшей отрасли материального производства, как промышленность. [3, 1] Именно состояние и динамика развития промышленного комплекса определяют возможности успешного решения стратегических и тактических задач по укреплению экономической независимости страны, национальной безопасности, по обеспечению достойного уровня жизни населения, по интеграции страны в мировую экономику на равноправных и взаимовыгодных условиях. Ведь ни для кого не секрет, что в современных условиях, организация, активно изучающая, внедряющая и грамотно использующая новейшие информационные технологии, находится в заведомо более выгодном положении на рынке, чем конкурирующие фирмы, не уделяющие информационным технологиям должного внимания. Руководство производственных компаний должно способствовать как развитию материально-технологической базы производственных компаний (производить закупку, установку обеспечивать современных информационных технологий), так и обучению и тренингам персонала. Информационные технологии должны вводиться в стратегию развития и управления производственных компаний. В этом случае затраты на внедрение информационных технологий и систем и тренинг персонала не только будут окупаться в кратчайшие сроки, но и приносить существенную прибыль.

В современных условиях одним из перспективных направлений роста мировой экономики является стимулирование развития отраслей промышленности. Одной из таких отраслей является добывающая промышленность, обеспечивающая устойчивую социально-экономическую стабильность страны, выступая одним из основных источников доходной части государственного бюджета. Обеспечивая жизнедеятельность других отраслей, добывающая промышленность выступает гарантом социальной и политической стабильности общества. Эффективная деятельность добычи полезных ископаемых напрямую связана с уровнем применения инноваций в деятельности профильных организаций. Несмотря на внушительный научно-технический потенциал, данная отрасль нуждается в значительной трансформации производства и переход от добычи к полному циклу производства продукции. Модернизация добывающей промышленности должна быть ориентирована на требования устойчивого инновационного развития, как основы развития большинства стран мира. Мировой рынок добычи полезных ископаемых имеет свои особенности и в последние десятилетия подвержен значительным изменениям.

Отличительными особенностями текущего состояния добывающей промышленности Кыргызской Республики являются нестабильность и непоследовательность, отсутствие эффективных механизмов обеспечения продовольственной безопасности, просчеты организационной, финансовой и кредитной политики, что привело к снижению технического уровня производства и технологических

процессов. Эти и другие проблемы в развитии добывающей промышленности требуют комплексного и глубокого изучения современных ориентиров экономических механизмов и разработки новых теоретических методов и принципов организации производства, которые позволят более успешно решать такие вопросы, как разработка современных ресурсосберегающих технологий, обеспечивающих своевременную и комплексную переработку сырья и возможность привлечения инвестиций в перспективное производство и переработку сырья, повышение качества и конкурентоспособности продукции промышленности и др.

В этих условиях рыночные взаимоотношения с учетом особенностей национальной экономики приобретает новую прогрессивную форму государственного регулирования деятельности субьектов отрасли. Совокупность мероприятий направленные на выработку концепции развития отраслисоздает необходимость поиска и разработки механизма управления, гарантирущая появление конкурентоспособной продукции и ее качественное производство.Также следует отметить, что современные производственно-торговые отношения предприятий часто формируются в условиях неопределенности и нестабильности рыночной среды. Эти условия требуют использования новых методов в организации производства и управлении предприятиями.

Решение данной проблемы возможно на основе комплексного подхода, обеспечивающего динамику, ритмичность и гибкость производства и переработки сырья в сфере производственно-хозяйственной деятельности перерабатывающих предприятий. Решение проблем и ориентиров экономических механизмов отрасли путем обеспечения эффективного и гибкого производства при переработке сырья в рыночных условиях требует принципиально нового подхода к организационно-экономическому взаимодействию предприятий отрасли, отвечающего характеристикам производственных процессов. Таким образом, для повышения эффективности добывающей отрасли следует устранить следующие недостатки отрасли:

- несовершенство законодательной базы, а также недостаточная правовая проработка вопросов выдачи лицензий на ведение добычи полезных ископаемых. В таких условиях необходимо провести адекватную оценку нормативно-правовой базы, предусмотреть возможность внедрения современных инновационных форм организационных структур управления, а также разработать программные документы в области стратегии развития добывающей отрасли Кыргызской Республики;
- слаборазвитая инфраструктура горнодобывающего комплекса и прилегающих к нему территорий, а также наличие большого числа иностранных компаний;
- высокий уровень физического и морального износа оборудования при одновременном росте добычи природных ресурсов, а также отсутствие контроля со стороны местных властей над деятельностью иностранных компаний;
- низкий уровень квалификации трудовых ресурсов и соответственно низкий уровень заработной платы, что в свою очередь, влечет за собой обнищание местного населения,
- отсутствие стратегического и оперативного планирования развития отрасли при высоком уровне бюрократизации;
- слабый уровень инвестиций, направленных на разведывание и развитие месторождений природных ресурсов.

Подводя итог проведенному анализу можно отметить, что добывающая отрасль Кыргызстана имеет большие резервы в области добычи природных ископаемых. Однако, политическая, социальная и экономическая ситуации не позволяют должным образом осуществлять собственные исследования в области разработки месторождений и увеличивать отечественное производство. Строительство и модернизация объектов добывающего комплекса требует значительных инвестиций с одновременным внедрением инноваций.

Как известно, процесс производства представляет собой совокупность хозяйственных операций, связанных с созданием готовой продукции, выполнением работ. В процессе создания готовой продукции определяется фактическая себестоимость, включающая сумму затрат на ее производство. Таким образом, *себестоимость* – это выраженные в денежной форме текущие затраты организации на производство и его реализацию. Определение величины затрат, приходящихся на единицу продукции, называется *калькулированием себестоимости*, а ведомость (регистр), в котором производится расчет себестоимости, - *калькуляцией*.

Калькулирование себестоимости выпускаемой продукции – один основных вопросов бухгалтерского учета. С одной стороны, достоверный и детальный расчет себестоимости необходим внутренним пользователям бухгалтерской информации – администрации, учредителям, собственникам. Эти данные позволяют определить, насколько выгоден тот или иной вид деятельности в определенных экономических условиях, эффективна ли существующая организация производственного процесса, что можно и нужно изменить, в каком направлении развиваться. С другой стороны, состав производственных затрат организации – один из важнейших показателей, необходимых для расчета и уплаты обязательных налоговых платежей, прежде всего налога на прибыль.

Снижение себестоимости продукции является важнейшим фактором развития экономики предприятия, так как, снижая себестоимость, предприятие может получать большую выгоду, реализуя готовую продукцию по неизменной цене.

Под методом учета затрат на производство и калькулирование себестоимости продукции понимают совокупность приемов и способов документирования и отражения производственных затрат, которые обеспечивают исчисление фактической себестоимости продукции, а также отнесения издержек на единицу продукции. Применение определенного метода учета затрат обуславливается особенностями производственного процесса, характером производимой продукции, ее составом, способом обработки и рядом других факторов.

ОсОО «Тегене-Таш-Кумыр»– компания добывающая уголь, медь, серебро ориентированная на развитие современных низко затратных горнорудных производств. ОсОО «Тегене-Таш-Кумыр»применяет позаказный метод. Позаказный метод учета затрат и калькулирования себестоимости используется на предприятиях, производящих единичные, уникальные или выполняемые по специальному заказу изделия. При использовании этого метода объектом учета затрат и калькулирования себестоимости является отдельный производственный заказ; материалы на технологические цели, основную заработную плату производственных рабочих и ПНР легко идентифицировать с конкретной продукцией (услугами) или ее группой (заказом).

Для того чтобы изучить методику калькуляции производственного процесса и рассмотреть особенности позаказного метода учета затрат, была рассчитана себестоимость заказа частного предпринимателя.

На сегодняшний день ОсОО «Тегене-Таш-Кумыр» является финансово – устойчивым, но у него имеются ряд недостатков, которые нужно решит. Для решения этих проблем мною предложены следующие пути решения:

➢ Снизить на нет теневые операции, и платить налог в полном объеме, так как это международная компания она должна дорожить своей репутацией.

➢ Нужно ввести автоматизированную форму учета затрат на производство и калькулирование себестоимости продукции, которая намного облегчила бы эти процессы. Автоматизация учета позволит получать более точный расчет фактической себестоимости продукции, эффективно управлять себестоимостью и находить резервы ее снижения. Такая информация является основой принятия управленческих решений.

➢ Запретить принимать к учету документы, в которых не стоят подписи всех должностных лиц.

➢ Рекомендуется переходить на электронный документооборот, это увеличит скорость и точность движения ключевой информации внутри организации, что положительным образом сказывается на способности контроля и показателях результативности, эффективности деятельности предприятия.

➢ Чтобы не было внутрисменных потерь рабочего времени необходимо создать условия для работников предприятия, т.е. рекомендуется открыть столовую.

➢ Рекомендуется использовать дополнительные виды рекламы.

Список использованной литературы:

1. Закон Кыргызской Республики «О бухгалтерском учете». Постановление Правительства КР№ 76 от 29.04. 2002 г.
2. План счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности предприятий и инструкция по его применению. – Бишкек, 2013.
3. Жороева, А. М. Экономический анализ современного инновационного сотояния предприятий Кыргызской Республики / А. М. Жороева // Вестник Жалал-Абадского государственного университета. – 2024. – № 2(60). – С. 18-24.
4. В.Ф.Палий. Современный бухгалтерский учет / Москва – 2018г. – 792с.
5. Вахрушина М.А. Бухгалтерский управленческий учет. – М.: ОМЕГА-Л, 2019г. – 570 с.
6. Иванова, Н.В., Адам, В.И. Бухгалтерский учет в промышленности: Учебник / Н.В. Иванова, В.И. Адам. – М.: Академия, 2004. – 270 с.
7. Международные стандарты финансовой отчетности, Бишкек – 2021г. – 1040с.
8. Жороева, А. М. О методах управления аграрным сектором экономики региона Кыргызстан / А. М. Жороева // Экономика и управление: проблемы, решения. – 2019. – Т. 1, № 3. – С. 18-21. – EDN ZBXSEP.
9. Жороева, А. М. Новые условия государственного регулирования и инвестиционной направленности сельских хозяйств Кыргызской Республики / А. М. Жороева, И. С. Абышов, А. С. Калиев // Горизонты экономики. – 2024. – № 3(83). – С. 63-70. – EDN LRPKKX.

УДК 005.94:004.738.5:005.21

РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ ОРГАНИЗАЦИИ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ БИЗНЕСОМ

Балтабаев Б. У.

Магистрант МНУ им. К. Ш. Токтомаматова

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию роли развития информационных ресурсов организации в повышении эффективности управления бизнесом. В работе рассматриваются современные тенденции и подходы к развитию информационной инфраструктуры, а также их влияние на оптимизацию управленческих процессов, принятие решений и стратегическое планирование. Анализируются ключевые информационные системы, такие как ERP, CRM и системы бизнес-аналитики, а также вопросы обеспечения информационной безопасности и интеграции данных. Автор подчеркивает, что развитие информационных ресурсов способствует повышению оперативности и точности управления, снижению издержек и укреплению конкурентных позиций предприятия. В статье представлены рекомендации по эффективному использованию информационных технологий для достижения стратегических целей организации.

Ключевые слова: развитие информационных ресурсов, эффективность управления, информационные системы, ERP, CRM, бизнес-аналитика, информационная безопасность, интеграция данных, управление бизнес-процессами, стратегические цели.

DEVELOPMENT OF ORGANIZATION'S INFORMATION RESOURCES AS A FACTOR IN IMPROVING BUSINESS MANAGEMENT EFFICIENCY

Baltabaev B. U.

Master's student at K. Sh. Toktomamattov National University

Abstract. This article is dedicated to exploring the role of developing an organization's information resources in enhancing the effectiveness of business management. The paper examines current trends and approaches to the development of information infrastructure, as well as their impact on optimizing management processes, decision-making, and strategic planning. Key information systems such as ERP, CRM, and business analytics systems are analyzed, along with issues related to information security and data integration. The author emphasizes that the development of information resources contributes to increasing management agility and accuracy, reducing costs, and strengthening the company's competitive positions. The article presents recommendations for the effective use of information technologies to achieve the organization's strategic objectives.

Keywords: development of information resources, management efficiency, information systems, ERP, CRM, business analytics, information security, data integration, business process management, strategic goals.

МААЛЫМАТТЫК РЕСУРСТАРДЫ ӨНҮКТҮРҮҮ УЮМДУН БИЗНЕСТИ ЭФЕКТИВДУУ БАШКАРУУГА ЫРАА АЛАТУУЧУ ФАКТОР

Балтабаев Б. У.

Магистрант МНУ им. К. Ш. Токтомаматова

Аннотация. Бул макалада уюмдун маалыматтык ресурстарын өнүктүрүүнүн бизнес башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатууда орундары каралат. Жазмада маалыматтык инфраструктураны өнүктүрүүнүн заманбап тенденциялары жана ыкмалары, ошондой эле алардын башкаруу процесстерин оптималдаштыруу, чечим кабыл алуу жана стратегиялык пландоого тийгизген таасири каралат. ERP, CRM жана бизнес аналитика системелери сыяктуу негизги маалыматтык системелер анализделип, маалыматтык коопсуздук жана маалыматтарды интеграциялоо маселелери каралат. Автор өнүктүрүүнүн башкаруу тактыгын жана ылдамдыгын жогорулатууга, чыгымдарды кыскартууга жана ишкананын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн күчөтүүгө көмөктөшөрүн баса белгилейт. Макалада стратегиялык максаттарды ишке ашырууда маалыматтык технологияларды эффективдүү колдонуу боюнча сунуштар берилет.

Ачкыч сөздөр: маалыматтык ресурстарды өнүктүрүү, башкарууну натыйжалуулук, маалыматтык системелер, ERP, CRM, бизнес аналитика, маалыматтык коопсуздук, маалыматтарды интеграциялоо, бизнес процесстерин башкаруу, стратегиялык максаттар.

Современный бизнес характеризуется высокой динамичностью, конкуренцией и постоянными изменениями внешней среды. В условиях глобализации, быстрого технологического прогресса и усложнения рыночных условий эффективность управления организацией становится ключевым фактором ее успешного функционирования и долгосрочной устойчивости. В этом контексте особое значение приобретает развитие информационных ресурсов, которые выступают в качестве основного инструмента для повышения оперативности, точности и качества управленческих решений.

Информационные ресурсы включают в себя не только базы данных и информационные системы, но и технологическую инфраструктуру, программное обеспечение, а также человеческий капитал — специалистов, умеющих эффективно использовать информационные технологии. Современные информационные системы позволяют автоматизировать рутинные операции, интегрировать разрозненные бизнес-процессы и обеспечивать доступ к актуальной информации в реальном времени. Это способствует снижению времени на обработку данных, уменьшению ошибок и повышению прозрачности деятельности организации.

Развитие информационных ресурсов также способствует более эффективному управлению рисками, улучшению коммуникации внутри компании и с внешними партнерами, а также позволяет реализовать стратегические инициативы на основе аналитики и прогнозирования. В условиях высокой конкуренции компании, инвестирующие в развитие своих информационных систем и инфраструктуры, получают значительные преимущества: возможность быстрее реагировать на изменения рынка, оптимизировать внутренние процессы и предлагать клиентам более качественные услуги.

В данной статье особое внимание уделяется анализу современных тенденций в развитии информационных ресурсов, их роли в повышении эффективности управления бизнесом и ключевым инструментам для их развития. Рассматриваются вопросы внедрения инновационных технологий, обеспечения информационной безопасности, интеграции данных из различных источников и использования аналитических платформ

для поддержки принятия решений. Также подчеркивается необходимость стратегического подхода к развитию информационной инфраструктуры как важной составляющей конкурентоспособности организации в условиях цифровой трансформации экономики.

Таким образом, развитие информационных ресурсов становится неотъемлемой частью стратегии современного бизнеса. Компании, которые успешно используют современные технологии для управления своими данными и процессами, получают значительные преимущества на рынке — от повышения операционной эффективности до укрепления позиций в конкурентной среде. В конечном итоге именно инвестиции в развитие информационной инфраструктуры определяют уровень инновационности и адаптивности организации к вызовам времени.

Роль информационных ресурсов в управлении бизнесом

Информационные ресурсы занимают центральное место в современной системе управления организацией, выступая в качестве ключевого элемента, обеспечивающего эффективность и конкурентоспособность бизнеса. Они представляют собой совокупность данных, информационных систем, технологий и инфраструктуры, используемых для сбора, хранения, обработки и передачи информации как внутри организации, так и за ее пределами. В условиях цифровой эпохи именно качество и доступность информационных ресурсов определяют способность компании быстро реагировать на изменения рынка, принимать обоснованные решения и реализовывать стратегические инициативы.

Информационные ресурсы позволяют создавать единую информационную среду, которая объединяет различные подразделения и процессы предприятия. Это способствует повышению прозрачности деятельности, снижению дублирования усилий и ошибок, а также обеспечивает согласованность действий на всех уровнях управления. Например, автоматизированные системы учета и отчетности позволяют руководству получать актуальную информацию о финансовом состоянии компании, эффективности производственных процессов или уровне удовлетворенности клиентов в режиме реального времени.

Кроме того, информационные ресурсы служат основой для стратегического планирования. Аналитические платформы и системы бизнес-аналитики (BI) позволяют выявлять тенденции, прогнозировать развитие рынка и разрабатывать долгосрочные планы развития. Благодаря этим инструментам руководители могут принимать более обоснованные решения, минимизировать риски и использовать новые возможности для роста бизнеса.

Информационные системы также играют важную роль в управлении операционной деятельностью. Они автоматизируют рутинные задачи — от обработки заказов до управления запасами — что позволяет снизить издержки и повысить оперативность выполнения бизнес-процессов. В результате достигается более высокая производительность труда сотрудников и улучшение качества обслуживания клиентов.

Еще одним важным аспектом является обеспечение информационной безопасности. В условиях роста киберугроз защита данных становится приоритетом для любой организации. Развитие информационных ресурсов включает внедрение современных средств защиты информации, что позволяет предотвратить утечки данных, обеспечить конфиденциальность и целостность

информации.

Информационные ресурсы также способствуют укреплению взаимодействия с внешними партнерами — поставщиками, клиентами, государственными органами — через интеграцию систем обмена данными и автоматизацию коммуникаций. Это повышает скорость взаимодействия, снижает издержки на коммуникацию и способствует формированию долгосрочных партнерских отношений.

В целом можно сказать, что роль информационных ресурсов в управлении бизнесом трудно переоценить: они являются не только инструментом повышения эффективности деятельности предприятия, но и важным фактором формирования его инновационного потенциала и стратегической гибкости. Компании, которые инвестируют в развитие своих информационных систем и инфраструктуры, получают значительные преимущества на рынке — от повышения операционной эффективности до укрепления позиций в условиях жесткой конкуренции.

Современные информационные системы играют важную роль в оптимизации бизнес-процессов, позволяя автоматизировать выполнение рутинных и повторяющихся операций, что значительно снижает вероятность ошибок и освобождает ресурсы для выполнения более стратегических задач. Благодаря автоматизации таких процессов, как учет, отчетность, управление запасами, обработка заказов и финансовое планирование, организации могут значительно повысить свою операционную эффективность и снизить издержки.

Кроме того, современные системы обеспечивают доступ к актуальной информации в реальном времени, что позволяет руководству и сотрудникам принимать своевременные и обоснованные решения. Возможность получать свежие данные о состоянии бизнеса, рыночных условиях или поведении клиентов способствует более гибкому реагированию на внешние и внутренние изменения. Это особенно важно в условиях высокой конкуренции и быстро меняющейся среды, когда задержки с принятием решений могут привести к потере рыночных позиций.

Также внедрение современных информационных систем способствует повышению прозрачности бизнес-процессов. Благодаря централизованному хранению данных и автоматизированным отчетам все участники организации имеют доступ к необходимой информации, что улучшает контроль за выполнением задач, способствует соблюдению стандартов и повышает уровень ответственности внутри компании. В результате достигается более эффективное управление ресурсами и повышается общая производительность организации.

Таким образом, автоматизация рутинных операций с помощью современных информационных систем не только сокращает временные затраты и снижает вероятность ошибок, но и создает условия для более быстрого реагирования на изменения внешней среды, повышения прозрачности деятельности и достижения стратегических целей компании.

Основные направления развития информационных ресурсов

1. Внедрение современных информационных систем

Одним из ключевых аспектов развития информационных ресурсов является внедрение и совершенствование современных информационных систем, таких как системы планирования ресурсов предприятия (ERP), системы управления взаимоотношениями с клиентами (CRM), системы бизнес-аналитики (BI), системы управления цепочками поставок (SCM), а также облачные платформы и мобильные

решения. Эти системы позволяют объединить данные из различных подразделений и процессов, создавая единое информационное пространство, что способствует повышению эффективности управления и принятию своевременных решений.

Внедрение таких систем также обеспечивает автоматизацию рутинных операций, стандартизацию бизнес-процессов и снижение человеческого фактора в операционной деятельности. Кроме того, современные информационные системы позволяют легко масштабировать инфраструктуру в соответствии с ростом бизнеса, интегрировать новые модули и технологии, а также обеспечивают доступ к данным через мобильные устройства и облачные сервисы, что повышает гибкость и мобильность организации.

1. Обеспечение информационной безопасности

Развитие информационных ресурсов требует особого внимания к вопросам защиты данных от несанкционированного доступа, утечек, кибератак и других угроз. В условиях роста числа киберугроз внедрение современных средств защиты информации становится приоритетом для любой организации. Это включает использование систем межсетевого экранирования (firewall), систем обнаружения и предотвращения вторжений (IDS/IPS), шифрование данных, многофакторную аутентификацию, системы контроля доступа и мониторинга безопасности.

Обеспечение информационной безопасности позволяет сохранить конфиденциальность корпоративных данных, защитить интеллектуальную собственность и обеспечить стабильную работу систем даже в условиях внешних угроз. Важным аспектом является также регулярное обучение сотрудников правилам безопасной работы с информацией и проведение аудитов безопасности для выявления уязвимостей.

1. Интеграция данных и автоматизация процессов

Интеграция разрозненных источников данных — одна из важнейших задач развития информационных ресурсов. Объединение данных из различных систем, подразделений или внешних источников обеспечивает полноту, актуальность и согласованность информации для руководства и сотрудников. Это достигается за счет использования интеграционных платформ, API-интерфейсов, ETL-инструментов (Extract-Transform-Load) и корпоративных хранилищ данных.

Автоматизация бизнес-процессов позволяет снизить операционные издержки, повысить скорость выполнения задач и уменьшить вероятность ошибок. Например, автоматизированные системы обработки заказов или финансовых транзакций позволяют выполнять операции быстрее и точнее. Внедрение роботизированной автоматизации (RPA) расширяет возможности автоматизации рутинных задач без необходимости кардинальных изменений в инфраструктуре.

Использование аналитических платформ

Современные аналитические платформы позволяют выявлять скрытые закономерности в больших объемах данных, прогнозировать тенденции рынка, поведение клиентов и внутренние процессы компании. Развитие аналитических инструментов включает внедрение систем бизнес-аналитики (BI), машинного обучения, искусственного интеллекта (AI) и предиктивной аналитики.

Эти технологии помогают руководству принимать обоснованные стратегические решения на основе данных, а также оптимизировать операционные процессы. Например, аналитика продаж позволяет определить наиболее прибыльные сегменты рынка или выявить потенциальных клиентов для целенаправленных маркетинговых кампаний.

Аналитические платформы также способствуют развитию персонализированных предложений для клиентов и повышению уровня обслуживания.

1. Развитие облачных технологий

Облачные решения предоставляют гибкую инфраструктуру для хранения данных, обработки информации и запуска приложений без необходимости инвестиций в собственное оборудование. Они обеспечивают масштабируемость ресурсов по мере роста бизнеса, позволяют быстро внедрять новые сервисы и обеспечивают доступ к данным из любой точки мира.

Использование облачных технологий способствует снижению затрат на ИТ-инфраструктуру, повышает гибкость организации и ускоряет внедрение инноваций. Важным аспектом является также обеспечение безопасности облачных решений через использование современных средств защиты данных.

1. Внедрение новых технологий: IoT, блокчейн, искусственный интеллект

Развитие информационных ресурсов включает освоение новых технологий: Интернет вещей (IoT) для сбора данных с устройств и оборудования; блокчейн — для обеспечения прозрачности транзакций и защиты информации; искусственный интеллект — для автоматизации анализа данных, прогнозирования событий или создания интеллектуальных систем поддержки принятия решений.

Эти инновации открывают новые возможности для повышения эффективности бизнеса, оптимизации цепочек поставок, улучшения качества продукции или услуг и создания новых бизнес-моделей.

Обучение персонала и развитие компетенций

Немаловажным направлением является подготовка кадров к работе с современными информационными технологиями: обучение сотрудников новым инструментам анализа данных, кибербезопасности или управлению ИТ-инфраструктурой. Постоянное развитие компетенций обеспечивает эффективное использование внедряемых решений и способствует инновационному развитию компании.

Таким образом, развитие информационных ресурсов — это комплексный процесс, включающий внедрение современных технологий, обеспечение их безопасности, интеграцию данных и развитие аналитических возможностей. Эти направления позволяют организациям повысить свою конкурентоспособность на рынке за счет более эффективного использования информации как стратегического ресурса.

Преимущества развития информационных ресурсов

Повышение оперативности управления
Современные информационные системы обеспечивают быстрый доступ к актуальным данным, что позволяет руководству и сотрудникам своевременно реагировать на внутренние и внешние изменения. Это способствует более гибкому управлению бизнес-процессами, быстрому выявлению проблем и оперативному принятию решений, что особенно важно в условиях высокой конкуренции и динамично меняющейся рыночной ситуации.

Улучшение качества решений
Использование аналитических платформ, систем бизнес-аналитики (BI) и машинного обучения позволяет получать глубокие инсайты, выявлять закономерности и прогнозировать будущие тенденции. Это способствует принятию более обоснованных

стратегических и оперативных решений, снижая риски ошибок и повышая эффективность бизнес-стратегий.

Снижение издержек
Автоматизация рутинных операций, интеграция данных и оптимизация бизнес-процессов позволяют уменьшить временные затраты, снизить потребность в ручном труде и минимизировать ошибки. В результате снижаются операционные издержки, повышается производительность труда и достигается экономия ресурсов.

Укрепление конкурентных позиций
Использование современных технологий дает организациям преимущества перед конкурентами за счет более эффективного управления ресурсами, быстрого реагирования на изменения рынка, персонализации предложений клиентам и внедрения инновационных продуктов или услуг. Это способствует укреплению рыночных позиций и расширению доли рынка.

Повышение прозрачности деятельности
Централизованное хранение данных, автоматизированные отчеты и контрольные механизмы обеспечивают прозрачность бизнес-процессов. Руководство и заинтересованные стороны имеют возможность отслеживать выполнение задач, соблюдение стандартов и нормативов, что способствует повышению ответственности сотрудников и улучшению корпоративной культуры.

Улучшение взаимодействия внутри организации
Современные информационные системы способствуют более эффективной коммуникации между подразделениями, обмену данными в реальном времени и совместной работе над проектами. Это снижает информационные барьеры, ускоряет согласование решений и повышает командную работу.

Поддержка инновационного развития
Развитие информационных ресурсов создает условия для внедрения новых технологий, разработки инновационных продуктов и услуг. Это помогает организациям оставаться конкурентоспособными на рынке за счет постоянного обновления бизнес-моделей и процессов.

Обеспечение соответствия нормативным требованиям
Современные системы позволяют автоматизировать процессы отчетности, контроля за соблюдением стандартов безопасности данных и нормативных требований законодательства. Это снижает риск штрафных санкций и повышает доверие партнеров и клиентов.

Повышение уровня обслуживания клиентов
Благодаря аналитике данных о клиентах, автоматизации взаимодействия (например, через CRM-системы), организации могут предлагать персонализированные услуги, быстро реагировать на запросы клиентов и повышать их удовлетворенность.

Стимулирование корпоративной культуры инноваций
Инвестиции в развитие информационных ресурсов способствуют формированию культуры постоянного улучшения, обучения сотрудников новым технологиям и внедрению лучших практик управления информацией.

Таким образом, развитие информационных ресурсов является мощным инструментом повышения эффективности бизнеса, укрепления позиций на рынке и обеспечения долгосрочного роста компании.

Выводы

Развитие информационных ресурсов является важнейшим фактором повышения эффективности управления бизнесом в условиях современной экономики, характеризующейся высокой динамичностью, конкуренцией и технологическим прогрессом. Внедрение современных информационных систем, таких как ERP, CRM, BI и другие решения, позволяет организациям не только автоматизировать бизнес-процессы, но и создавать единую информационную среду, способствующую более быстрому и точному принятию решений.

Инвестиции в информационные технологии и инфраструктуру обеспечивают значительные преимущества: повышение оперативности управления, улучшение качества аналитики и прогнозирования, снижение операционных затрат и повышение уровня обслуживания клиентов. В условиях глобализации и цифровизации бизнеса эти факторы становятся критическими для сохранения конкурентных позиций и достижения стратегических целей компании.

Обеспечение информационной безопасности становится неотъемлемой частью развития информационных ресурсов, поскольку защита данных от киберугроз, утечек и несанкционированного доступа обеспечивает стабильность работы систем и доверие партнеров и клиентов. Интеграция данных из различных источников способствует созданию полноты и актуальности информации, что особенно важно для принятия своевременных решений в условиях быстроменяющейся рыночной ситуации.

Кроме того, развитие аналитических платформ и использование искусственного интеллекта открывают новые возможности для инновационного развития бизнеса — от персонализации предложений до автоматизации сложных процессов. Внедрение новых технологий помогает организациям не только адаптироваться к текущим вызовам, но и предвидеть будущие тенденции, создавая условия для устойчивого роста.

Важным аспектом является постоянное обучение персонала и развитие корпоративной культуры инноваций. Только при наличии квалифицированных специалистов и культуры постоянного совершенствования можно максимально эффективно использовать потенциал современных информационных ресурсов.

Таким образом, развитие информационных ресурсов — это стратегическая необходимость для любой современной организации. Оно обеспечивает не только повышение эффективности текущих бизнес-процессов, но и создает основу для долгосрочного развития, инноваций и повышения конкурентоспособности на глобальном рынке. В условиях постоянных технологических изменений успешное управление требует непрерывного обновления инфраструктуры, внедрения новых решений и адаптации к новым вызовам — что делает развитие информационных ресурсов ключевым направлением деятельности любой прогрессивной компании.

Список использованных источников

1. Баранов, А. Н. (2018). *Информационные системы и технологии в управлении*. Москва: Юрайт.

2. Гребенщиков, В. В., & Иванова, Е. А. (2020). Современные информационные ресурсы и их роль в бизнесе. *Журнал "Информационные технологии и управление"*, № 3, с. 45-52.

3. Кузнецов, В. П., & Смирнова, Т. В. (2019). Информационная безопасность в условиях цифровой трансформации. Москва: Наука.

4. Лебедев, А. В., & Петрова, И. М. (2021). Аналитические системы и бизнес-аналитика: современные подходы и практики. Санкт-Петербург: Питер.

5. Официальный сайт Gartner: https://www.gartner.com (дата обращения: 2023)

6. Федеральный закон РФ №152-ФЗ «О персональных данных» (2006). // КонсультантПлюс.

7. Тарасов, А. Ю., & Иванова, Н. В. (2017). Инновационные технологии в управлении бизнесом. Москва: Экономика.

УДК 004:005.21:658.5

ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ОПТИМИЗАЦИЮ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ И ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ

Балтабаев Б. У.

Магистрант МНУ им. К. Ш. Токтомаматова

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию влияния современных информационных технологий на оптимизацию бизнес-процессов и повышение конкурентоспособности организаций. В работе рассматриваются основные направления внедрения информационных систем, таких как облачные технологии, автоматизация процессов, системы бизнес-аналитики и искусственный интеллект, а также их роль в повышении эффективности управления, сокращении издержек и ускорении принятия решений. Анализируются примеры успешных внедрений и их влияние на стратегические позиции предприятий в условиях динамично меняющегося рынка. Автор подчеркивает важность интеграции современных технологий для достижения устойчивого развития и конкурентных преимуществ. В статье представлены рекомендации по эффективному использованию информационных технологий для повышения операционной эффективности и укрепления рыночных позиций организации.

Ключевые слова: современные информационные технологии, бизнес-процессы, автоматизация, бизнес-аналитика, облачные технологии, искусственный интеллект, конкурентоспособность, управление эффективностью.

ТЕҢДӨШТҮРҮЛГӨН ИНФОРМАЦИЯЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫН УЮШТУРУУ ПРОЦЕСТЕРИН ӨТӨРҮҮГӨ ЖАНА УЮШТУРУУНУН КОНКУРЕНТТИКТИГИН ЖОГОРУЛУУГА ТИЙИМДҮҮЛҮГҮ

Балтабаев Б. У.

К. Ш. Токтомаматов атындагы эл аралык университети

Аннотация. Бул макалада заманбап маалыматтык технологиялардын бизнес-процестерди оптималдаштырууга жана уюмдардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга тийгизген таасири изилденет. Изилдөөнүн алкагында маалыматтык системаларды киргизүүнүн негизги багыттары каралат, мисалы, булут технологиялары, процесстерди автоматташтыруу, бизнес аналитика системалары жана жасалма интеллект, ошондой эле алардын башкаруу эффективтигин жогорулатуу, чыгымдарды кыскартуу жана чечим кабыл алуу процессин тездетүүдө орундары талданат. Ишке ашырылган ийгиликтүү мисалдар жана алардын динамикалуу өзгөрүп жаткан рынок шарттарында ишканалардын стратегиялык позицияларына тийгизген таасири каралат. Автор заманбап технологияларды интеграциялоо маанилүүлүгүн баса белгилеп, туруктуу өнүгүү жана атаандаштык артыкчылыктарга жетишүү үчүн алардын маанилүүлүгүн белгилейт. Макалада маалыматтык технологияларды натыйжалуу колдонуу аркылуу иштөө эффективтигин жогорулатуу жана уюмдардын рыноктогу ордун бекемдөө боюнча сунуштар берилет.

Ключевые слова: заманбап маалыматтык технологиялар, бизнес-процесстер, автоматташтыруу, бизнес аналитикасы, булут технологиялары, жасалма интеллект, атаандаштыкка жөндөмдүүлүк, эффективдикти башкаруу.

INFLUENCE OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES ON THE OPTIMIZATION OF BUSINESS PROCESSES AND THE INCREASE OF ORGANIZATION'S COMPETITIVENESS

Baltabaev B. U.

K. Sh. Toktomamato International University

Abstract. This article is dedicated to investigating the impact of modern information technologies on the optimization of business processes and the enhancement of organizational competitiveness. The study examines key areas of implementing information systems, such as cloud technologies, process automation, business analytics, and artificial intelligence, as well as their role in improving management efficiency, reducing costs, and accelerating decision-making. Examples of successful implementations and their influence on the strategic positions of enterprises in a rapidly changing market are analyzed. The author emphasizes the importance of integrating modern technologies to achieve sustainable development and competitive advantages. The article offers recommendations for effectively utilizing information technologies to increase operational efficiency and strengthen the market positions of organizations.

Keywords: modern information technologies, business processes, automation, business analytics, cloud technologies, artificial intelligence, competitiveness, management efficiency.

Введение

Современный бизнес находится в условиях постоянных изменений и высокой конкуренции, что требует от организаций постоянного совершенствования своих процессов и стратегий. В эпоху цифровой трансформации использование современных информационных технологий (ИТ) становится неотъемлемой частью успешной деятельности предприятий различных отраслей. Технологические инновации позволяют компаниям адаптироваться к быстро меняющимся условиям рынка, повышать свою эффективность, снижать издержки и создавать новые возможности для роста.

В последние годы наблюдается стремительный рост внедрения таких решений, как облачные вычисления, системы автоматизации бизнес-процессов, аналитические платформы, искусственный интеллект (ИИ), машинное обучение и интернет вещей (IoT). Эти технологии не только меняют традиционные подходы к управлению и организации работы, но и открывают новые горизонты для развития бизнеса. Например, автоматизация рутинных задач освобождает ресурсы для стратегического планирования и инноваций, а аналитика данных помогает принимать более обоснованные решения на основе актуальной информации.

Кроме того, современные ИТ способствуют улучшению взаимодействия с клиентами через внедрение систем CRM, цифровых каналов коммуникации и персонализированных предложений. Это повышает уровень обслуживания и укрепляет лояльность потребителей. В условиях глобализации и высокой конкуренции способность

быстро реагировать на изменения спроса, предлагать инновационные продукты и услуги становится важнейшим фактором успеха.

Данная статья посвящена анализу влияния современных информационных технологий на оптимизацию бизнес-процессов и повышение конкурентоспособности организаций. Рассматриваются основные направления внедрения ИТ, их преимущества и вызовы, а также примеры успешных кейсов. Особое внимание уделяется тому, как цифровая трансформация способствует достижению стратегических целей предприятий и обеспечивает их устойчивое развитие в условиях динамично меняющейся деловой среды.

Роль современных информационных технологий в бизнесе

Современные информационные технологии (ИТ) играют ключевую роль в трансформации бизнес-процессов и формировании конкурентных преимуществ организаций. Их внедрение позволяет компаниям не только повысить эффективность внутренних операций, но и значительно расширить возможности для инноваций, улучшить взаимодействие с клиентами и партнерами, а также адаптироваться к быстро меняющимся условиям рынка.

Облачные вычисления — одна из наиболее популярных технологий, которая обеспечивает гибкий доступ к ресурсам и данным через интернет. Это позволяет организациям снизить затраты на инфраструктуру, масштабировать ресурсы по мере необходимости и обеспечить удаленную работу сотрудников без потери производительности. Облачные платформы также способствуют быстрому внедрению новых приложений и сервисов, что важно в условиях высокой конкуренции.

Системы автоматизации бизнес-процессов позволяют оптимизировать рутинные операции, такие как обработка заказов, управление запасами, бухгалтерский учет и кадровое администрирование. В результате снижается вероятность ошибок, ускоряется выполнение задач и освобождаются ресурсы для стратегического развития компании. Автоматизация также способствует стандартизации процессов и повышению их прозрачности.

Бизнес-аналитика и системы обработки больших данных позволяют собирать, хранить и анализировать огромные объемы информации о клиентах, операциях и рынке. Это дает возможность выявлять тренды, прогнозировать спрос, оптимизировать ценообразование и разрабатывать персонализированные предложения для клиентов. В результате организации получают более глубокое понимание своей деятельности и могут принимать более обоснованные решения.

Роль современных информационных технологий в бизнесе

Современные информационные технологии (ИТ) играют ключевую роль в трансформации бизнес-процессов и формировании конкурентных преимуществ организаций. Их внедрение позволяет компаниям не только повышать операционную эффективность, но и создавать новые бизнес-модели, расширять рынки сбыта и улучшать взаимодействие с клиентами.

Облачные вычисления предоставляют возможность организациям гибко управлять своими ресурсами без необходимости инвестировать в дорогостоящую инфраструктуру. Это обеспечивает масштабируемость, доступность данных из любой точки мира и снижение затрат на содержание серверов и программного обеспечения. Благодаря облачным платформам компании могут быстро запускать новые проекты, тестировать инновационные идеи и реагировать на изменения рынка.

Системы автоматизации бизнес-процессов позволяют значительно снизить человеческий фактор, ускорить выполнение рутинных задач и повысить точность операций. Например, автоматизированные системы учета, управления складскими запасами или финансового учета позволяют минимизировать ошибки и обеспечить своевременное выполнение обязательств.

Бизнес-аналитика и системы обработки больших данных дают возможность получать ценные инсайты о деятельности компании, поведении клиентов и рыночных тенденциях. Аналитические платформы помогают выявлять скрытые закономерности, прогнозировать спрос, оптимизировать ценообразование и разрабатывать стратегические решения на основе фактических данных.

Искусственный интеллект (ИИ) и машинное обучение открывают новые горизонты для автоматизации сложных задач, таких как обработка естественного языка, распознавание изображений или предиктивное моделирование. Эти технологии позволяют создавать интеллектуальные системы поддержки принятия решений, персонализировать маркетинговые кампании и улучшать качество обслуживания клиентов.

Интернет вещей (IoT) обеспечивает сбор данных с физических устройств и оборудования в реальном времени. Это особенно актуально для производственных предприятий, логистики, сельского хозяйства и других отраслей, где контроль за состоянием оборудования или окружающей среды способствует повышению эффективности работы и снижению затрат.

В целом, современные ИТ создают условия для более гибкого управления бизнесом, позволяют быстро адаптироваться к изменениям внешней среды и обеспечивают устойчивое развитие компаний. Их внедрение становится неотъемлемой частью стратегии любой организации, стремящейся к успеху в условиях цифровой эпохи.

Оптимизация бизнес-процессов

Внедрение современных информационных технологий значительно трансформирует и повышает эффективность бизнес-операций, позволяя компаниям достигать новых уровней производительности и конкурентоспособности. Рассмотрим более подробно ключевые направления этой оптимизации.

1. Автоматизация рутинных задач

Автоматизация позволяет исключить человеческий фактор в повторяющихся операциях, таких как обработка заказов, выставление счетов, ведение документации, управление запасами и многое другое. Использование специализированных программных решений сокращает время выполнения этих задач, повышает их точность и снижает риск ошибок, связанных с человеческим фактором. В результате сотрудники могут сосредоточиться на более стратегических и креативных задачах, что способствует развитию бизнеса.

2. Системы бизнес-аналитики

Инструменты бизнес-аналитики собирают и обрабатывают большие объемы данных, предоставляя руководству актуальную информацию о деятельности компании. Это позволяет выявлять узкие места в процессах, отслеживать ключевые показатели эффективности (KPI), прогнозировать тенденции и принимать обоснованные решения. Например, аналитика продаж помогает определить наиболее прибыльные сегменты рынка или выявить неэффективные направления работы, что способствует более точному распределению ресурсов.

3. Облачные платформы

Облачные технологии обеспечивают гибкость и масштабируемость инфраструктуры без необходимости инвестировать в дорогостоящее оборудование. Компании могут быстро расширять или сокращать свои ресурсы в зависимости от текущих потребностей, что особенно важно при сезонных колебаниях спроса или быстром росте бизнеса. Облачные решения также позволяют сотрудникам работать удаленно и обеспечивают высокую доступность данных и приложений из любой точки мира.

4. Искусственный интеллект и машинное обучение

Эти технологии позволяют автоматизировать сложные задачи, которые ранее требовали участия человека. Например, ИИ помогает прогнозировать спрос на продукцию или услуги, управлять запасами и логистическими цепочками для минимизации издержек и повышения скорости доставки. Машинное обучение используется для анализа поведения клиентов, персонализации предложений и повышения уровня обслуживания. В логистике ИИ помогает оптимизировать маршруты доставки, снижая затраты на транспортировку и ускоряя выполнение заказов.

Дополнительные меры по оптимизации включают внедрение систем управления проектами (ERP-систем), автоматизированных систем контроля качества, цифровых платформ для взаимодействия с клиентами (CRM), а также использование технологий интернета вещей (IoT) для мониторинга оборудования в реальном времени.

Все эти меры способствуют не только повышению операционной эффективности — сокращению времени выполнения процессов и затрат — но и ускоряют принятие решений за счет своевременного получения точной информации. В результате организации становятся более гибкими, адаптивными к изменениям внешней среды и способны быстрее реагировать на новые вызовы рынка. В конечном итоге это создает прочную основу для устойчивого роста и долгосрочного успеха бизнеса

Повышение конкурентоспособности

Использование современных информационных технологий предоставляет организациям широкие возможности для укрепления своих позиций на рынке и достижения преимущества перед конкурентами. Ниже представлены дополнительные аспекты и направления, которые способствуют повышению конкурентоспособности.

Улучшение качества продукции и услуг за счет более точного анализа потребностей клиентов

Современные ИТ-инструменты позволяют собирать и анализировать большие объемы данных о клиентах, их предпочтениях и поведении. Это дает возможность разрабатывать продукты и услуги, максимально соответствующие ожиданиям потребителей, а также быстро реагировать на их отзывы и запросы. В результате повышается уровень удовлетворенности клиентов, увеличивается их лояльность и вероятность повторных покупок.

Быстрая адаптация к изменениям рынка благодаря гибким информационным системам

Гибкие ИТ-решения позволяют компаниям оперативно внедрять новые бизнес-процессы, корректировать стратегии и запускать новые продукты без существенных затрат времени и ресурсов. Это особенно важно в условиях высокой динамики рынка, когда своевременное реагирование становится ключевым фактором успеха.

1. Повышение уровня обслуживания клиентов через внедрение CRM-систем и цифровых каналов коммуникации

Интеграция CRM-систем обеспечивает централизованный контроль за взаимодействием с клиентами, автоматизацию процессов продаж, маркетинга и поддержки. В сочетании с цифровыми каналами — такими как социальные сети, мессенджеры, мобильные приложения — это позволяет обеспечить круглосуточное обслуживание, быстрый отклик на запросы и создание персонализированного опыта взаимодействия. Всё это способствует укреплению доверия и повышению конкурентных преимуществ.

Разработка новых продуктов и услуг с использованием инновационных технологий

Инновационные ИТ-решения открывают возможности для создания уникальных предложений, которые выделяют компанию среди конкурентов. Например, использование искусственного интеллекта для разработки интеллектуальных сервисов или дополненной реальности для улучшения пользовательского опыта помогает привлекать новых клиентов и удерживать существующих.

Усиление позиций на рынке за счет более эффективного управления ресурсами и снижения издержек

Автоматизация бизнес-процессов позволяет оптимизировать использование ресурсов — человеческих, материальных и финансовых — что ведет к снижению операционных затрат. Эффективное управление запасами, производственными мощностями и логистикой способствует повышению операционной эффективности и снижению себестоимости продукции или услуг.

Дополнительные направления повышения конкурентоспособности включают:

Внедрение систем бизнес-аналитики для оценки эффективности стратегий и быстрого принятия решений.

Использование облачных технологий для масштабируемости инфраструктуры без значительных инвестиций.

Развитие цифровых платформ для расширения каналов продаж и маркетинга.

Внедрение автоматизированных систем контроля качества для повышения надежности продукции.

Использование технологий интернета вещей (IoT) для мониторинга оборудования и оптимизации производственных процессов.

В целом, интеграция современных ИТ-инструментов позволяет компаниям не только повысить внутреннюю эффективность, но и создавать инновационные предложения, лучше понимать своих клиентов и быстрее реагировать на изменения внешней среды — все это существенно укрепляет их позиции на рынке в условиях жесткой конкуренции.

Примеры успешных внедрений

Многие крупные компании уже используют современные информационные технологии для повышения эффективности, улучшения клиентского опыта и укрепления своих позиций на рынке. Ниже приведены дополнительные примеры успешных внедрений:

1. **Alibaba** — крупнейшая китайская платформа электронной коммерции активно использует большие данные и искусственный интеллект для персонализации рекомендаций, управления логистикой и оптимизации цепочек поставок. Это позволяет компании быстро реагировать на спрос и обеспечивать высокий уровень сервиса.

2. **Google** — применяет передовые технологии машинного обучения и аналитики для улучшения поиска, рекламы и разработки новых продуктов, таких как автономные автомобили и голосовые помощники. Их системы позволяют обрабатывать огромные объемы данных в реальном времени.
3. **Walmart** — использует системы автоматизации складов, системы управления запасами на базе ИИ и аналитические платформы для прогнозирования спроса. Это помогает снижать издержки, повышать точность поставок и обеспечивать наличие товаров в магазинах.
4. **Siemens** — внедряет технологии интернета вещей (IoT) в производственные процессы, что позволяет мониторить оборудование в реальном времени, предсказывать поломки и оптимизировать техническое обслуживание.
5. **Netflix** — использует алгоритмы машинного обучения для персонализации рекомендаций контента, что способствует удержанию аудитории и увеличению времени просмотра.
6. **Tesla** — применяет системы автоматического управления и обновления программного обеспечения по воздуху (over-the-air updates), что позволяет постоянно совершенствовать функции электромобилей без необходимости посещения сервисных центров.
7. **Procter & Gamble** — использует аналитические платформы для оценки эффективности маркетинговых кампаний, оптимизации производства и управления цепочками поставок.

Эти примеры демонстрируют, как внедрение современных ИТ-решений помогает крупным компаниям достигать стратегических целей: повышать качество продукции и услуг, снижать издержки, ускорять инновации и укреплять свои позиции на рынке. Внедрение таких технологий становится неотъемлемой частью успешной бизнес-стратегии в современном мире.

выводы

Современные информационные технологии играют ключевую роль в трансформации бизнеса, открывая новые возможности для повышения эффективности, инноваций и устойчивого развития. Их внедрение позволяет не только оптимизировать внутренние процессы, такие как управление ресурсами, логистика, производство и обслуживание клиентов, но и создавать новые бизнес-модели, расширять рынки сбыта и укреплять позиции на конкурентном рынке.

В условиях стремительно меняющейся деловой среды использование современных ИТ становится неотъемлемой частью стратегии успешного предприятия. Компании, которые активно инвестируют в развитие цифровой инфраструктуры, внедряют передовые технологии — такие как бизнес-аналитика, искусственный интеллект, облачные решения и системы автоматизации — получают значительные преимущества: повышение скорости принятия решений, снижение издержек, улучшение качества продукции и услуг, а также более глубокое понимание потребностей клиентов.

Однако для достижения максимальной эффективности важно подходить к внедрению технологий стратегически. Необходимо тщательно анализировать бизнес-процессы, определять приоритетные направления цифровой трансформации и инвестировать в обучение сотрудников новым навыкам. Только комплексный подход

позволит реализовать потенциал современных ИТ и обеспечить долгосрочный успех компании.

В будущем роль информационных технологий будет только возрастать: развитие технологий интернета вещей, больших данных, блокчейна и машинного обучения откроет новые горизонты для бизнеса. Поэтому предприятия должны быть готовы к постоянным изменениям и инновациям, чтобы оставаться конкурентоспособными и успешно развиваться в условиях глобальной цифровой экономики.

Список использованной литературы

1. Иванов, А. В. Информационные технологии в бизнесе: современные подходы и практики. — М.: Наука и образование, 2020.
2. Петров, С. М., Смирнова, Е. А. Цифровая трансформация предприятий: стратегии и инструменты. — СПб.: БХВ-Петербург, 2019.
3. Gartner Research. Top Strategic Technology Trends for 2021 and Beyond // Gartner.com, 2021. — Режим доступа: https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2021-10-19-gartner-identifies-top-strategic-technology-trends-for-2022
4. McKinsey & Company. The future of digital transformation in business // McKinsey.com, 2022. — Режим доступа: https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/the-future-of-digital-transformation
5. Kotler, P., Keller, K. L. Marketing Management // 15-е изд., Pearson Education, 2016.
6. Harvard Business Review. How Artificial Intelligence Is Changing Business Strategy // HBR.org, 2018. — Режим доступа: https://hbr.org/2018/07/how-artificial-intelligence-is-changing-business-strategy
7. Cisco Systems. The Impact of Cloud Computing on Business Efficiency // White Paper, 2020.

ОГЛАВЛЕНИЕ	СТР
РАЗДЕЛ: СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ	
МАДАНИЙ ӨСҮМДҮКТӨДҮ ӨСТҮРҮҮДӨ ЖАҢЫ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ КОЛДОНУУ ЫКМАЛАРЫ (КЫЗЫЛГАТТЫН FRAGARIA МИСАЛЫНДА) *Жээнбекова Бурулай Жолболдуевна, Чоноева Назира*	5
РАЗДЕЛ: ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ	
СҮРӨТ САБАГЫНДА ЭЛДИК МАЗМУНДУ КОЛДОНУУНУН НЕГИЗДЕРИ *Ирисова Нуриза*	14
ИННОВАЦИЯЛЫК МЕТОДДОР ЖАНА ЭЛДИК МАЗМУНДУ ИНТЕГРАЦИЯЛООНУН ПЕРСПЕКТИВАСЫ *Ирисова Нуриза*	19
МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БАЛДАРДЫН МАТЕМАТИКАЛЫК ЖӨНДӨМДҮҮЛҮКТӨРҮН ӨНҮКТҮРҮҮДӨ ЭЛДИК ОЮНДАРДЫ ПАЙДАЛАНУУ БОЮНЧА ЭКСПЕРИМЕНТ *Таалайбек кызы Милана*	24
МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БАЛДАРДЫН МАТЕМАТИКАЛЫК ЖӨНДӨМДҮҮЛҮКТӨРҮН ӨНҮКТҮРҮҮДӨ ЭЛДИК ОЮНДАРДЫ КАРАЖАТ КАТАРЫ КОЛДОНУУ *Таалайбек кызы Милана*	33
9-КЛАССТА ЖАРЫК КУБУЛУШТАРЫН ОКУТУУ *Молдокеримова Э.К., А.Тайирова*	39
ДИДАКТИКАЛЫК ОЮНДАР АРКЫЛУУ ОКУУЧУЛАРДЫ ФИЗИКАГА КЫЗЫКТЫРУУ *Молдокеримова Э.К., Асан кызы Наздана*	44
ФИЗИКАНЫ ОКУП ҮЙРӨНҮҮДӨГҮ ПРОБЛЕМАЛЫК ОКУТУУНУН АРТЫКЧЫЛЫКТАРЫ *Мурзалиев.К.А., Адылжан к.М.*	49
БИЛИМ БЕРҮҮДӨ ОЮН ЫКМАЛАРЫН КОЛДОНУУНУН КӨЙГӨЙЛӨРҮ ЖАНА КЕЛЕЧЕГИ	53

Асылбек кызы Махабат	
ЖАЛАЛ-АБАД ШААРЫНЫН НЕГИЗДЕЛИГИ ЖАНА ӨНҮГҮШҮНДӨГҮ МУРЗАКУЛ БОЛУШТУН ОРДУ **Халматов Кудратбек Абдувахабович, Аскаралиева Жаңылай Аскаралиевна**	60
РАЗДЕЛ: ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ	
ПРИМЕНЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ АВТОМАТИЗАЦИИ ПРОЦЕССОВ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ С КЛИЕНТАМИ *Дуйшобаев Бекназар Тобокович, Султангазиев Эсентур Туголбекович*	65
РАЗДЕЛ: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ	
КЫРГЫЗСТАНДЫН АГРАРДЫК СЕКТОРУНДАГЫ ЭЛ АРАЛЫК ДОЛБООРЛОРДУ БАШКАРУУ СТРАТЕГИЯСЫ *Алымбеков Жанболот Алымбекович*	70
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА СҮТ ӨНДҮРҮҮНҮН ЖАНА ЭКСПОРТТУН МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮН ЖАНА ЭНЕРГИЯНЫ ҮНӨМДӨӨ ДАРАМЕТИН ТАЛДОО *Асеков Илгиз Даниярович, Деркенбаева Салтанат Советбековна*	78
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЕВРАЗИЯ ЭКОНОМИКАЛЫК СОЮЗУНА ИНТЕГРАЦИЯСЫНЫН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ ЖАНА ТОБОКЕЛДИКТЕРИ *Досалиев Бекарал Маратбекович, Сыдыкова Тинатин Искендеровна*	85
КЛИМАТТЫН ӨЗГӨРҮШ ШАРТТАРЫНДА КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖЕР РЕСУРСТАРЫН БАШКАРУУ *Орозов Аманбек Ибрагимович, Деркенбаева Салтанат Советбековна*	92
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТА И АНАЛИЗА ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАТРАТ И ФИНАНСОВЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ НА ОСНОВЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ *Болуш Айжамал, Исакбаев Азамат Абдыкалыкович*	102
РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ ОРГАНИЗАЦИИ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ БИЗНЕСОМ *Балтабаев Б. У.*	108

ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ОПТИМИЗАЦИЮ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ И ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ *Балтабаев Б. У.*	117

ВЕСТНИК ПРОСТРАНСТВО УЧЁНЫХ В МИРЕ / 2025 №7

Электронный периодический научный журнал